

Baykan SEZER

DEĞİŞİM SOSYOLOJİSİ

BATI SOSYOLOJİSİ VE TOPLUMSAL DEĞİŞME

Editörler:

Ertan Eğiribel

Ufuk Özcan

Yüksel Yıldırım

Sosyologca Kitapları / 108
Sosyoloji Yıllığı / 30

Baykan Sezer / Değişim Sosyolojisi

Sosyologca Kitapları Genel Yayın Yönetmeni ve Dizi Editörü:
Ertan Eğribel - Yüksel Yıldırım

Sorumlu Genel Yayın Yönetmeni:
İbrahim Horuz

Mizanpaj: R. Tanyeri
Kapak Tasarım:
E & M

Baskı ve Cilt
Bizim Büro Matbaa
İskitler/Ankara
Sertifika No: 42488

1. Baskı: Kasım 2024

ISBN: 978-625-94898-7-2

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 47410

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Yeni Alan Yayıncılık'a aittir.
Doğu Kitabevi Yeni Alan Yayıncılık'ın yayın markasıdır.

Doğu Kitabevi
www.dogukitabevi.com
İslambey Caddesi, 102-104B Eyüpsultan/İstanbul
Tel.: 0 212 527 29 26
bilgi@dogukitabevi.com

İÇİNDEKİLER

I. Giriş Yerine.....	5
II. Yunan'da Sorun.....	23
III. Sosyoloji ve Değişme.....	31
IV. Yeni Çağ'da Batı.....	39
V. İlerlemeDüşüncesi.....	45
VI. XIX . Yüzyılda Batı.....	51
VII. Temel Etken.....	59
VIII. Nüfus.....	65
IX. Teknik.....	71
X. Ekonomik Yapı.....	79
XI. Çatışma ve Değerler.....	87
XII. Endüstrileşme.....	95
XIII. Endüstri Devrimi.....	109
XIV. Batı Değişim Çizgisi.....	115
XV. Doğu Toplumlari.....	121
XVI. Toplumsal Değişme ve Sosyoloji.....	127
XVII. Sonuç Yerine.....	137

I

Giriş Yerine

“Değişim Sosyolojisi” ana başlığı altında sosyolojinin en önemli konularından birisini birlikte tanımaya çalışacağız. Konu ile ilgili başlıca sorunları tartışacağız.

Öncelikle konumuzun sosyoloji içindeki önemini belirtmekle işe koyulalım. Toplumsal değişme olayı, sosyolojinin varoluş nedenini oluşturan konulardan birisi ve başlıcasıdır. Konumuz sosyoloji açısından böylesine bir önem taşımaktadır.

Bu nedenle de sosyolojinin bütün sorunlarının çözülmüş olduğu varsayım ve iddiasıyla konuya el atmak ve konu ile ilgili son sözü söylemeye kalkışmak elbet bazı sakıncaları içermektedir.

Sosyolojinin temel sorunları bir açıklamaya kavuşmadan önce bir yerde sosyolojinin varoluş nedeniyle ilgili toplumsal değişme konusunda da son sözü söylemek olanağı yoktur. Biz de bu durumda, son sözü söylemek yerine konumuzla ilgili sorunların tanıtılmasına çalışacağız ve konu üzerinde öne sürülmüş görüşleri birlikte tartışacağız.

Sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmış bir bilim dalı olduğunu biliyoruz. XIX. yüzyıl Batı’da sosyolojinin bir bilim kimliğini kazandığı dönem olduğu gibi Batı’nın yeni gelişmeler ve çeşitli bunalımlar içinde bulunduğu dönemdir de. XIX. yüzyılda Batı toplumları yeni yönler, yeni eğilimler kazanmaktadır.

Yine aynı dönemde toplum gelişmeleri üzerinde bir egemenlik kurulması çabaları da başlatılmıştır. Doğa üzerinde insanın belli bir üstünlüğü artık belirli bir biçim kazanmaya yüz tutmuştur. Bu üstünlüğe bağlı olarak olayları değerlendiriş biçimi de önemli değişikliklere uğramaktadır.

İnsanoğlu o güne değin doğal güçleri önündeki yetersizlikleri

nedeniyle tarihteki gelişmelere etkisiz boyun eğmek zorunda kalmıştı. Doğa önündeki başarıları insanın tarihle olan ilişkilerinde de köklü değişikliklere izin vermiştir. İnsanın doğa önünde kazanmış bulunduğu başarı sonunda Batı düşüncesinde kişinin övgüsü başlamıştır. İnsan hakları bildirisi aynı coşkunun ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geniş halk kitlelerinin Büyük Fransız Devrimi ile birlikte kendi adlarına ve kendi kaderlerini düzeltmek amacıyla toplum yaşantısına katılmaya başlaması kişinin daha da bir önem kazanmasına yol açmıştır. Batı'nın XIX. Yüzyılda elde etmiş bulunduğu üstünlük, yalnızca doğa önünde kazanılan üstünlükle sınırlı kalmamıştır. Batı dünya üzerinde de bir egemenlik elde etmiş durumdadır. Bütün bu kazanılan üstünlükler Batı'da tarih ve toplumlar üzerinde egemen olunabileceği ve gelişmelere istenilen yönün verilebileceği inancını yaygınlaştırmıştır. Sosyoloji, bu inancın ürünüdür. Bu inanç, belli bir bilimsel gerçek benzeri tartışma üstü sayılınca sosyoloji, en genç bilim olarak kendisine ayrılan yeri almıştır. Sosyoloji, kendisine ayrılan bu yerde yalnızca gerçekleşen gelişmeleri izlemek ve saptamakla yetinmeyecek; aynı anda bu gelişmeye yön vermek ve değişimler içinde toplumların bazı değer ve niteliklerinin korunması görevini de üstlenecektir. Sosyolojinin ortaya çıktığı dönemlerde Batı'nın içinde bulunduğu koşullar da bu söz konusu gelişmeleri hızlandıracaktır. XIX. yüzyılda Batı hızlı bir gelişme ve değişme içindedir. Batı'nın kendisi yeni geliştirdiği sosyoloji için çok değerli bir laboratuvar görevi görmektedir.

Özetle XIX. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde görülen toplumsal değişimler sosyolojinin ortaya çıkışına neden olan olay olduğu gibi toplumsal değişim de sosyolojinin ana konusu olmuştur. Sosyoloji, toplum yapısı ve toplum kurumları ile de ilgilenmektedir (Auguste Comte'un deyimi ile "sociologie statique"). Ancak bütün bu çaba toplumsal değişimin koşullarını daha iyi anlayabilmek içindir. Toplumsal değişim Batı'nın önem verdiği bir konudur. Batı'daki bu önemi yanında bizim için de ilgi çekici bir konudur. Sosyolojinin yurdumuza büyük bir gecikmeye uğramadan gelişinde de bu olay bulunmaktadır. Türkiye'de de aynı yıllarda topluma yeni bir kimlik kazandırma çabaları bulunmaktadır. Yurdumuzda sosyolojinin ilk sözcüleri de bu çabanın içinde olanlardan başkaları değildir. Yurdumuzda topluma yeni bir kimlik kazandırma çabaları günümüzde de sürmektedir. Batıcılışma, çağdaşlaşma ya da

kalkınma bu çabanın aldığı değişik adlardan başka bir şey değildir. Ve bütün bu çabalar, toplumumuzda belli bir değişme ve gelişmeyi öngörmektedir.

Kısacası görüldüğü gibi toplumsal değişme sosyolojimizde de temel konu olmak özelliğini taşımaktadır. Yine bilindiği gibi toplum yasaları, tarih yasaları toplumlarda görülen gelişme ve değişimleri açıklama çabasında olan yasalardır. Sosyolojinin ortaya attığı genel yasaların Türk toplumunda ya da Türk tarihinde de geçerli olup olmadığı tartışması bulunmaktadır. Bu açıdan toplumsal değişme konusu bizim için daha da bir önem kazanmaktadır. Toplumsal değişme, sosyolojinin temel konusu olduğu gibi bizler için ayrı bir önemi de bulunmaktadır. Bu nedenle de bizim tartışmalarımız sırasında konuyu tüketmemiz ve konu üzerinde son sözü söylememiz söz konusu değildir. Bizim istediğimiz, amacımız konumuzun ana çizgilerini ortaya koymak ve bu konuda ortaya atılmış bazı görüşleri tanıtmakla sınırlı kalacaktır. Toplum yasaları ile tarih yasaları arasında bir benzerlik kurduk. Eş anlam verdik. Yine Auguste Comte'un "sociologie statique" deyiminden söz ettik. Toplum yapısı ve toplum kurumları "sociologie statique"nin konusu olduğu gibi toplumsal değişme de "sociologie dynamique"nin konusudur. Tarih karşısında sosyolojinin kimliğini ve bağımsızlığını savunmak, elbet bizim görevimizdir. Konumuzun tarih biliminin sınırları içinde kaldığını söylemiyoruz. Ancak konumuzun tarihi boyutu bulunduğunu burada belirtmekle yetinelim. Toplum, her şeyden önce ve aynı anda tarih bir olgudur. Üyelerinin, ilişkide olduğu toplumların ve kendisinin değişmesiyle sürekli olarak tarih bir hareket içindedir. Aralıksız bir biçimde iç ya da dış görüntüsünü, niteliklerini, eğilim ve kaderini değiştiren güçlerin etkisi altındadır. Ve yine sırasında bu güçlerin gelişmesine kendisi de yol açabilmektedir. Açık ya da belirsiz, birden ya da belli bir çizgi içinde, belli bir amaç ya da tasarı ve yine belli ölçüde geçmişi ile uyumlu bir biçimde her toplum her an çeşitli değişiklikler içindedir. Özetle toplum, yalnızca çok sayıda kişinin katıldığı bir olay olarak tanımlanamaz. Yine toplumu toplum örgütlenmesinin şu ya da bu biçimine indirgememiz olanağı da yoktur.

Toplum, aynı zamanda bir hareketliliktedir. Bir topluluğun zaman içinde değişmesi ve bu değişme içinde biçim ve kimlik kazanmasıdır. Bu nedenle de toplum incelemelerinde onun tarihi boyutu büyük bir önem kazanmaktadır.

Sosyolojinin toplumu tarih boyutu içinde ele alan açıklamalarına göz attığımız zaman belli bir çelişkiyle karşılaşmaktayız. Bir yanda değişme toplumların en belirgin, en açık niteliklerinden birisidir. Bu nedenle de sosyoloji daha başlangıçtan toplumsal değişimleri açıklamaya, yorumlamaya koşulmuştur. Ama buna karşılık sosyolojinin toplumsal tarihsellik konusunda günümüze kadar önemli bir başarı kazandığını, hatırı sayılır bir ilerleme sağlayabildiğini söyleyebilmemiz güçtür. En azından konu, sosyologların en az anlaşılabildikleri kesitlerden birisidir. Sosyologlar aralarında konu ile ilgili bir anlaşma zeminini hiçbir biçimde kuramamışlardır. Ve bu nedenle çeşitli sosyoloji akımları, temellerini ve genel ilkelerini toplumsal değişmeye verdikleri önem ve yakıştırdıkları nitelik ve eğilimlerine getirdikleri yorumlarda bulabilecekler; kimliklerini konu önündeki tutumlarıyla kazanacaklardır.

Toplumun tarih görüntüsü konusunda sosyolojide görülen ilginin uzun bir geleneği bulunmaktadır. Çeşitli olaylar ve konunun sosyolojide kazanmış olduğu önem, bunu bize kanıtlamaktadır. Sosyolojinin daha ilk günlerinden günümüze değin sosyologlar, değişimin toplum gerçeğinin bir parçasını oluşturduğunu ve bu gerçeğin en önemli yönü olduğunu görmüşlerdir. Fakat özellikle ilk sosyologlarda, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarında ürün vermiş sosyologlarda gelişen, değişen topluma duyulan ilgi çarpıcıdır. Sosyolojinin kurucularından Auguste Comte, bilindiği ve biraz önce de değindiğimiz gibi sosyolojiyi iki başlık altında ayırmayı önermiştir.

Statik sosyoloji, kendi deyimi ile düzeni inceleyecektir. Başka deyişle toplumların varolmalarını sağlayan, toplumlara işlemelerine ve kendilerini sürdürmelerine izin veren toplum üyelerinin kendi aralarında sağladığı uzlaşma biçimini konu alacaktır. Statik sosyoloji, bir bakıma günümüzde sosyolojinin kurumları, örgütlenme biçimlerini konu alan kollarını kapsayacaktır. Öte yanda ise dinamik sosyoloji, araştırma konusu olarak ilerlemeyi ele alacaktır. Başka deyişle toplumların insanlık tarihi boyunca geçirdikleri gelişme ve değişimleri kendisine onu alacaktır. Auguste Comte'un Üç Hal Kanunu ve buradan geliştirdiği tarih yorumu dinamik sosyoloji konusundaki görüşlerinden kaynaklanmıştır. Auguste Comte'un gözünde dinamik sosyoloji, statik sosyolojiye oranla daha büyük bir önem taşımaktaydı ve çalışmalarında dinamik sosyolojiye ayrı bir yer ayırmıştır. Yine aynı dönemin iki düşünürünün, Marx ve Engels'in

sosyolojisinin önce toplumsal gelişme kuramlarına dayandığı ayrı bir açıklama ve tartışma gerektirmeyecek kadar herkesce bilinmektedir.

Marx ve Engels, kapitalist toplumların kaynağını ve gelişmesini ve Yakınçağda bu gelişmenin kazandığı biçimi incelemeyi amaçlamışlardır. Ve kuramlarını her şeyden önce yaşadıkları dönemde Batı toplumlarının gelişme yasalarını saptayabilmek, açıklayabilmek amacıyla geliştirmişlerdir. Auguste Comte ile Marx ve Engels'in adları yanına öbür ilk sosyologları da eklememiz mümkündür. Herbert Spencer evrensel gelişme yasası ile, Durkheim öncelikle iş bölümü konusundaki çalışmaları ile, Simmel çatışmalar konusundaki görüşleri ile, Pareto seçkinlerin dolaşımı kuramı ile ve Max Weber çeşitli tarih çalışmalarında toplumun tarihi boyutu ile ilgilenmişler; olayın bu boyutunu şu ya da bu yönünü kavramaya yönelmişlerdir.

Kısacası ilk sosyologların toplumun tek bir kesiti, tek bir görüntüsü ile yetinmediklerini söyleyebiliriz. Aksine olayların gelişmelerini, toplumların zaman içinde gösterdiği değişimleri kendilerine konu almışlardır. Sosyoloji de daha ilk günlerinden toplum değişimleri konusu büyük bir önem kazanmış, ilgi toplamıştır. Konuya duyulan bu ilgiyi biz Batı toplumlarının XIX. Yüzyılda içinde bulunduğu koşullar ve karşılaştığı sorunlara bağlı açıklamayı yeğliyoruz. Ancak sosyolojide konunun kazanmış olduğu önem başkalarının da ilgisini çekmiş ve olayı açıklamak yolunda çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve ilk günlerinde sosyoloji üzerinde etkili olan çeşitli etkilerden söz edilmiştir. Önce tarih felsefesinin etkisinden söz edilecektir. Başlangıçta sosyolojinin XIX. yüzyılda Batı düşüncesinde önemli ve ayrı bir yeri bulunan tarih felsefesinden derin iz ve etkiler taşıdığı öne sürülmüştür. Ve XIX. yüzyıl düşünür ve araştırmacıları, genellikle, çağlarının insanların ezici ve ürkütücü bir geçmişin baskısından giderek kurtulmaya başladığına inanmışlardır. İnsan çeşitli baskılardan kurtulmakta, özgürleşmektedir. İnsanlık tarihi insanların bu kurtuluşlarını sağlama çabalarının bir toplamı olarak görülmüş ve yorumlanmıştır. Bu çabada çeşitli aşamalar saptanmak istenmiş ve toplumların gelişmelerinde çeşitli basamaklar aranmıştır.

Toplum gelişmesinde çeşitli basamakların saptanması isteği yalnızca toplumsal gelişmeye bir açıklama getirebilmek kaygısının ürünü değildir. Böylece Batı, kendi dışında toplumlarla olan ilişkilerinde kendisine

ayrıcalıklı bir yer sağlayabilmektedir. Böylece sosyoloji öncelikle, tarih felsefesinin etkisi altında insanlığın bu kurtuluş yolunda aldığı yolun hesaplanmasında ve halen yapılması gerekli yolun kestirilebilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Öte yanda biyoloji biliminde geliştirilen gelişme kuramlarının sosyoloji üzerindeki büyük etkisinden söz edilmektedir. Bu kuramlar, sosyolojide toplumların gelişmelerinin açıklanmasında yararlı birer kalıp sayılmışlardır. Günümüzde Lamarck ya da Darwin'in çalışmalarının XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında bilim adamları üzerinde etkisi belki gereğince değerlendirilmemektedir. Ancak özellikle Anglo-Sakson çevrelerde yüzyıl başında sosyoloji ve antropolojinin çektiği geniş ilgiyi bu kuramlara başvurmadan açıklamamız olası değildir. Ve yine Darwinci gelişme kuramlarının yankılarının günümüz sosyoloji ve antropolojisinde de sürdüğünü göstermek hiç de güç değildir. Yine üzerinde gereğince durulmayan bir başka etki de tarih biliminin sosyoloji üzerinde yaptığı etkidir. Çeşitli sosyoloji akımlarının kendilerini öncelikle toplumsal tarih ya da tarih için önerilen bir bilimsel yöntem olarak tanıttıklarını kolayca görebiliriz. Söz gelişi Almanya'da sosyoloji kendisini yalnızca belli olayların incelenmesiyle sınırlamamış, insan ve toplum olaylarında yalnızca yinelenmeyen, özel ve tek olanla ilgilenen bir tarih anlayışına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Böylesine bir tarih, bir bilim olarak kendi kendisini inkâr etmekte ve kendisini olayların akışının basit aktarılışına indirgemektedir. Bilim karşıtı bu tarih anlayışı önünde Max Weber, sosyolojiyi karşılaştırmalı ve açıklayıcı bir tarih bilimi olarak düşünecektir.

* * *

Sosyologların tarihle yakından ilgili bir sosyolojiye kazandırmış oldukları ilk hızdan sonra "fonctionnalisme"nin bu geleneği kırdığı sosyolojiyi tarih biliminden ve araştırma alanı olarak tarihten kopardığı sık sık söylenmektedir. Bu sözlerde gerçek payı büyük ölçüde bulunmaktadır. Gerçekten de "fonctionnalisme" XIX. yüzyılda anlaşıldığı biçimiyle gelişmeci kuramlara karşı yandaş toplamıştır. "Fonctionnalisme" yandaşları, Spencer'in ve öbür benzeri büyük gelişme şemalarından çıkarılan sonuçların ve kullanılan yöntemlerin geçersizliklerini kolayca ortaya koyabilmişlerdir. Buna karşılık bütünleşmiş bir birim ya da yine bir başka deyişle bir sistem benzeri olarak kabul edilen toplumu incelemek

için daha belirgin ve daha açık bir yöntem önermişlerdir.

Sosyoloji araştırmalarında yeni bir yön ve yeni bir doğrultu önerilirken “fonctionnalisme” yandaşlarının büyük bölümü, toplumların gelişmelerinde ancak belli bir aşamada gerçekleştirdikleri örgütlenme ve işleyişi ile ilgilenmişlerdir. Söz konusu tutum ise, “fonctionnalisme” in bir çeşit tarih ve toplumsal değişme inkârı sayılmasına neden olmuştur.

“Fonctionnalisme”i geliştiren ve çalışmalarında kullananların öncelikle antropologlar olduğunu da gözden ırak tutmamak gerekir. Ele aldıkları toplumlar bilinen bir tarihe sahip değillerdi. Bu olay da, “fonctionnalisme” in tarih dışı bir tutum takınmasında önemli etken olmuştur. Ancak aynı tutum tarihi olan toplumlarla ilgili araştırmalara da taşınca toplum yaşamında tarih boyut önünde bu kayıtsızlık önemli bir sınırlama olarak ortaya çıkacak, “fonctionnalisme”i toplumsal değişme önünde belli bir tutum almaya dönüştürecektir. “Fonctionnalisme” in sosyoloji ve antropolojide egemen olduğu bir, iki onyıllık sosyolojide tarih geleneği bir duraklamaya uğramıştır. Toplumların, tarih boyutları ampirik araştırmalarda olduğu gibi kuramsal araştırmalarda da başta gelen ya da öncelikli konu olmaktan çıkmıştır. İlgi ve dikkat toplum örgütlenmesinin yapısı ve işleyişi üzerine yoğunlaştırılmıştır. Yine de çoğu kez öne sürüldüğü gibi “fonctionnalisme” in toplum değişimleri konusunda bütün ilgiyi engellemiş olduğunu sanmamak gerekir. Söz konusu dönemde toplum değişme biçimleri ya da belli başlı etkenleri konularında bazı araştırmacılar çalışmalar da bulunmuş, ancak sonuç düzeyinde görüş bildirilmekten kaçınılmış, “fonctionnalisme” sınırları içinde kalmak yeğlenmiştir.

Belli bir aradan sonra sosyolojide toplumsal değişme konusunda yeni bir ilgi canlanması gözlenmektedir. Bu ilginin canlanmasında çeşitli olaylar etkili olmuştur. İlginin nedenlerine bağlı olarak farklı olaylar öne çıkmaktadır. 1950’li yıllarda bu olayların başında önce genç ulusların siyaset sahnesinde kendilerinden daha sık söz ettirmeleri gelmektedir. Az gelişmişlikten kurtulmak adına giriştikleri çabalar ve bu ülkelerin siyasal, toplumsal, iktisadi ve kültürel yapılarında görülen değişimler çok sayıda sosyoloğun ilgisini çekmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra yeryüzünde eski kurulu uluslararası düzeni sarsan, alışlagelmiş tutum ve görüntüleri değiştiren önemli olaylara tanık olunmaya başlanmıştır. Bu yıllarda birbirilerinden farklı ve çok sayıda, ancak ortak Özellikler

taşıyan bir dizi ülke tarih sahnesinde yerlerini almakta idi. Ve bu ülkelerin başta gelen en önemli ortak özellikleri hepsinin hızla, bazılarının çarpıcı bir biçimde temelden bir değişim içine girmiş bulunmalarıdır. Bu söz konusu ülkelerle ilişki içinde bulunan Batı devletleri, bu gelişmeleri ilgi ile ve bazen de kaygı ile izlemekteydiler. Sırasında bu gelişmeleri başlatan ve hızlandıran kendilerinden başkaları olmadığını da burada anımsatalım. Önemli çıkarlar söz konusu olduğu için gelişmeleri izleyebilmek, ana doğrultuları saptayabilmek amacıyla araştırmacıların bu konuya eğilmeleri özendirildi. Bu amaçla uzun yıllardan bu yana kendi sömürgelerinde yürütülen araştırmalara ve bilim merkezlerine parasal destek sağlanmıştır.

Bu araştırmaların bir ürünü olmak üzere yeni bir yönetim biçimi ve siyaseti geliştirmek istemişlerdir. Ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da Batı'nın para desteğine dayalı araştırmalar bu kez yönetim konuları ile ilgili ya da siyasi amaçlı olmaktan çok toplumsal yönü ağır basan araştırmalar biçiminde sürdürülmektedir. Yine aşağı yukarı aynı dönemlerde çoğu Batı ülkesinde Önemli yapı bunalımları başgöstermiştir. Belli aşırılıklar ortaya çıkmıştır. Sağda ya da solda eski düzeni güçlendirmek ya da yeni bir düzen getirmek amacıyla giderek şiddete başvuran kesitler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler belli değer bunalımlarını, egemen görüşlerin yeni olaylar önündeki yetersizliklerini ve kaçınılmaz olan yeni değişme ve gelişmelerin hazırlıklarını bize duyurmaktaydı. Sosyoloji, topluma ve toplum sorunlarına yakından bağlıdır. Bazı sosyologların günün sorunlarına ilgi duyması, bunların nedenleri ve içinde taşıdıkları eğilimleri anlamak, açıklamak istemesi de doğaldır. Toplumsal değişmelerin sosyoloji gündeminde yeniden ön sıraya çıkmasında sözünü ettiğimiz olaylara hiç de küçümsenmeyecek bir başka etken daha katılacaktır. Marx sosyolojisine, büyük ölçüde yeni gelişmelerin sonucunda, giderek artan ilgi ve sosyoloji üzerine çalışmalarının yeni baştan değerlendirilmeye başlanması konumuzun gündemde kalmasında etkili olmuştur.

Daha kısa bir süre önce Marx'ın adının sosyologlar arasında sayılması büyük tepkilere yol açmaktaydı. Marx belki büyük bir filozoftu ama hiçbir biçimde bir sosyolog sayılmamaktaydı. Oysa günümüzde çoğu sosyoloğa göre Marx, kendi bilimlerinin kurucuları arasındadır. Marx'a sosyolojide verilen bu yeni yer, yalnızca Marxist eğilimli araştırmacıların çabalarının ürünü

de değildir. Ayrıca Marx'ın görüşlerine yakınlıkları olmayanlar arasında da en azından "fonctionnalisme"nin dar sınırları içinde toplumsal gelişme ve değişimleri izlemeleri mümkün olmayınca Marx'ın kavramlarından yararlanmalar başlamıştır. Marx'a gösterilen ilgi çoğunlukla görüşlerine duyulan sempatiden önce çoğu kez toplumların tarih boyutlarına yeniden eğilmek gereğinin duyulmasından kaynaklanmaktadır. Ve toplumların gelişmeleri, gelişme çizgileri, toplum aşamaları sosyolojinin yeni konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu saydığımız nedenler, birlikte etkili olunca günümüz sosyolojisinde toplumsal değişme konusuna yeni bir ilginin doğmasına yol açmıştır. Değişme eğilimleri, etkenleri, değişimi engelleyen olaylar tartışmalarda gündeme gelmektedir. Sosyolojide toplumların tarihi boyutuna duyulan ilginin uzun geleneğinden söz edilebilse bile sosyologlar, toplumsal değişmeyi açıklar ve yorumlarken bazı yetersizlikler, gönülsüzlükler göstermektedir. Önce gerekli kavramsal ve kuramsal araçlardan yoksun olmaktan, yapı değişikliklerini saptayıp izleyebilmek için uygun gözlem ve yorum tekniklerinin bulunmadığından yakınmaktadırlar. Çeşitli yollarla bu eksiklik ve yetersizlikler açıklanmak istenmektedir. Bir yanda "fonctionnalisme"nin etkisinden söz edilmekte, öte yanda ise "fonctionnalisme" in bu etkisinde değişmeden çok durumun korunmasına eğilimli orta sınıfların rolüne değinilmektedir. Yine gerekli kuramsal çerçevenin yokluğunun dinamik sosyolojide düzenli araştırmaları geciktirdiği öne sürülmektedir. Özetle belirtmemiz gerekirse nedeni ne olursa olsun karşımızda bir olay bulunmaktadır. Toplumları gelişmeleri ve tarihi boyutu içinde ele alan çalışmalarında sosyoloji bazı yetersizlikler göstermekte, doyurucu açıklamalar getirmekten uzak bulunmaktadır. Sosyolojide eksik olan, önce toplumsal örgütlenme ile tarih ya da toplumsal değişimleri birlikte kavrayan bir genel kuramdan yoksun bulunmasıdır. Freud'un psikolojiye katkısının bir benzeri sosyolojide bulunmamaktadır. Freud, psikolojide kişilik yapısını her kişinin özel geçmişiyle oluşan bir olay olarak ele almış ve kişilikle ilgili kişiliği hem bir sistem ve hem de bir tarihçe olarak kavrayan bir kuram geliştirmeyi başarmıştır.

Sosyolojide yapısal olduğu kadar tarih boyutu da kavramayı amaçlayan en geniş kuramı, belki Marx ve Engels geliştirmiştir. Ancak kendilerinin felsefe ve iktisatla olan ilişkileri, buna karşılık sosyolojinin bağımsızlık

kazanma çabaları, biraz önce de değindiğimiz gibi önemlerinin yakın günlere değin bilmezden gelinmesine yol açmıştır. Unutmayalım, sosyolojinin kendisi de bir sosyoloji konusudur. Gelişmesi ve eğilimleri belli toplum koşullarına bağlıdır. Genel kuşatıcı bir kuramın yokluğu, sosyolojide konumuzla ilgili özel araştırma kesitleri ile ilgili çalışmaların ön düzeye çıkmasına neden olmuştur. Bugün araştırmaların böylesine sınırlı tutulması isteğinin kuramsal çalışmaları ne ölçüde engellediğini söyleyebilmemiz güçtür. Ancak sınırlı araştırma ve incelemeler sonucu gelişme ve değişim, bugün sosyolojide bizlere tarih ve toplumdan kopuk sanki kendi başına gerçekleşir bir olay olarak tanıtılmaktadır.

Ve yine böylece statik ve dinamik sosyoloji ayırımı, konuların bağımsızlığı ve kendi başlarına işlerliği nedeniyle, doğrulanabilmektedir. Toplumsal değişme, genel sosyoloji içinde ayrı bir başlık oluşturmakta ya da ayrı bir ders olarak okutulmaktadır. Toplumsal değişme konusunda gerçekten geçerli, konu ile ilgili karşılaşılabileceğimiz sorunlara karşılık verebilecek bir sosyoloji kuramı bulunmamakta mıdır? Batı'nın bu konuda kuşkuları, kuşkularıyla birlikte tasa ve kaygıları bulunmaktadır. Genel bir toplumsal gelişme kuramının gelecek üzerine kehanetten başka bir şey olmayacağı ileri sürülmektedir. Oysa sorun bu denli basit değildir. Bilimsel bir biçimde geleceğin kestirilemeyeceği savunulmaktadır. Bir yerde söz konusu değerlendirme biçimi konuya sağlıklı bir yaklaşım biçimi olarak görülmektedir. Yine de hiçbir biçimde insanlara gelecek ile ilgili beklentileri, tasarıları olmalarını ve kaderlerine egemen olmak isteklerini yasaklayamayız. Ve yine sosyolojiden toplumsal değişme konusunda öğrenebileceğimiz çok şeyler bulunmaktadır. Konumuzu ayrıntılarıyla tartışmaya girişmeden önce konumuzla ilgili sosyolojide geliştirilmiş bazı kavramları kısaca da olsa tanımaya çalışacağız. Söz konusu kavramlar aracılığıyla konu ile sosyolojide yapılan çalışmaların ulaştığı çizgi ve elde bulunan kuramsal donanım üzerinde bir görüş elde etmemiz mümkün olabilecektir. İlk ağızda toplumsal değişmeden farklı biçimde tanımlanmak istenen toplumsal gelişme kavramı üzerinde duracağız. Toplumsal gelişme, uzun sürede gerçekleşen, toplumsal değişmelerin birikimi ve toplumsal değişmeleri kuşatan bir olay olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal gelişme, uzun süre içinde geçerli olan eğilimleri dile getirmektedir. Bu nedenle toplumsal gelişme araştırmalarında bazı sınırlı değişiklik olaylarını gözardı edebilmek

mümkün olabilmektedir.

Toplumsal gelişmede çeşitli değişiklik olaylarının kendilerinden önce genel eğilim üzerindeki etkisi önem taşımaktadır. Ve yine toplumsal gelişme, çeşitli değişikliklerin kuşbakışı kavranmasına ve açıklanmasına izin vermektedir. Bu ayırımında toplumsal değişme, çok daha kısa zaman kesitinde görülen ve gözlenebilen bir olay olmaktadır. Toplumsal değişme zaman ve mekân içinde çok daha sınırlı bir alanda gerçekleşmektedir. Bu nedenle tüm toplumsal değişme olayında toplumun genel eğilimlerine bağlı olması koşulu bulunmayabilmektedir.

İlk sosyologlar, söz gelişi Comte, Spencer ya da Durkheim, öncelikle ve özellikle toplumların genel eğilimleri ile ilgilenmişlerdir. Bununla da sınırlı kalmak istememişler, insanlığın genel eğilimlerini saptamayı amaçlamışlardır. Buna karşılık ise günümüz sosyolojisi önceliği toplum değişmelerine tanımaya başlamıştır. Sosyolojide tarihe karşı duyulan ilgi en azından biçim ve bakış açısını değiştirmiştir.

İlgi büyük tarih kesitleri yerine belli ve sınırlı olaylara yönelmektedir. Oysa toplumsal değişme, mutlaka bir yapı değişikliğini öngörmektedir. Toplumsal örgütlenmenin bütününde ya da bazı kesitlerinde bir değişiklik gerektirmektedir. Yine değişiklik geçmişte belli bir duruma göre söz konusu olabileceğine göre zaman içinde saptanacaktır. Ve yine bu değişmelerde belli bir süreklilik gözlenebilecektir. Toplumsal değişmeden söz edebilmek için moda olayında olduğu gibi yeniliklerin geçici yüzeysel kalmaması da istenecektir.

Toplumsal değişmenin bir başka ölçütü ise toplumun tarihi gelişmesi üzerine etkili olmasıdır. Belli bir toplumsal gelişme gerçekleşmeseydi o toplumun tarihinin farklı olabileceğini söylememize izin vermelidir. Böyle bir savı kanıtlamanın ne kadar güç olacağını elbet bilmekteyiz. Kısacası toplumsal değişmeleri zaman içinde gözlenebilen, geçici olmayan, toplum yapısı üzerinde etkili ve toplumun tarihi akışını değiştiren olaylar tanımlayabiliriz. Konumuzla ilgili geliştirilmiş kavramlar bunlarla sınırlı kalmamakta yeni tanım ve ayırımlarla karşılaşmaktayız. Söz konusu kavramlar konumuzun daha iyi anlaşılmasından önce eski kavramların yerine kullanılmak üzere geliştirilmektedirler. Bu nedenle konuyla ilgili kuramsal donanımımızın zenginleşmesinde katkıları sınırlı kalmaktadır.

Üzerinde duracağımız bir başka kavram da tarihi olay kavramı ve

tarihi olay ile toplumsal değişme arasında yapılan ayırım olacaktır. Tarihi olay toplum öğelerinin etkinliklerini anlatmaktadır. Toplumsal değişme ise bu etkinliklerin ürünüdür. Yine tarihi olay, bir toplumun üyelerinin etkinliklerin tümünü kapsamaktadır. Toplum yapısını ya da bazı kesitlerinde değişmelere yol açan, bu değişmeleri hızlandıran ya da engellemeye çalışan etkinliklerin tümü tarihi olayın kapsamı içine girmektedir.

Toplumun bütün üyelerinin buna katılmaları, ender görülen bir olaydır. Belli kişi ve akımlar, toplumun yönlenmesinde etkili olmaktadır. Tarihe ve toplumun kaderine yön verirler. Tarihi olay, belli etken öğelerin etkinliklerinden söz eder. Toplumun bu öğelerinden bazıları düşünce ya da değerler düzeyinde karşımıza çıkabilirler. Toplumsal değişmeyi engelleyici bir görev de yüklenmiş olabilirler. Değişikliklere direnme, düzenin korunmasında kararlılık da tarihi olay tanımı içine girmektedir.

Görüldüğü gibi tarihi olay, toplumsal değişme açısından olumlu olabildiği kadar olumsuz da olabilmektedir. Toplumsal değişme ise bir birlik içinde çeşitli kişi ya da kişilerin tarihi etkinlikleri sonucu ortaya çıkan yapı değişiklikleridir.

Görüldüğü gibi tarihi olay ile toplumsal değişme birbirilerine yakından bağlı, ancak buna karşılık karşılık ayrı ayrı ele alınabilir olgular olarak bize tanıtılmaktadır. Başka deyişle kendisine yol açan tarihiolaylar bir yana itilip toplumsal değişmeden söz edilmek istenmektedir. Bunun açıkca bilinmesinde yarar bulunmaktadır. Toplumsal oluşum ise, değişme yolunda olayların bölüm ve bağlantılarını bize verecektir. Olayların nasıl ve hangi sıra ve bağlamda geliştiğı üzerinde durmaktadır. Toplumsal değişmeyi açıklamayacak, zaman içinde akışını vermekle yetinecektir.

Toplumsal değişmelere yol açan nedenler sosyolojide ayrı ve özel bir ilgi konusu olmuştur. Toplumsal değişim etmenleri olarak varlıkları ya da başlattıkları olaylarla toplumda değişikliklere yol açan olaylar ele alınacaktır. Değişme koşulları ise değişmeyi kolaylaştıran, etmenlerin etkinliklerine izin veren, kolaylaştıran olaylar olarak tanımlanacaktır. Ve yine olumlu koşullar yanında olumsuz koşulların varlığı da anımsıtılacaktır. Etken ve koşullar birbirilerine bağımlıdır ve birbirilerini tamamlayacaktır. Koşullar etkenlerin etkinliklerini kolaylaştırıp güçleştirebildiğı bazı koşullarda değişiklere yol açan etkenler farklı koşullarda aynı etkinliğı gösteremediğı de tanık olunan

olaylar arasındadır.

Sosyolojide konumuzla ilgili bütün çaba, gerçekte toplumda olası değişiklikleri öngörme ve denetlemeye yönelmiştir.

* * *

Toplumsal değişme konusu, sosyolojide kendi varoluş nedeni sayabileceğimiz ölçüde bir önem taşımaktadır. Bütün bu önemine ve konu ile ilgili daha sosyolojinin ilk günlerinden süren bir geleneğe karşılık toplumsal değişme üzerine bugün de henüz geçerli bir açıklama elde edilebilmiş değildir. Gerçekte bütün çaba, toplumsal değişimin açıklanmasından çok olayın denetlenebilmesine yönelmiştir. Tarihi ve toplumsal gelişmeler belli çıkarlar doğrultusunda kaldıkça ya da en azından bu çıkarları ciddi bir biçimde tehdit etmedikçe açıklama yokluğu sosyolojide fazla bir rahatsızlığa da neden olmamaktadır.

Toplumsal değişme, Batı'da araştırma ve inceleme konusudur. Ancak amaç, öncelikle düzenin korunması olmuştur. Batı'da özellikle endüstri devriminden bu yana değişme yanlıları ile de karşılaşmaktadır. Değişiklik yanlılarının Batı'da yaygınlaşmaya başlaması ise, değişikliklerin Batı'ya ve Batı uygarlığına üstünlük sağlayacağı inancının güç kazanması sonucu olmuştur. Yoksa değişmeden yana görülen bu kimselerin büyük çoğunluğu dünya dengesi içinde Batı'nın elde etmiş olduğu ayrıcalıklı konumunun değişmesi konusunda düzenin korunmasından yana olmuşlar ve kurulu dengenin niçin korunması gerektiği konusunda yeni kuramlar üretmekten geri durmuşlardır. Değişme, geçen yüzyıldan bu yana sırasında övgüyle karşılanmıştır.

Toplumsal değişmelerin, artık Batı ve Batı düzenini tehdit etmediği aksine değişikliklerin geçen yüzyıldan bu yana Batı'nın ve Batı düzeninin güçlenmesi yönünde gerçekleştiği görülmüştür. Bizde de bir süreden bu yana değişim rüzgârları türkülerinin söylenmesi boşuna değildir. Genel düzen ile toplumsal değişme arasında temelde bir çelişki bulunduğu konusunda kaygılara karşılık düzen ile toplumsal değişimin uzlaşabileceğini Batı sosyolojisi daha ilk günlerinden savunmaya başlamıştır. Sosyolojinin bütün yeni görüşlerin kaygı ile karşılandığı XIX. yüzyılda gözde bilim olarak yaygınlaşmasının temelinde sosyolojinin toplumsal değişmeyi düzenin denetim ve emrine alabileceği beklenti ve

umudu yatmaktadır. Sosyolojinin kurucularından Auguste Comte'un düzen içinde ilerlemeden söz etmekte ve sosyolojinin Batı'da toplumsal değişme olaylarına yaklaşımı konusunda bize önemli bir ipucu vermektedir.

Yine sosyolojinin habercileri arasında adını andığımız SaintSimon da Batı'da yeni düzenin getirmiş bulunduğu geniş olanaklardan söz etmiştir. Bu olanaklara dayanarak, bu olanaklardan yararlanılarak gerçekleştirilecek bir değişmenin savunuculuğunu yapmıştır. XIX. yüzyılla birlikte Batı'da endüstri uygarlığı başlamış bulunmaktadır. Endüstri uygarlığı dönemi ile birlikte Batı çoğu sorununu çözmüş görünmektedir. Bu durumda izlenen amaç da değişik bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Endüstri devrimi ise son hesaplaşmada ele geçirilmiş bulunan belli olanaklardan yararlanmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Artık sorun ele geçirilmiş bulunan üstünlükleri güçlendirme sorunu olarak görülmektedir. Endüstri devrimi yine aynı anlayış içinde doğa önünde elde edilmiş üstünlüklerden yararlanma yolu sayılmış; konunun tarihi ve toplumsal yönü bir yana bırakılarak teknik bir sorun olarak tanıtılmıştır.

Yine bu arada teknik de belli kolaylıklardan yararlanabilme becerisi olarak görülmüştür. Bir yanda teknik ilerlemeler toplumların gelişmelerinde başlıca etken sayılırken öte yanda toplumsal gelişme aklın ilerlemesine bağlı açıklanmak istenmiştir. Batı toplumları, endüstri devrimiyle birlikte insanlara belli kolaylıklardan yararlanabilmek olanaklarını vermektedir. Bu varsayımdan sonra toplum gelişmesini düzenin özünde bulunan cevherle açıklamak için herhangi bir engel bulunmamaktadır (Marx da, konuya yaklaşımında özde daha farklı şeyler söylemeyecektir). Toplumsal gelişme konusunda açıklama, böylece toplumsal ilişkilerde ve bu ilişkilerin tarihi boyutunda aranmayacak, toplumsal gelişme nedeni düzenin kendi gücünde görülecektir.

Batı düşüncesinde geçen bölümde kısaca değindiğimiz toplumsal değişme ve toplumsal yapı konularını birlikte kapsayan kuramların yokluğunu da, belki böylece açıklayabiliriz. Düzen kendi özünde belli değer ve güçler taşıdığı gibi toplumsal değişmelerin açıklamasını da taşımaktadır. Toplumsal gelişme, ayrıca bir açıklama gerektirmediği gibi toplumsal yapı, bağımsız bir konu olarak, başka deyişle, tarih dışında ele alınabilecektir. Sonuçta aklın ve tekniğin başarısının bir ürünü olarak toplumsal gelişme ile toplumsal değişme eşanlamda iki sözcük

olarak kullanılmıştır (Geçen bölümde her iki kavram arasında bir ayırım yapıldığını görmüştük. Ancak bu ayırımda özde bir uyumsuzluk söz konusu olmadığı gibi her iki kavramın aynı olayın değişik düzeydeki görüntülerini dile getirdiğini kolayca gözleyebilmemiz olanağı vardır).

Batı düşüncesinde toplumsal ilerleme ve değişme böylece akıl ve teknik ile açıklama eğilimi egemen olmuştur. Başka türlü söylediğimizde toplumsal değişmeler, toplumsal ve tarihi ilişki ve çatışmaların ürünü olmaktan çıkmakta ve mutlak ve evrensel olayların bir sonucu olarak tanıtılmaktadır. Bu yüzden endüstrinin temelinde görülen olaylara da aynı nitelik yakıştırılmaktadır. Aklın yolu birdir denilmektedir. Ve yine aynı biçimde Ziya Gökalp tekniğin uluslararası olduğu görüşünü yurdumuzda savunacaktır. İnsanlık ortak bir uygarlık yönünde ilerlemektedir. Bu açıklama biçiminden ilk çıkarılabilecek sonuç da elbet Batı'nın insanlık ile eşanlam taşıdığı olmaktadır. Bütün insanlık ile eşanlama gelmese bile Batı, insanlığın uygarlık yolunda öncüleri, yol göstericileridir. İnsanlığın bütün değerlerini özünde, yapısında taşımaktadır. Olayların söz konusu biçimde değerlendirilmesinin bizim için, hem konumuz ve hem de Türk sosyolojisi açısından, önemli sonuçları olacaktır.

Batı uygarlığı, bu değerlendirmede bütün insanlığın ve dolayısıyla da tek tek toplumların kaderi, ulaşmaları gerekli amaç olarak tanıtılmaktadır. Batı uygarlığı ise, Batı'nın günümüzde içinde bulunduğu aşama ya da düzenden başka bir şey değildir. Günümüz Batı düzenini insanlığın ortak amacı, bütün toplumların varmaları gerekli aşama olarak tanıtabilmek için elbet yine başka varsayımlara başvurmak zorunluğu ortaya çıkmaktır. Önce uygarlık yolunda toplumları tek bir çizgi üzerinde dizmek gerekmektedir. Ve bu dizi içinde toplumları belli bir yere yerleştirmek gerekmektedir.

Ulaşılabilecek amaç belli ve bütün toplumlar için ortak olduğuna göre toplumların kaderlerinin ve dolayısıyla izledikleri gelişme çizgisinin de ortak olduğu sonucunu çıkartmamız kaçınılmazdır. Ve yine toplumsal gelişmenin akıl ve tekniğin, başka deyişle mutlak ve evrensel yasaların ürünü olduğuna göre başka türlü düşünmek olanağı da yoktur. Evrensel çizgiyi elde etmek de artık hiç güç değildir. Toplumların birbirilerine karşı bulundukları yerine göre toplumsal gelişme aşamaları saptanıp böylece toplumsal gelişme çizgisi çizilebilecektir. Ayrıca bu aşamalar zorunlu olarak birbirlerine bağlı olduklarına göre (toplumların zorunlu

bir biçimde günümüz Batı uygarlığına yöneldiği söylenmektedir) toplumsal gelişme yasaları da kolayca ortaya konulabilecektir. Böylece Batı'nın XIX. yüzyılda olaylar önündeki tutumu, bir değişim sosyolojisi için gerekli kuramsal temelleri ve genel yasaları birlikte getirmektedir. Bu durumda konunun Türk sosyolojisinde büyük önem kazanması şaşırtıcı olmamaktadır. Bilindiği gibi Türk sosyolojisinin daha ilk günlerinden tasası Türkiye'nin çağdaş uygarlığa nasıl katılabileceği sorusuna yanıt aramak olmuştur. Bugün de Türk toplumunun hangi toplum aşamasında olduğu, içinde bulunduğum toplum aşamasından çağdaş uygarlığa nasıl geçileceği ve Türkiye'nin bağlı bulunduğu toplum yasaları sosyolojinin başlıca tartışma konusunu oluşturmaktadır. Başka deyişle bir yerde günümüz toplumumuzda yürütülen tartışmaların ve ortaya atılan kuramların kaynağında aynı sorun bulunmaktadır.

Bir başka konuya daha değinmek istiyoruz. Elbet söyleyeceklerimiz tartışmaya açıktır. Toplumsal değişim konusu sosyolojinin varoluş nedenlerinden birisi ve başlıcasıdır. Sosyoloji, daha ilk günlerinden toplum aşamalarını saptamak ve aralarındaki zorunlu bağlantıları açıklamak işine koşulmuştur. Başka türlü söylememiz gerekirse tarih yasalarının açıklanması çabası içindedir. Ancak ilgi çekicidir. Tarih yasalarını belirlemek çabası içinde bulunan sosyoloji bu çabasında çoğunlukla tarihe başvurmak gereğini duymamaktadır. Aksine etnografya yöntemlerinden yararlanmayı yeğlemektedir.

Bu nedenle konumuz açısından büyük önem taşıyan sosyolojitarikh ilişkilerinin almış olduğu biçim gündeme gelmektedir. Sosyoloji, tarihten alınan derslerin bir toplamı, bir tarih bilinci olmak yerine başka savların peşinde gitmeye başlamıştır. Geçen bölümde de değinmiştik. Sosyoloji, tarihe bilimsel yöntem önermek, tarihin bilimsel yöntemi olmak savını taşımaya yönelmiştir. Tarihin bilimsel yöntemi olmak savı sosyolojiye tarihe yol göstermek yetkisini kazandırmaktadır. Tarihe yol göstermekle işe girişen sosyoloji giderek tarihin yerine geçmek isteğini dizginleyemez olmuştur. Tarih olay ve bilgilerini kendi kurallarına uyup uymamakla sınılamaya ve değerlendirmeye başlamıştır.

Değişim sosyolojisinin belli sınırlılıkları bulunmaktadır. Bir yanda toplum olaylarını tarihi boyutları içinde ele almak isterken öte yanda sosyoloji tarihi küçümsemekte, tarihin yerini kolayca alabileceğini düşünmektedir. Biraz da tarih önündeki bu çelişkili tutum, sosyolojide

toplumsal yapı ile toplumsal değişikliği birlikte ele alan kuramların ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır.

Sosyoloji, konularını “sociologie statitique” ve “sociologie dynamique” olarak iki ayrı başlık altında ele almaktadır. Konuları birlikte ve bütünlüğü içinde açıklamak yerine birbirileriyle açıklamak yolu seçilmektedir. Ayrıca birbirilerini de değil, öncelikle statik dinamiği açıklamak istenmektedir. Statik başka deyişle düzeni bize verecektir. Yine başka türlü söylersek çağdaş uygarlıkla eşanlama gelmektedir. Çağdaş uygarlık ise Üzerinde tartışılmaz ve bütün olaylara temel varsayılan bir gerçek olarak benimsenmektedir. Çağdaş uygarlık ya da Batı düzeni insanlığın geleceğini hazırlayacak bütün gerekli güç ve koşullara sahip bulunmaktadır. Değişme ya da daha iyisi ilerleme, bu düzende varolan güç ve koşulların daha da geliştirilmesi anlamını taşıyacaktır. Auguste Comte’un sözünü bir kez daha anımsayalım. “Düzen içinde ilerleme” deyişi, bu bağlamda daha iyi anlaşılabilir. “Değişim Sosyolojisi” ve bu çerçeve içinde üretilmiş toplumsal değişim kuramları Batı’da hiçbir zaman düzenden vazgeçmek, yeryüzünde kurulu düzeni tartışma konusu yapmak anlamını taşımamıştır. Batı düzenine en geniş eleştirileri yöneltmiş bulunan Marx da çizgi dışı değildir.

Marx düzen değişikliği önermektedir ama bunun için gerekli gücü de ancak kurulu Batı düzeninde görmektedir. Batı’da amaç, kurulu düzenin korunması ya da övgüsü olmuştur. Kısacası toplumsal değişim ile ilgili kuramlar, temelde düzenle ilgili belli tutum ve kaygılar taşımaktadır. Toplumsal değişim, ancak geçmişe ya da belli bir düzene göre söz konusu olacaktır. Bu nedenle Auguste Comte’un sözünün sırasında tersyüz edilmesi, “ilerleme içinde düzen” in sağlanmasının kollanması gerekmiştir.

Batı düzeni ilerleme yolunda gerekli gücü kendisinde taşımaktadır. İlerlemenin kaynağıdır. Bu nedenle ilerleme anlamında toplumsal değişim ile arasında herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Sorun, düzen içinde ilerlemenin sağlanması ve ilerleme sırasında düzenin korunması sorunudur.

II

Yunan'da Sorun

Toplumsal değişme ile ilgili kuramsal temeller, önce düzenle ilgili tasa ve tartışmalardan kaynaklanacaktır. Batı düşünce tarihinde, daha ilk günlerden konu ile ilgili kaygı ve tasalar bulunmaktaydı. Bu nedenle tartışmalar sosyolojiden çok önce başlamıştır. Daha Yunanlı filozoflar, konu önünde belli tutumlar takınmışlardır. Batı'nın ve Batı sosyolojisinin konuya yaklaşımını daha iyi anlayabilmemiz için Batı düşüncesinde konu ile ilgili bulunan geleneği çok kaba çizgileriyle de olsa kısaca tanımaya çalışacağız.

Yunan döneminde Batı'nın kaygı ve tasalarında belli farklılar olduğu tartışılmaz bir gerçektir. En azından sorunlar Batı'nın karşısına daha farklı bir biçimde çıkmaktadır. Bu nedenle de sosyoloji, eski geleneksel Batı toplum düşüncesiyle miras bağlarını kabul etmesine karşılık kendisini sosyoloji öncesi toplum düşüncesinden ayırmaya da özen göstermektedir. Bilimsel olmak ayrıcalığı yalnızca kendisine tanımaktadır.

Yunan döneminde değindiğimiz gibi Batı için durum farklıdır. Yunan hiçbir zaman tarihte kendi uygarlığının yaratıcısı olmamıştır. Yunan uygarlığı, doğrudan toplumlar arası ilişkilerin ürünüdür. Belki günümüz Batısı için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Ancak günümüz Batısı kendisine kaynaklık eden toplumlar arası ilişkiler üzerinde egemenlik kurmayı başarmıştır. Yunan uygarlığı ise Batı'ya zenginlik sağlayabilmiştir ama dünya egemenliğini henüz elde edememiştir. Batı, dünya egemenliğini denetimi altına alabilmek fırsatını ancak Roma İmparatorluğu'yla elde edebilmiştir. Roma dönemi ise Batı düşüncesinde ayrı özellikleri olan bir dönemdir.

Konumuz Batı düşünce tarihi olmaması nedeniyle özellikler üzerinde durmadan varlığını belirtmekle yetineceğiz. Ayrıntılarla ancak komumuzla ilgili olduğu, konumuzu aydınlattığı ölçüde

duruyoruz. Yunan kendi başlatmadığı, kendisinin sorumlusu olmadığı ve denetleyemediği ilişkiler sonucu büyük bir zenginliğe ulaşmıştır. Yunan uygarlığı bu zenginliğin sonucu ve ürünüdür. Bu durumda Yunan düşüncesini konuyu ele alışında yaklaşımını belirleyen, kendi sorumluluk ve denetimi dışında oluşan bu gelişmeyi kavrayabilmek, açıklamak isteği olmuştur. Bu yolda Yunan belli bir çaba içine girmiştir. Ancak bu çabası içinde Yunan kendisine büyük üstünlük ve zenginlik sağlayan dengenin bozulmasını da istememektedir. Dengenin korunması gözetilmektedir. Bu amaçla dengenin bağlı olduğu ilişkiler düzenini kavrayabilmek isteği Yunan'da başlıca tasa olmuştur. Çaba, dengeye süreklilik kazandırmak olmuştur. Bunu sağlayabilmek için ilişkiler üzerinde belli bir denetim söz konusu olmaması nedeniyle dengeyi tehdit edebilecek sarsıntıları engellemek amacıyla site içinde uyum konusunda tasa duyulacaktır. Böyle bir uyumun sağlanması için gerekli koşul ve araçların neler olduğu sorusu gündeme gelecektir. Yunan, bu soruya yanıt getirebilecek bir yerde bulunmamaktadır. Bu nedenle de belli ve açık seçik bir açıklama getirmek olanaklarından uzak olan Yunanlı sorunu çok çeşitli yanıtlarla aşmak istemiştir. Bu olay sonradan Yunan düşüncesinin bir zenginliği olarak tanıtılmak istenmesine karşılık olay sorunları açıklamadaki yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır.

Konunun başlıca üç yönü üzerinde durularak siyasi, iktisadi ve nüfusla ilgili açıklamalara öncelik verilmiştir. Özellikle nüfus sorununun Batı için büyük önem taşıdığı bilinmektedir. Bu nedenle nüfus konusu Batı düşüncesinde daha ilk günlerden gündeme gelmiştir. Batı'nın uygarlığa geçişte en önemli aşama olan tarım başlangıcında bazı üstünlükleri bulunduğu başka çalışmalarımızda sık sık değindik. Tarım başlangıcında ekilebilir topraklarla bu toprakların beslemek zorunda olduğu nüfus arasında denge Batı'da toprak lehine olmuştur. Tarıma geçişte bu ilk dönem, Batı'nın kendi sorunlarını kendi başına çözebildiği ve bu anlamda önemli sorunlarla karşılaşmadığı tek dönem olmuştur. Bu açıdan Batı'da altın çağ efsanesinin kökenini açıklayabilmek olanağını da bulabileceğiz. Tarım başlangıcında Batı'nın karşılaşabileceği sorunlar doğal güç ve denge içinde çözülebilecektir. Bu durum Batı'nın önemli sorunlarla karşılaşmasını engellerken Batı'ya kendi içinde ve kendi olanakları ile bir sıçrama yapmaya izin vermeyecektir.

Söz konusu dönemde Batı, kendisini sorunlardan uzak tutan belli

bir denge içindedir. Yine Batı'da belli dengelerin altın dengeler sayılıp övülmesi nedensiz değildir. Ancak Batı'yı sorunlardan uzak tutan bu denge sürekli değildir. Nüfus artışı sınır tanımazken tarıma açılacak toprakların bir sınırı bulunmaktadır. Bu da Batı'da kısa süre içinde nüfus sorununun ortaya çıkmasına yol açacaktır. Nüfus sorununun Batı'nın kendi gücünü aşan ilk sorun olması nedeniyle Batı günümüzde bile bütün kötülüklerin başında nüfus fazlasını görmeyi sürdürmektedir. Batı-dışı ülkelere ilk öğüdü nüfusu sınırlandırmaları olmaktadır. Aile planlaması konusunda büyük yatırımlar yapmaktan kaçınmamaktadır. Batı, soruna Yunan döneminde de önce belli bir denge arayışı içinde eğilmiş ve konuyu nüfus açısından ele almıştır.

Batı, sorunlarını kendi başına ve kendi çabası içinde çözememiştir. Sorunlarının çözümünü Doğu ile olan ilişkilerinde bulacaktır. Bu ilişkiler de öncelikle siyasi ve ekonomik nitelikler taşımaktadır. Bu nedenle Batı'da açıklamalar çok yönlü olmuştur. Önce sorun nüfus sorunudur ve çözümü ekonomik ve siyasi nitelik taşımaktadır. Bu durumda açıklamalar da çok yönlülük gösterecektir. Biraz önce de belirtmeye çalıştığımız gibi çok yönlülük Batı düşüncesinin bir üstünlüğü değil Batı sorunlarının özelliklerinin bir ürünü olmuştur.

Batı, önce bir uyum ve denge arayışı içinde olmuştur. Bu uyum ve dengenin sağlanabilmesi için ilk düşünülen önlem toplumda çekişme ve çatışmalara yol açan yoksulluk ve hoşnutsuzlukları engellemek olmuştur. Başka deyişle toprak ile nüfus arasında bulunan doğal dengenin korunması amaçlanmıştır. Dengenin korunabilmesi için bir yanda nüfus sınırlandırılmak istenirken artan nüfus önünde toprağın yerini tutabilecek yeni zenginlik kaynakları peşine düşülmüştür. Batı düşüncesinde böylece daha ilk günlerden doğal denge yanında bir toplumsal denge kavramı da yer almaya başlamıştır.

Önce Eflatun'da bu konuda önemli bir duyarlılığa tanık olunmaktadır. Eflatun, ufak bir değişikliğin çevresini etkileyeceğini ve giderek toplumun bütününe etkisi altına alacağını açıklamaktadır. Bu nedenle eğer toplum içinde dengenin korunması isteniyorsa ne çapta olursa olsun hiçbir değişikliğe izin vermemek zorunludur. Site'nin yapısı en ufak ayrıntısına kadar dokunulmaz bir bütündür. Ufak bir taşın oynatılması, bütün yapının sarsılmasına yol açmaktadır. Bu durumda Eflatun için tek çözüm site içinde kesin durgunluğun sağlanmasıdır. Site'de eğer

sorunlar engellenmek isteniyorsa site’de durgunluk ve değişmezlik kural olmaktadır. Yunan’da karşımıza çıkan açıklamaları daha iyi kavrayabilmek için bazı konuların altını bir kez daha çizmemiz gerekmektedir. Önce Yunan’da özlenen ve korunmasına büyük önem verilen denge, kesinlikle Batı gelişmesinin kendi ürünü değildir. Başka toplum örnekleriyle ve akıl yoluyla bulunmuş bir dengedir. Aklın yolu değişmez ve mutlak olduğuna göre (Her türlü değişik denge gözetildikten sonra akıl en mükemmeli bulacaktır) söz konusu dengenin değişmezliği de savunulmuştur. Toplum dengesi, aklın kendi gücüyle bulduğu, kurduğu bir düzendir. Bu nedenle temellerini ve koşullarını tarihte değil başta kendisinde ya da başka türlü söylemek istersek insanda arayacaktır. Bu yüzden toplumsal denge konusunda tartışmalarda insan eğilimleri ve bu eğilimlerin mantıki ve psikolojik nedeleri üzerinde özellikle durulacaktır. İnsan eğilimleri arasında hangilerinin ve ne tür bir düzensizliğe yol açtığı araştırılmıştır.

Eflatun, insan eğilimleri konusunda kötümserdir. Bu nedenle de insanların düzen bozucu eğilimlerini dizginleyen kurumlarla donatılmış bir ideal site düşlemiştir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi Eflatun’un özlediği başka toplumlardan esinlenmiş bir sitedir. Örnek alınan toplumda olduğu gibi bir tarihi gelişme ve birikimin ürünü değildir. Sonuçta da özlenen dışarıdan esinlenmiş, Batı tarihine dışarıdan eklenecek bir düzen olmaktadır. Bu nedenle de doğal olarak değil ancak bazı kayıtlama ve denetlemeler sonucu ve akıl yoluyla bu dengeye ulaşmak istenmektedir. Yine karşımıza ilk olarak nüfus sorunu çıkmaktadır. Eflatun, sorumsuz ve sınırsız bir çoğalmayı kesinlikle engellemek ve böylece nüfus dengesini sağlamak amacıyla aile duygusunun yol açtığı kayırcılık ve kazanç tutkusuna karşılık aile kurmaları yasaklanmış bir yönetici aristokrasisi önermektedir.

Nüfus ya da yönetim sorunu örnek alınan toplumların çeşitli ilişkiler içinde çözümlediği sorunlardır. Eflatun bu ilişkiler dışına çıkmak zorunda bulununca sorunları insanın belli içgüdüleriyle açıkladığı gibi çözümleri de akıl yoluyla ve aklın zorunlu kılacağı kısıtlamalarla elde etmeye çabalayacaktır. Üretim alanında da aynı kayıtlama ve kısıtlama önerileri getirmektedir. Üretimin yeni nüfus ve tekniklere kapalı bir biçimde yürütülmesi ve böylece elde edilmiş dengenin sürdürülmesi amaçlanmıştır.

Bu nedenle üretim uğraşları loncalar aracılığıyla yürütülmesi

düşünülmüştür. Katı kayıtlamalara dayalı loncalar aracılığıyla düzenin denetim ve koruması sağlanmak istenecek ve düzeni tehdit edebilecek bütün değişiklik olasılıkları engellenebilecektir. Amaç denge ya da daha doğru deyişle düzenin korunması olunca bütün yenilikler, bu arada yeni görüşler de kuşku ile karşılanmaktadır. Yeni görüşlerin denge ve düzende değişikliklere yol açabilme olasılığı bulunmaktadır. Yeni görüş sahipleri Batı koşulları içinde şairlerdir. Bu yüzden de Eflatun'un düşlediği, şairlerin bir yanda önce onurlandırılmaları ve öte yanda da sonradan siteden sürülmeleridir.

Eflatun'un özlediği düzen, her açıdan durağandır. Her şey bir defada her defa için saptanmış ve artık hiçbir şeyin değişmesine gerek kalmamıştır. Eflatun'dan bu yana Batı düşüncesinde görülen başlıca akımlardan birisi biçimlenmektedir. Her türlü değişiklik düzen bozuculukla eş anlama gelmekte ve bu nedenle engellenmesi gerekmektedir. Belki bugün daha değişik biçimlerde ama özde farklı olmayan şeylerin söylenmesi sürdürülmektedir. Örnek düzen toplumun kendi gelişmesi ve akışı içinde karşımıza çıkmamaktadır. Akıl yoluyla ancak bu düzen kurulabilmektedir. Başka deyişle denge toplumun kendisinde bulunmamaktadır. Denge bu durumda toplumda ancak geçmişte söz konusudur. Yine altın çağ efsanesi önümüze gelmekte ve yine bütün değişiklikler altın çağdan uzaklaşma anlamını taşıdıkları için topluca suçlanmaktadır. Ayrıca bütün değişiklikler bozulma ve çöküş nedeni sayıldığı için en mükemmel düzenin ilk oluşan denge sayılması kaçınılmaz olmaktadır. İlk düzen henüz belli bir değişikliğe uğramaması nedeniyle en az bozulmuş, soysuzlaşmış denge olmaktadır.

Bilindiği gibi tarihte Yunan uygarlığı bir ticaret uygarlığı olmuştur. Eflatun'un kendisine örnek aldığı toplumlar ise birer tarım uygarlıklarıdır. Tarım ise bilindiği gibi insanlık tarihinde ilk önemli zenginlik kaynağı ve ilk uygarlığa geçiş biçimi olmuştur. Yunan toplumunun bir ticaret uygarlığı olması yüzünden tarım yaşamından ticaret yaşamına geçtiği varsayılıyor. Oysa ileri bir aşama olarak tanımlanmasına karşılık özlemi duyulan toplum, tarım uygarlığı toplumudur. Geçmişe duyulan özlem ve her çeşit değişikliğin çözülme nedeni sayılması biraz da bu söz konusu değerlendirmeden kaynaklanmaktadır. Doğaya dönüşün ve toprakla doğrudan ilişkinin övgüsü günümüz Batısında da sürmekte ve etkili olmaktadır. Eflatun, "Devlet" adlı kitabını yazdığı yıllarda

Yunan toplumu bazı sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Yunan toplumu belli bir uygarlık sahibidir ve önemli zenginlik kaynaklarına kavuşmayı başarmıştır. Ancak bütün bu gelişmeler kendi denetimi dışında gerçekleşmiştir. Bu yüzden de Yunan toplumu önüne kendi uygarlığının dayandığı dengeleri koruyabilmesi oldukça güç bir sorun olarak çıkmaktadır. Önce Yunan toplumunun denetimi dışında bulunan zenginlik kaynakları ile nüfus arasında bir dengenin sağlanması Yunan toplumu için bir sorun olmaktadır. Hızlı bir nüfus artışı Batı'da her zaman kargaşalıklara yol açmakta ve geleneksel iktisadi yapı ve dengenin yıpranmasına yol açmaktadır. Nüfus fazlalığı, Yunan toplumunun olanaklarını aşması nedeniyle Yunan tarihinin (Buna Batı tarihinin de diyebiliriz) başlıca olayını oluşturmuş ve Yunan uygarlığı nüfus fazlalığı sorununa çözüm bulamamıştır.

Yunan'da görülen yayılcılık siyaseti, dış pazarların ele geçirilmesi ve yeni kolonilerin kurulması nüfus fazlası sorunu ile birlikte açıklanmak istenmiştir. Ancak bu saydığımız olaylar, nüfus artış ve baskısı önünde Yunan uygarlığının bulduğu çözümler olmaktan uzaktırlar. Gerçekte yayılcılık, yeni pazar ve kolonilerin ele geçirilmesi Yunan uygarlığının temel niteliğini oluşturmaktadır. Yunan düzeninin kendisinde bu eğilimler bulunmaktadır. Bu eğilimleri içinde taşıyan Yunan düzeni üstelik çözülemeyen bir nüfus fazlası sorunu ile karşı karşıyadır. Koloniler, Yunan düzeninde nüfus fazlasını öğütmek için değil başka bir görevin yerine getirilmesi için vardır. Bu nedenle Batı, nüfus fazlasını kolonilerine aktaramamıştır (Eflatun'un bu tür açıklaması Batı'nın son dönem yayılcılığını öncelikle ve yalnızca nüfus dinamizmi ile açıklanmak isteğine de destek sağlamıştır. Bütün bu gelişmelere karşılık Batı, kendi yolunu izlemesini istediği Doğu'ya aksine nüfus denetimini öğütlemektedir). Eflatun'da sorun bütün boyut ve yönleriyle ortaya konulmaması nedeniyle belli ve geçerli bir çözüm önerilememektedir. Eflatun'da dinamik bir çözüm, sorunları aşan bir değişiklik söz konusu değildir. Buna karşılık belli özelemler ve belli dengelerin korunması tasası ağırlık kazanmaktadır. Düzenin sorunlarından sıyrılıp öylece korunması düşünülmektedir. Ancak Eflatun'da günümüz sosyolojisinde de geçerli bir yargıyla karşılaşmaktayız. Eflatun, toplumun dayanışmalı bir bütün olduğunu belirtmiştir. Herhangi bir değişikliğin toplumun tümü üzerine etkili olacağını ve değişiklikleri belli kesitlerle sınırlama olanağı

bulunmadığını görmüştür. Bu durumda değişiklik istemek her şeyi tartışma konusu yapmakla eş anlama gelmektedir. Bu nedenle Eflatun, her şeyin değişmez olduğu bir Devlet düşlemektedir.

İlerleme kavramına karşı olması nedeniyle Eflatun da son çizgide altın çağ kuramı geleneği dışına çıkamamıştır. Altın çağdan uzaklaştıkça toplumda bozulma görülmekte ya da daha doğrusu genellersek toplumlar giderek altın çağdan uzaklaşarak bir bozulmaya uğramaktadır. Aristo da bu konularda Eflatun'dan çok farklı düşünmemektedir. Her iki düşünür de Yunan uygarlığının çelişki ve sınırlılığının dışına çıkamamıştır. Aristo, ayrıca büyük İskender'e de hocalık yapmış ve güçlü, güçlü olduğu için de toplumdaki kurulu dengeleri koruyabilecek bir hükümdarın yetişmesinde katkısı olmuştur. Batı lehine dengeleri koruyabilecek bir hükümdar arayışı sonradan Batı düşünürlerinin bir tutkusu olmuş, konuyla ilgili “despote eclair” kuramı geliştirilmiştir (Voltaire de Katerina'yı alkışlamaktan geri durmamış, sarayında misafir edilmeyi büyük onur saymıştır).

Aristo, *Politika* adlı yapıtında Yunan sitelerinin bütün kurumlarını ayrı ayrı ele alıp incelemektedir. Aristo'ya bütün çeşitliliğine karşılık toplum kurumlarının temel ve ortak varoluş nedeni toplumsal çalkantıları engellemek ya da en azından yönlendirmek olmuştur. Özellikle ve öncelikle siyasi erkin devri ve yurttaşlar arasında çekişme ve rekabeti düzenleyen kurumlar bu açıdan önem kazanmakta ve Aristo'nun ilgisini çekmektedir. Aristo, farklı kurumların farklı toplum yapılarının ürünü olduğunu bilmektedir. Bu nedenle Aristo, Eflatun gibi özlenen hayali bir denge ya da Yunan uygarlığına yabancı bir örnek peşinde değildir. Buna karşılık Aristo da toplum içinde, toplum yapısına bağlı bir çözüm öneremeyecektir. Önerileri birey düzeyinde kalmaktadır. Bireylere ölçülülük, aşırılıktan uzak durmak öğütlenmektedir. Böylece bireylerin aşırılıktan uzak durmasıyla toplum içinde denge korunabilecektir. En azından toplum dengesini sarsacak olaylardan sakınmak söz konusu olacaktır. Yunanlı ya da Batı için toplum içindeki denge elbet önem taşımaktadır. Önce zenginlik kaynakları ile nüfus arasındaki denge, bilindiği gibi Batı'nın başlıca sorununu oluşturmuştur. Ama öte yanda daha önce de değindiğimiz gibi Batı uygarlığının temel kaynağı toplumlar arası ilişkiler olmuştur. Bu yüzden Yunanlı toplumlar arası ilişkilerle yakından ilgilenmişlerdir. Yunanlı bu ilişkiler içinde yerini güçlendirmek için büyük çaba göstermiştir. Tasası önce toplumlar arası ilişkilerde yerini

korumak ve sağlamlaştırmaktır. Bu da toplumlararası ilişkilerde dengenin korunması ve sürekliliğin sağlanması ile gerçekleşebilecektir. Konuyla önce başta Thucydide olmak üzere tarihçiler ilgilenmiştir. Devletler arası dengenin nasıl korunabileceği kaygısı Yunan tarihçilerinin ilgisini yönlendirmiştir. Çağın devletler hukuku ve devletler arası ilişkilerde kuvvet kullanımı Yunan tarihçilerinin başlıca konusu olmuştur. Yunanlı tarihçiler, kitaplarında çekişmelere yol açan durum ya da çekişmelerin yol açtığı durumları incelemişler ve bu durumların değişik ve karşıt bakış açılardan değerlendirilmesine çalışmışlardır. Yine bunalım dönemlerde öncelikle toplum kurumlarının işleyişiyle ilgilenmişler ve dünya ve toplum üzerine insanların görüşlerinin, değer ve gereksinmelerin dizi ve sırasını saptamak istemişlerdir. Yunan döneminde Batı insanının nasıl kavrayamadıkları olaylarla karşı karşıya bulundukları Thucydide'de açık biçimde görünmektedir. Bu nedenle bütün görüşler karşılaştırılıp tartışılacaktır. Ancak olayların gerçek nedenleri bilinmediği için bütün çabalara karşılık sürekli yinelenen çatışmalar engellenemektedir. Bu yüzden Batı düşüncesinde günümüze kadar süren çatışmaların kaçınılmazlığı ve bu çatışmaların gerçek gelişme temeli olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. Bu görüş ancak çatışmaların gerçek nedenlerinin doğru açıklanması koşulu ile geçerli olabilir. Yunan düşüncesi bütün çabasına karşılık tarihi ve dolayısıyla Batı sorunlarını açıklamaktan uzaktır. Bu durumda akılcı Batı düşünürleri toplum dengesizliklerine ancak bilgelikle karşı çıkmayı önermişlerdir.

III

Sosyoloji ve Değişme

Batı, çoğu şeyi ve bu arada felsefeyi kendi tekeline almaya büyük bir özen gösterir ama bu arada kendi görüşlerini özellikle de açmazlarını evrenselleştirmek için çabalamaktan geri durmaz. Bu nedenle bir yerde sorunlar önünde çözümsüzlüğün dile gelişi olan kendi bilgeliğini evrensel yapmak isteği içindedir. Bu görüşünü destekleyebilmek için Doğu'dan bazı adlar öne sürmüştür. Batı düşüncesi ile doğudüşüncesinin farklı boyutları gözardı edilerek kabaca yapılmış yakıştırma ve benzetmelerle Doğu'dan sağlanan belli örneklerle Batı kendi bilgeliğinin evrenselliğini kanıtlama girişimindedir. Hemen belirtelim. Doğu'nun bazı özellikleri, bu tür kolay yakıştırmalara izin vermektedir. Doğu'nun bu özellikleri araştırılmadan, açıklanmadan yapılacak yakıştırma ve benzetmeler ancak yanıltıcı olmaktadır. Çoğu kez değindik. Bu nedenle burada konu üzerinde ayrıntılarıyla durmayacağız.

Belli bir açıdan Doğu uygarlığı da doğrudan Doğu'nun kendi üretim ilişkileriyle sınırlı değildir. Bu yüzden Doğu'da Devlet'in kutsallaştırılması olayına ve Devlet toplum ayrılışına tanık olunmaktadır. Yine aynı nedenle Doğu'da bazı bilgiler, başka deyişle Devlet bilgileri kutsal sayılmış ve belli bilge kişilerin tekeline bırakılmıştır. Fakat bu görünüş benzerliğinin aldatıcılığına karşılık Doğu, Batı'nın aksine kendi üretim ilişkileriyle sınırlı değildir. Bu yüzden Doğu'da Devlet'in kutsallaştırılması olayına ve Devlet toplum ayrılışına tanık olunmaktadır. Yine aynı nedenle Doğu'da bazı bilgiler, başka deyişle Devlet bilgileri kutsal sayılmış ve belli bilge kişilerin tekeline bırakılmıştır. Fakat bu görünüş benzerliğinin aldatıcılığına karşılık Doğu Batı'nın aksine kendi zenginliğini kendisi yaratmıştır. Bu nedenle sorunlar Doğu uygarlığı için Batı sorunlarına benzer olmaktan uzaktır. Doğu'da da uygarlık dışı kitlelerle karşılaşmaktadır. Bu kitleler yabancı oldukları ve dolayısıyla açıklayamadıkları uygarlıklara katılma

çabası içine girmişler ve bu çabalarını bilgelik adına doğrulamak, desteklemek istemişlerdir. Buddizm örneğinde olduğu gibi uygarlıkların gözünde söz konusu kitlelerin durumunun Batı'dan farklı olmaması nedeniyle Batı benzeri görüşlere ve bilgelik anlayışına Doğu'da da tanık olunmuştur. Ancak bu görüşler ve bilgelik anlayışı düzen dışı gelişmiş ve Doğu'yu temsile yetkisi olmayan görüşler olarak kalmıştır. Ya da Batı kendi bilgeliğinin evrenselliğinin kanıtlama çabası içinde Doğu'da ortaya çıkan bilgelik anlayışı belli zorlamalar ve kendi ölçütleri içinde yanlış biçimde değerlendirme yoluna sapmıştır. Böylece bilgelik bizlere toplum çözümlerine ve içgüdülere karşı korunma biçimi olarak tanıtılmaktadır.

Bilgelik yolunda iki tutum önerilmektedir. Birinci yol dünya ve toplum olayları önünde kuşkulu bir tutum ve düşünce biçimi takınılarak kişinin kendi içinde savunmaya geçmesidir. İkinci bir yol ise dış davranışları belirleyen kuralların ortaya konmasıdır. Birinci yolda bilge kişi, kendisini kendi içgüdülerinin akışına bırakmaktan alıkoyacaktır. Toplum kurumlarını, inanç ve değerlerini artıracak ve bu konularda yansız olacaktır. Bu davranış bizlere görüş özgürlüğü olarak tanıtılmaktadır. Korumaya özen gösterecektir. Davranış kurallarının belirlenmesinde de amaç aynıdır. Olaylar önünde yansızlık elde edilmek istenmektedir. Gelişen, değişen olaylar önünde en azından değişmez bir tutum kazanmak ve bu tutuma bütün önemini vererek engellenemeyen değişimleri benimsemeye çalışılmaktadır. Başka deyişle olaylara ve gelişmelere istenilen yön verilip değişimler denetlenemeyince olayların üstüne çıkmak girişiminde bulunmaktadır. Bütün bu tutum alışlar, toplumsal değişme karşısında belli yaklaşımları kavramamıza izin vermektedir. Toplumsal değişmelerin anlamsızlığından olaylar, geçerli açıklamardan yoksun olması sonucu anlamsızlaşmaktadır ve insafsızlığından, anlamsızlığı nedeniyle denetlenemeyen olayların önemsizliğinden ve bu olaylardan elden geldiğinde uzak durulması gerektiğinden dem vurulmaktadır. Lao Tzu'nun temel ilkesi toplum yaşamının kötülükleriyle bütünleşmeye karşı çıkmak olmuştur. Yalnızca toplum yaşamına katılmaya değil toplum yaşamını anlamaya da karşı çıkmaktadır. Toplum yaşamının abesliği, bu anlama çabalarını boşuna kılmaktadır. Buddizmin yaşamdan el etek çekışı ise tümüyle olumsuz ve mistik bir nitelik taşımaktadır. Buddizm, bütün toplumsal ilişkilerden kopuşu önermekte ve bütün iş birliği ve alışveriş biçimlerine karşı çıkmaktadır. Toplum açısından her şeye karşıttır ve

amaçlanan boşluk ya da başka deyişle hiçliktir. Söz konusu görüşler Doğu'da düzen dışı nüfusun, çözüm taşımayan kitlelerin dünya görüşü olarak kalmıştır. Bu nedenle genel Doğu-Batı uyuşmazlığı ve çatışmasına karşılık Batı düşüncesiyle benzerlikler göstermektedir.

Batı'nın Doğu uygarlığı önündeki konumu farklı değildir. Uygarlık ilişkileri dışında bulunmakta ve belli bir çözüm önerisinden yoksun bulunmaktadır. Toplum, ilişkiler ve bu ilişkilerin nasıl işlediği yeterince tanınamaması sonucu bu ilişkiler içinde tarafların gerçek çıkarlarını tanımak olanağını bulamamaktadır. Gerçek çıkarlar bilinmediği için gelişmeleri yönlendirme olanağı bulunmamakta ve elde edilmiş çıkarları da yitirmemek için böyle bir çabaya girişilmemektedir.

Hristiyanlıkta da temel aynı kalmıştır. Ancak Hristiyanlıkta olayın bazı yönleri daha da vurgulanmış ve sınırlılıklara tanrısal yargı gücü getirilerek kişilerce benimsenir kılınmıştır. Hristiyanlıkta kutsal olanla olmayanın kesin ayırımına tanık olunmaktadır. Batı'da bu ayırım, Hristiyanlıktan önce belirgin değildir. Günlük yaşam ilişkilerinde bile Batı insanı, kutsaldan ayrılıp herhangi bir açıklama getirememiştir. Herhangi bir açıklama getirememiştir ama günlük ilişkilerinde denetleyemediği uygarlıklar arası ilişkilerden sağladığı, üstünlük ve kolaylıklardan yararlanmaktadır. Bu nedenle iki ayrı düzeyde iki ayrı açıklama aramaya gerek duymamıştır. Eşitli düzeyleri birlikte açıklamak Batı çıkarına uygun düşmektedir. Durkheim'ın din konusundaki görüşlerini burada kısaca anımsamakta yarar vardır. Batı kültürünün ve Hristiyanlığın mükemmeli dile getirdiği inancıyla başlangıçta dinin toplum yaşamının tümünü kapsamına karşılık giderek din alanının sınırlandığından söz etmektedir.

Bu gelişmenin din yaşamının genel eğilimi mi, yoksa Batı düşüncesinin özelliklerinin bir ürünü mü olduğu tartışma gerektirmektedir. Kutsal ile kutsal olmayan ayırımı Hristiyanlıkla başlamıştır. Hristiyanlık ise ancak Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Batı'da yaygınlaşabilmiş ve Batı'nın temel ideolojisi olmuştur. Hristiyanlığın söz konusu nitelikleri kazandığı Orta Çağ, bilindiği gibi bir karanlıklar dönemidir. Batı, önce toplumlararası ilişkiler alanında bir gerileme içine girmiştir. Toplumlar arası ilişkiler alanında bu başarısızlığına bağlı olarak öbür düzeylerde de bir gerileme içindedir. Batı, sözkonusu koşullarda önce etkili olabileceği alan ve kesitlerin ayırımına gitmiştir. Batı günlük ilişkilerde, doğrudan

sürdürülen ilişkilerde belli etkinliğini koruyabilmektedir. Bunlar Batı'nın kendi iç ilişkileridir.

Batı'nın günümüzde toplum gelişmelerini toplumların iç çelişkileriyle açıklamaktan yana olduğunu burada anımsayalım. Ayrıca Orta Çağ koşullarında uygarlıklar arası ilişkilerden herhangi bir yarar da beklenmemektedir. Batı, etkili olabileceği alanı kavramaya ve en azından bu düzeyde sorunlarını elden geldiğince çözümlemeye girişmiştir. Etkili olunmaya çalışılan bu alan, kutsal dışı sayılmıştır. Buna karşılık gerçekte Batı'nın genel gidişine yön veren toplumlar arası ilişkiler alanı, kutsal sayılmıştır. Batı denetleyemediği ve dolayısıyla anlayamadığı toplumlar arası ilişkilerden geçmişte büyük üstünlükler sağlayabilmiştir. Bu üstünlükleri Tanrı'nın bir lufu olarak görmüştür. Orta Çağ'la birlikte gelişmelerin gerçek nedenlerini kavramadan bu üstünlükleri yitirmiştir. Kader denilmiştir. Batı, Roma İmparatorluğu ile belli bir dünya egemenliği serüvenini yaşamıştır. Bu nedenle geçmişle ilgili özelemleri ve gelecekle ilgili beklentileri bulunmaktadır. Dünya egemenliğinin kendisine kazandırdığı ayrıcalıklardan hiçbir biçimde vazgeçmemiştir. Olayı açıklayamamaktadır. Açıklayamamaktadır ama inanacaktır. Böylece Batı düşünce ve yaşantısında bir kutsal alan ortaya çıkacaktır. Hristiyanlığın toplum değişimleri önündeki tutumu bu koşullarda belirlenmiştir. Toplumlar arası düzeyde üstünlüklerin yitirilmesi durumunda bu yitirilen üstünlüğü Batı'ya yeniden kazandıracak bir değişiklik beklentisi içindedir. Bu açıdan Mesih'in dönüşü görüşü ilgi çekicidir. Toplumlararası ilişkilerde üstünlük ele geçirildiği zaman toplumlar arası denge Tanrı düzeni olarak görülmüş, kutsal ve dokunulmaz olarak tanıtılmıştır. Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesinden bu yana Hristiyanlığın bütün belli başlı değerlerinin korunmasına karşılık Mesih'in dönüşünden söz edilmez oluşu elbet ilgi çekicidir. Buna karşılık gündelik yaşamda uygulanabilir çözümlere yönelik çaba sürdürülmüştür. Bu çaba sonucu gündelik yaşamla ilgili teknik ilerleme ve değişimlere sınırlı da olsa Orta çağ Batı toplumlarında tanık olunmaktadır. Önemli sosyolog sayılan Weber, kuramını söz konusu görüşe yaslanarak geliştirmiştir. Bu nedenle Batı, belli bir etkinliği bulunduğu tekniği bizlere toplumsal değişimlerin en önemli etkeni olarak tanıtmaktadır.

Tarih çağları yeldeğirmeni ya da buhar makinesiyle açıklanmaktadır. Ya da matbaa ve pusulanın kullanılışı ile Yeni Çağ'ın başlangıcı

arasında kurulan bağlantı söz konusu açıklamanın bir başka örneğini oluşturmaktadır. Hristiyanlık Batı'nın toplum değişimleri konusunda tutumunu belirlerken bir başka olayları değerlendirme biçiminin daha yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kutsal ve kutsal dışı alanlar ayırımı ahlak ve inançlarla ilgili kuralların değişmez, buna karşılık ise siyaset ve toplumla ilgili kuralların değişir olduğu yargısının yayılmasına yol açmıştır. Batı, bu yargıya dayanarak kendi kimliğinin tarihi gelişmelerden bağımsızlığını savunabilmiş ve bu görüşü Tanrı kavramıyla da pekiştirmiştir. Batı, kendi çıkarına olabilecek değişiklikleri Tanrı'nın lütfu olarak benimserken aksi bütün gelişmeleri Tanrı buyruğu ve düzenine başkaldırma saymaktadır. Tanrı düzeni, Tanrı'nın sevgili kulları Batılıların üstünlüğünü öngörür. Bu düzen değişmezdir. Batı'nın üstünlüğü yitirmesi Tanrı düzeninin değil dünya koşullarının değişmesi sonucudur. Ve günün birinde Mesih'in dönüşü ile birlikte Tanrı düzenine mutlaka dönülecektir. Batı böylece Tanrı düzeni ve dünya koşulları arasında ayırım yapmaktadır. Önemli olan Batı'dır. Dünya koşullarını Batı çıkarlarına uydurmak, Tanrı düzenini yeryüzünde egemen kılmak olarak tanıtılmakta ve Tanrı düzeni toplumlar arasında Batı lehinde bir dengeden daha değişik bir anlam taşımamaktadır. Bu durumda sorun bir başka yönüyle de karşımıza çıkmaktadır. Toplumlar arası ilişkilerde üstünlük sağlamanın koşulları gündeme gelmektedir. Bu arada İbn-i Haldun'un adı akla gelmektedir. Kendisi de aynı sorunlara el atmıştır. Bu olay Batı düşüncesinde İbn-i Haldun'a niçin ayrı bir önem verildiğini, bizde de Batı aracılığıyla adı üzerinde niçin durulduğunu ve hatta ilk sosyolog tarihçi olarak tanıtıldığını bize açıklamaktadır. Konu ile ilgili unutulmaması gerekli bir başka olay da İbn-i Haldun'un Timur'un çağdaşı oluşudur. Timur İmparatorluğu'nun kuruluşuna ve Timur'un işgal ettiği devletlerin çöküşüne tanık olmuştur. Döneminde Kuzey Afrika, toplumsal çalkantı içinde bulunmaktadır ve Timur orduları önünde bir çöküntüye uğramıştır. İbn-i Haldun, bu gözlemlerinden çıkarak tarihe bir anlam vermeye çalışmıştır. Gözlemlerinden çıkarabileceği derslerinin neler olabileceğini sezinlemek ise pek güç değildir. İbn-i Haldun, çeşitli toplum birimleri arasındaki iç dayanışmanın ve halkların birbirileri üzerinde üstünlüğü ele geçirme çabalarının imparatorlukların ve hanedanların doğmasına yol açtığını savunmaktadır. Bu çekişmede iktidarın ele geçirilmesi sonucu imparatorluklar ortaya çıkmaktadır. İbn-i Haldun'un üzerinde durduğu

örnek, göçebelerin yerleşik halklar üzerinde elde ettikleri egemenlik sonucu kurdukları küçük büyük imparatorluklardır. Söz konusu imparatorluklar da egemenliği ele geçiren göçebelerin giderek kent yaşamına uyup, güçlerini yitirmeleri sonucu yerleşik halk arasında eriyip yönetimi yeni göçebelere bırakmaları olgusuna değinmektedir. Bu olay üç kuşak sonu gerçekleşen düzenli bir döngü olarak tanıtılmaktadır.

İbn-i Haldun'da iki temel kavram olarak karşımıza siyasi üstünlük ve bu üstünlük sonucu bir çözülme kavramları çıkmaktadır. Bir yerde İbn-i Haldun da giderek altın çağdan uzaklaştıkça bir çözülmeden söz etmektedir. Öte yanda gerçek uygarlık üretici kitleler önünde göçebelere siyaset bir üstünlük tanımaktadır. Bu yönleriyle İbn-i Haldun Batı düşüncesine yakın düşmektedir. Batı XVI. yüzyıldan bu yana sömürgeci olarak girdiği Doğu ülkelerinde kendi konumlarına bir aklama getiren İbn-i Haldun'a büyük bir yakınlık duymuştur. Sosyolojiden önce de Batı'nın başlıca tasası toplumsal düzenin ve dengenin sağlanması ve korunması olmuştur. Bu açıdan sosyoloji konuyla ilgili önemli bir yenilik getirmekten uzaktır. Sosyolojinin yeniliği bu eski tasaya artık bilimsel bir çözüm getirdiği savından kaynaklanmaktadır. Sosyoloji, öbür bilim alanlarında olduğu gibi toplum konusunda da özel yasaların bulunduğunu savunmaktadır. Çeşitli kurallar yanında her yasanın tüm toplumlar için geçerli olmadığı öne sürülmüştür. Bu yasalar özel coğrafya koşullarına bağlı sayılmışlardır. Biz burada coğrafya koşullarından söz ettik. Farklı koşullar gündeme getirilmiştir. Ama farklı koşullardan söz edilmesi temel tutumu değiştirmeye yeterli değildir. Böyle olduğu için de toplumsal değişme isteğe bağlı olmaktan çıkmaktadır. Toplumsal değişme ya da düzenin korunması çokluğun isteğine göre değişim koşul ve özel yasaları bilen bilginlerin yol göstermesiyle ancak elde edilebilmektedir. Sosyologlar önce teknik ilerlemenin, sonra da büyük Fransız İhtilâli'nin yol açtığı sarsıntıların etkisi altında kalmışlardır. Bu nedenle teknik ilerlemenin getirdiği güce dayanarak toplum gelişmelerini denetim altına almak amacıyla bir toplum biliminin kurulması çabasına girişmişlerdir. Bu yolda en geniş ve en bilinen çaba Auguste Comte'un çabası olmuştur. Auguste Comte'un sosyoloji biliminin ad babası olması basit bir rastlantı sonucu değildir. Sosyoloji ile Batı'da düzeni sarsan ve kurulu dengeleri tartışma konusu yapan bir gelişme yerine düzen içinde ve düzeni güçlendiren bir ilerleme amaçlanmaya başlanmıştır. Artık

düzeni güçlendirmeye yaradığı için de herhangi bir gelişmede ilerleme söz konusudur. Sosyoloji toplumda sağlıklı bir gelişme sağlamak görevini üstlenmiştir. Kurulu düzen ve dengelerin korunduğu bir toplumsal değişme, “düzen içinde ilerleme” önermektedir.

IV

Yeni Çağ'da Batı

Batı'nın ve dolayısıyla sosyolojinin toplumsal değişme önünde çeşitli tutum alışlarına tanık olunmakta ve bu tutum alışlara bağlı olarak yine farklı ve çeşitli konuya yaklaşım biçimleri görülmektedir.

Alanımız öncelikle sosyolojidir. Bu nedenle konuyla ilgili yaklaşımları kavrayabilmek, bu yaklaşımları açıklayabilmek için sosyolojinin özellik ve koşullarını kısaca anımsamakta yarar görüyoruz. Sosyolojinin bilim sahnesinde ilk görüldüğü dönemlerde Batı, dünya egemenliğini elde etmiş durumdadır. Bu nedenle yeryüzünde kurulu dengeden artık hoşnuttur. Batı için yeryüzünde kurulu dengenin değiştirilmesi söz konusu değildir. Batı ancak bu denge içinde belli değişikliklere ilgi duymaya başlamıştır.

Yeni Çağ'dan bu yana değişen dünya koşulları sonunda Batı'nın toplumsal değişme olayına bakışı ve bu olay önünde tasaları da değişikliğe uğramıştır. Toplumsal değişme önünde son dönemde Batı'nın tutumunu belirleyen olayla, toplumlar arası ilişkilerde elde etmiş olduğu üstünlük ve bu üstünlüğün korunması tasası olmuştur. Son dönemde Batı'nın elde etmiş olduğu üstünlüğün belli özellikleri bulunmaktadır. Son dönem Batı üstünlüğü, en azından başlangıçta geleneksel tarihi ilişkilerin ve belli ve tarihten kaynaklanan, kaçınılmaz birikimlerin ürünü görüntüsünü taşımaktan uzaktır.

Gerçi son hesaplaşmada Batı üstünlüğü elbet tarih içinde gerçekleşmiştir. Bu üstünlüğün kaynağında Doğu-Batı ilişkilerini bulabileceğimiz gibi en önemli sonuçları da yine bu ilişkiler üzerinde duyulmuştur. Ancak Batı üstünlüğüne yol açan gelişmeler geleneksel çerçeve dışında gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın İstanbul'u ele geçirmesiyle birlikte tarihte yeni bir çağ, Doğu-Batı ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış oldu. İstanbul'un Osmanlılar eline geçmesi toplumlar arası ilişkilerde kesin Doğu üstünlüğünün kurulmasına yol açmış ve Batı için

sorunlara çözüm arama zorunluluğu kaçınılmaz olmuştur. Toplumlar arası ilişkilerde Orta Çağ'da Doğu üstünlüğü, özellikle İslâmiyet'ten bu yana bilinmektedir. Başka bir deyişle yeni bir olay değildir. Ancak Orta Çağ'da Doğu'nun bu üstünlüğüne rağmen Batı varlığını sürdürebilmiştir.

Orta Çağ'da Doğu üstünlüğü sonucu Batı'nın yitirdiği Doğu ile olan ilişkilerde bazı ek gelir olanaklarıdır. Buna karşılık Doğu-Batı ilişkileri Orta Çağ boyunca sürdürülebilmiştir. Batı ek gelirlerin yitirilmesine bağlı olarak daha da daralmış ve kendisini sınırlandırmıştır. Ama Doğu-Batı ilişkileri çok daha az yoğunlukta olsa bile Orta Çağ boyunca kesintiye uğramamıştır. Batı, sürdürülen bu ilişkiler içinde denetimi yeniden ele geçirme çabalarından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bizans İmparatorluğu ya da Rusya'nın Hristiyanlaştırması Batı'nın toplumlar arası ilişkilerde denetimi yeniden ele geçirme girişimlerinin birer örneğidir. Haçlı Seferleri ise bu çabanın en açık kanıtıdır. Batı, Orta Çağ boyunca boş durmamış, Yakın Doğu'da ortak bir askeri siyaset için Moğollarla iş birliği olanaklarını aramıştır. Yine Orta Çağ'da İtalyan şehir devletlerinin varlığı ve bu devletlerin dünya ticaretindeki yer ve önemi herkesçe bilinmektedir. Geleneksel çerçeve içinde Batı, belli sınırlamalarla karşılaşmış olsa bile varlığını sürdürebilmiştir. Ayrıca aynı çerçeve içinde denetimi ele geçirme konusunda tüm umutlarını yitirmemiş ve bu yolda çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Bu koşullarda toplumsal değişme konusunda görüşler belli özelliklere sahip olmuş ve Batı'da dünya görüşleri ve kavrayışı geleneksel çerçevenin dışına çıkamamıştır. Batı, söz konusu çerçeve içinde rol dağılımından hoşnut değildir ama amaçlanan geleneksel çerçevede Batı lehine yapılacak düzenlemelerden öteye gitmemektedir. Daha adil saydıkları yeni bir rol dağılımı özlenmekte, Tanrı düzeninin yeryüzünde ya da başka deyişle geleneksel çerçevede egemen kılınmasına çabalanmaktadır. İstanbul'un Türkler eline geçmesi ile böyle bir umud son bulmuştur. İstanbul'un Türkler eline geçişinin Batı'da neden bu denli yankı uyandırdığını anlamak güç değildir. Batı, artık kurulu çerçeve dışında çözüm aramak zorunda kalmıştır.

Batı'nın kurulu çerçeve dışında çözüm arama zorunluluğunun çeşitli sonuçları olacaktır. Önce çerçevenin geçersizliğinin anlaşılması ile aynı çerçevenin Batı'ya getirdiği sınırlama ve kısıtlamalar da ortadan kalkmıştır. Sınırlamaların ortadan kalkmasıyla birlikte o güne değin

dışlanmış nüfus yeniden Batı'ya katılmak olanağını bulmuştur. Batı yeniden ek nüfus, nüfus fazlası sorunu ile karşılaşmıştır. Ek nüfusun Batı'ya katılmasıyla birlikte kurulu dengeler Batı'da iyiden iyiye sarsılmaya başlamıştır. Gelişmelerin Batı açısından bir başka sonucu daha olmuştur. Batı içinde kurulu çerçevenin sarsılması sonucu yeni denge arayışlarında öncülük görevinin geleneksel hiyerarşi dizisine uygun düşmesi koşulu bulunmayacaktır. Batı, böylece öncelikle nüfus konusunda önemli bir değişikliğe uğramıştır.

Nüfus konusunda bir yanda ek nüfusun katılmasıyla nicelik, öte yanda hiyerarşi dizisinin değişmesiyle nitelik bakımından önemli dönüşüm gerçekleşmiştir (Nüfus yapısında gerçekleşen bu gelişme, öngörülebileceği gibi Batı'nın ileride konumuz açıdan en önemli sorununu oluşturmuştur). Batı, çözüm arayışı girişimlerinde başlangıçta yine de geleneksel ilişki ve çerçevenin dışına çıkamamıştır. Christophe Colomb'un gezisi, kurulu monarşilerin para desteği ile gerçekleşmiştir. Gezinin amacı da kurulu ilişkiler içinde Batı lehine yeni bir denge aramak olmuştur. Christophe Colomb, gezisi sonucu Hindistan'a ulaşabileceğini ummaktadır. Böylece geleneksel Doğu ile ilişkilerde Osmanlı denetimi dışında Batı lehine yeni bir düzenleme peşindedir. Fakat bilindiği gibi Christophe Colomb, kendi bilgisi dışında da olsa, yeni ülkelere ulaşmıştır. Koşullar değişmiştir. Artık geleneksel ilişkilerin yeniden düzenlenmesi söz konusu değildir. Geleneksel yapıya yeni düzenlemeler getirmek, yanlışlıkları ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak, Tanrı yargısını yeryüzü düzenine egemen kılmak anlamını taşıırken Batı artık yepyeni ülkeler ve yepyeni ilişkilerle karşı karşıyadır. Bu yeni ülkelerle kurulan yeni ilişkiler, bu kez Batı ile ve Batı'nın girişiyle başlamıştır. İleride üzerinde duracağımız gibi bu olayın Batı'nın konumuz önündeki tutumunda önemli etkileri olmuştur. Yeni ülkelere ulaşılması ve bu ülkelerle başlatılan yeni ilişkiler bilindiği gibi Batı'ya büyük bir zenginliğin akmasına yol açmıştır. Ve bu zenginlik akışı Batı'da yeni toplum kesitleri aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu olay bir yanda Batı içinde büyük değişikliklere neden olurken öte yanda da toplumlar arası ilişkilerde de önemli değişikliklerin başlangıcını oluşturmuştur. Batı elde edilen bu yeni zenginlik kaynaklarına dayanarak geleneksel Doğu ile olan ilişkilerine yeni bir yön verme girişimlerinde bulunmuştur. Bir yerde bu nedenle günümüzde de yeni altın ve gümüş girdileri ile geleneksel Doğu'nun

gerileyişi (Geleneksel Doğu ekonomilerinin çözülüşü) arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca bu tür açıklamalarla konunun siyasi boyutunun gözardı edilebilmesi olanağı da elde edilmektedir. Öte yanda Christophe Colomb'un gezisinden bu yana yeni ülkeler kurulu toplumlar arası ilişkilere katılmaya başlamışlardır. Bunun bir başka anlamı da tarih dışı ülkelerin tarihe katılmalarıdır. Söz konusu ülkelerin tarihe katılmaları belli bir tarihi birikimin değil doğrudan doğruya Batı'nın müdahalesi sonucu olmuştur.

Geleneksel toplumlar arası ilişkilerde de benzer bir duruma tanık olunmaktadır. Geleneksel toplumlar arası ilişkilerde görülen gelişmeler de doğrudan Doğu-Batı çatışmasının gösterdiği yeni gelişmelerin ürünü değildir. Doğu-Batı çatışmasında Batı lehine yeni denge Batı'nın kendi başına geliştirdiği yeni ilişkilerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda yeni gelişmelerin açıklamasını Batı kendisinde aramaya başlamıştır. Giderek Batı kendisini de tarihi gelişmelerin içinde açıklamayı bırakmış, kendi başına açıklamasını taşıdığını kanıtlama çabasına girişmiştir. Ve bu amaçla açıklaması kendi içinde bulunan olaylarla Batı arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu özellikleri taşıyan olaylar aracılığıyla açıklamalar Batı içinde ve Batı ile sınırlı tutulmuştur.

Açıklamasını doğrudan kendi içinde taşıyan başlıca iki olaya Öncelikle başvurulmuştur. Bu olaylardan birincisi, insan ve insan aklısıdır (Elbet açıklamalarda Batı insanı ve Batı akıllı ölçü olarak alınmaktadır). Akıl kendi başına açıklandığı gibi aklın gelişmesi de yine kendi kuralları ile bir açıklama bulabilmektedir. Açıklamasını kendi içinde taşıyan bir başka olay ise aklın yeryüzü olayları, gerçekle ilişki kurma aracı olan tekniktir. Ayrıca Yeni Çağ başlangıcında pusula ve matbaa benzeri bazı tekniklerin yeni ve daha yaygın bir uygulama alanı bulmaları bu tür bir yorumu daha da kolaylaştırmıştır.

Akıl ve teknik alanında görülen değişimler, kendi kuralları içinde bir gelişmeden başka bir şey değildir. Akıl, içinde bulunduğu durumu değerlendirerek daha iyiye doğru yönelmektedir. Teknik alanında da aynı durum söz konusudur. İnsanların daha ileri tekniği bırakıp ilkel bir tekniğe yönelmeleri düşünülemez bile. Batı, biraz önce de değindiğimiz gibi Yeni Çağ başlangıcında Avrupa'da görülen bazı olaylara da yaslanarak toplumsal değişimin nedeni olarak akıl ve tekniği öne sürmüş ve akıl

ve tekniği bazı özelliklerinden çıkılarak toplumsal değişimin toplumsal ilerlemeyle eşanlama geldiğini savunmaya başlamışlardır. Aksi söz konusu olmadığı için akıl ve teknik, bazı engellemelerden kurtuldukça daha mükemmel yönelmekte ve böylece toplumsal ilerlemeye kaynaklık etmektedirler. Böylece toplumsal değişim, bir ilerleme ve kendi bağımsız kuralları olan ve belli bir uygulama gerektiren mekanik bir olaydan öteye bir şey olmamaktadır.

Unutulmaması gerekli önemli bir konu, yeryüzünde kurulan yeni dengede Batı'ya üstünlük kazandıran ilişkiler Batı'nın başlattığı ve yine Batı'nın sürdürmesi gerekli ilişkilerdir. Batı, kendi çabasıyla, başka deyişle akıl ve tekniğinin yardımıyla toplumlar arası ilişkilere yeni bir biçim kazandırmak durumundadır (Bu yolda yol gösterici olarak sosyolojinin önem ve gereği ortaya çıkmaktadır. Sosyoloji, akıl ve tekniğin kurallarını bize öğretmekle toplumsal ilerlemeyi gerçekleştirmemizde yardımcı olacaktır).

Görüldüğü gibi konumuzla ilgili Batı düşüncesinde daha Önce sözünü ettiğimiz tutum ile taban tabana zıt yeni bir tutum egemen olmaya başlamıştır. Geçmiş yıllarda tarih öncesi dönemlerde kalmış altın çağ efsanesi Batı düşüncesine egemen olmuş, giderek altın çağdan uzaklaşmaktan yakınılmıştır. Hz. Adem'in cennetten kovuluşu ve ilk günah efsaneleri Batı düşüncesinin temel taşlarını oluşturulmuş, İbn Haldun toplumların giderek çözüldüğünü savunması nedeniyle Batı'da saygınlık kazanabilmiştir.

Orta Çağ Batı düşüncesi toplumsal değişim konusunda kötümserdir. Batı'da tutum değişikliği ancak Yeni Çağ ile birlikte görülecektir.

V

İlerleme Düşüncesi

Yeni Çağ bilindiği gibi Batı'da Rönesans akımı ile başlamıştır. Rönesans'ın sözlük anlamı ise yeniden doğuştur. Başta uygarlık ve sanat alanında Batı'da yeniden bir canlanma izlenimini yaygınlanmıştır. Rönesans'da bir değişme, gelişme görüşü henüz bulunmamaktadır. Gelişmeler eskinin, eski düzen ve dengenin yeniden canlanması olarak değerlendirilmiştir. Çöküş ve çözülme dönemlerinden sonra Batı üstünlüğünün yeniden dirilişi sayılmaktadır. İlerleme görüşü Batı düşüncesinde daha sonraları egemen olmuştur. Yeni Çağ ile birlikte Batı'da yaşamın her kesiminde bir değişme ve yenileşmeye tanık olunmaktadır. Batı, bu duyguyu daha da güçlendirmek için tarihini artık Orta Çağ'la başlatmak eğilimine girmiştir. Tarihi Orta Çağ'la başlatmak önce Batı kimliğini belirleyen Hristiyanlığı da Batı tarihinin bir parçası yapmaya izin vermektedir. Ve yine tarihleri boyunca Roma İmparatorluğu'na oranla bir gerilemeden de söz etmeye gerek kalmamaktadır. Böylece Yeni Çağ'da Batı artık geçmişi küçümseyebilecektir.

Yunan ve Roma dönemleri Hristiyanlık doğrularından yoksun olduğu için küçümsemektedir. Orta Çağ insanı ise yoksulluğu ve sınırlılığı nedeniyle küçümsemektedir. Bu durumda Batı'da yeniden doğuş yerine ilerlemeden söz edilmeye başlanmıştır. Batı, son dönemde atalarından barbar diye söz edebilecek kadar geçmişi küçümsemektedir. Batı, içinde bulunduğu toplum aşaması ve uygarlık biçimi dışında kalan tüm toplumları küçümseyecek, barbar olarak adlandıracaktır. Söz konusu değerlendirme, Batı'nın kendi dışındaki toplumlar önündeki tutum ve görüşlerini de etkilemiştir. Toplumsal değişme ile ilerleme eşitliği, Batı'nın kendisini ileri öbür toplumları Batı tarihinin ilkel biçimi saymaya itmiştir. Tarih, böylece Batı eksenli çevresinde toplanmaktadır. Batı'nın dünya tarihini kendi çevresinde ve kendi gelişme çizgisinde birleştirmek

istemmesini doğal karşılamak gerekir. Bu çabasında belli bir dayanağı bulunmaktadır. Tarih dışı toplumların tarihe Batı müdahalesi ile katılmış olmaları nedeniyle Batı, bunda herhangi bir sakınca görmemiştir.

Condorcet, ilerleme görüşünü belirten ve konuya bir açıklama getirmek çabasında olan ilk Batılı düşünürlerden birisidir. Dolayısıyla Batı'da tarih felsefesi anlayışının da başlıca sözcülerinden birisi olmuştur. Condorcet'ye göre her olay, çeşitli ve sayısız tarih bölümleri bir genel akışın parçasını oluşturmaktadır. İnsanlık giderek daha mükemmele yönelmekte ve bu yöneliş genel akışın yönünü belirlemektedir. İnsanların mükemmele yönelişleri toplumda sürekli bir değişmeye yol açmakta ve bu değişiklikler tarihi boyutun konusunu oluşturmaktadır. İnsanların gelişmeleri sırasında geçirdiği aşamaları tarihi boyut üzerinde de izlememiz olanağı bulunmaktadır. Aşama sırasının belirlenmesi ve her aşamanın bir sonraki aşamayı ne yönde ve nasıl etkilediğinin araştırılmasında yarar bulunmaktadır. Bu konularda elde edilecek bilgiler insanlığın doğruya ve mükemmele yönelişini hızlandıracaktır.

Condorcet, görüldüğü gibi toplum gelişmeleri konusunda iyimserdir. Tarihi gelişme, doğruya ve mutluluğa doğru yönelmeden başka bir şey değildir. Mutluluğa ancak doğruya yönelerek ulaşılabilmektedir. Başka deyişle Condorcet'de aklın gelişmesi bütün gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Bu Aydınlanma çağı Avrupa'sında egemen genel görüştür.

Batı, olayların denetimini ve dolayısıyla bilgisini elde etmiş olmaktan oldukça etkilenmiş durumdadır. Batı, olayların denetimini ve bu denetime bağlı belli bilgileri ele geçirmeyi başarmıştır ama olayları bütün boyutları ile ele alabilmek olanaklarından yine de yoksundur. Bu durumda açıklamalarında kendisinde sınırlayabildiği aklın ve bilginin gelişmesini o düzeye çıkartmaktadır. Gelişme kendi başına gerçekleşmektedir. Kendi başına gerçekleştiği için de zorunludur. Gelişme yönünü değiştirmek söz konusu değildir. Bu nedenle tarih incelemeleri gelişme yönünü değiştirmek, ona yeni bir yön kazandırmayı amaçlamamaktadır. Amaçlanan ancak zorunlu olan ilerleme hızlandırmak ve daha da mükemmelleştirmekle sınırlıdır. Söz konusu anlayış, XIX. yüzyıl Batılı düşünürlerinde de sanıldığından daha yaygındır. XIX. yüzyıl Batı düşüncesi, Batı'nın gücüne ve ilerlemesini sürdüreceğine kesinlikle inanmaktadır. Bu nedenle çoğu XIX. yüzyıl sosyoloji kuramları bir ilerleme

felsefesini açık ya da belirsiz desteklemektedir. Söz gelişi Auguste Comte ya da Karl Marx da yazılarında aynı görüşü savunmuşlardır. İlerleme kavramını ele aldığımız zaman bu kavramın öncelikle bir değişme, bir oluşum ve dahası bir yönelme, bir amaç ve hatta bir amaç öngördüğünü saptayabiliriz. İlerleme, gerçeklerin değişmezliği işmezliği, toplumlarda çözülme, döngü, rastgele oluşum ve rastlantı kavramlarına karşıttır. Ve bir değer yargısını içeren daha iyiye yönelme anlamını taşımaktadır. Auguste Comte'a göre ilerlemenin en açık kanıtı bilim ve teknikler tarihinde bulunmaktadır. Her iki alanda da dönemine göre daha hızlı ya da daha yavaş ama kesintisiz bir gelişme gözlenebilmektedir. Bir yanda biyolojide Darwin ve Lamarck'ın çalışmaları ve geliştirilen yeni bilimsel kuramlar söz konusu görüşü destekleyecektir. Toplumsal değişme görüşü, XIX. yüzyılda büyük ölçüde biyoloji bilimine dayanmış, genel biyolojik değişimin özel bir durumu olarak toplumsal ilerlemeden söz edilmiştir. Sürekli yeni biçim ve davranışlara bürünmek, yaşamın özelliğidir. Ancak toplumsal ilerleme, değişimin bir biçimi olan geriye dönüşlerden, yinelenmelerden, gel gitlerden farklı olacaktır. Öte yanda ise makineleşme, ulaştırma ve öbür endüstri uygulama alanlarında XIX. yüzyılda gerçekleştirilen büyük sıçrama önünde Batılı düşünürler ilgisiz kalmamıştır. Bu arada elbet Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve büyük Fransız Devrimi'nin etki ve yorumunu da unutmamak gerekir. Her iki olay Batı'da insanlığın eskimiş, elverişsiz ve gereğince adil olmayan toplum kurumlarını değiştirebileceğinin açık kanıtı olarak alkışlanmıştır.

XIX. yüzyılda Batı'da ilerleme görüşü yaygındır ve konu üzerinde belli bir oybirliği bulunmaktadır. Ancak ilerlemenin sürekliliği konusunda görüş farklılıkları görülmektedir. Bazı Batılı düşünürlere göre toplumsal ilerleme sonsuza dek sürmeyecektir. Mükemmele ulaşıldığı zaman bu hareket, mükemmeli sürekli kılabilmek için duracaktır. Böyle bir görüş, insanlık tarihini aklın bulduğu mükemmele yönelme olarak değerlendirenler için kaçınılmazdır. Sosyolojide bu düşünürlerin başında Auguste Comte gelmektedir. Comte'a göre insanlığın gelişmesinin bir sonu, bir amacı bulunmaktadır. Bu da pozitif halden başka bir şey değildir. İlerleme yandaşları, tarihte belli toplum düzenlerinin çelişki, uyuşmazlık ve zorluklar yaratabileceğini kabul etmektedirler. Söz gelişi Stuart Mill, Ricardo ve Malthus'un iktisat ve nüfus konularındaki kötümserliklerini benimsemiş, hatta sonuçlarını daha da öteye götürmekten çekinmemiştir.

Ama Stuart Mill, sonuçta iyimserdir. Mill, sonradan Marx'ın da savunduğu gibi, bu zorlukların geçici olduğuna ve zorunlu bir biçimde aşılabileceğine inanmaktadır. Yine bütün bu düşünürler; Condorcet, Comte, Stuart Mill ve Marx, ilerleme yolunda toplum bilgisi aracılığıyla gelişmelerin hızlandırılabilceğini öne sürmektedirler. Condorcet'ye göre bu bilgi önce toplumsal alana matematiğin, olabilirlik hesaplarının uygulanmasıyla elde edilebilecektir. Auguste Comte, bizlere üç hal kanunundan başka bir şey olmayan kesin tarih felsefesini verecek bir bilimler felsefesiyle bu bilginin sağlanabileceğini savunurken James Mill toplum biliminin öncelikle psikoloji ve mantık incelemelerine dayanması gerektiğini ileri sürmüştür.

Görüldüğü gibi dolaylı ya da açık bir biçimde söz konusu düşünürlere göre ilerleme yasası, öncelikle aklın ilerlemesi yasasıdır. Aklın ilerlemesi konusunda da iki görüş bulunmaktadır. XVIII. yüzyıl Aydınlanma çağı düşünürlerine göre akıl mutlak ve bağımsız bir varlıktır. Bir başka görüşe göre ise aklın ilerlemesi toplumsal ortam ve tarihi gelişmeye bağlı olarak gerekli psikolojik uyum ve değişimin ürünüdür. Söz konusu açıklamalar, zorunlu biçimde düşünce ve eylem arasındaki ilişki konusunu gündeme getirmiştir. Konu en geniş biçimiyle önce Hegel tarafından ele alınmıştır. Hegel'in konuya yaklaşımı sonradan çeşitli yorumlara yol açmıştır. Hegel ile birlikte gerçek ile düşüncelerimiz arasındaki zorunlu bağlantı ortaya konulmuş bulunmaktadır. Bu zorunlu bağlantıda düşünce ya da gerçeği temel saymaya göre iki akım ortaya çıkmıştır. Bu zorunlu bağlantı nedeniyle düşüncemizde karşılaşılan karşıtlar, gerçekte bulunan karşıtların bir sonucundan başka bir şey değildir. Mantığımız böylece bizlere tarihi gelişmeyi verebilecektir. Mantığımız kuralları, bu zorunlu bağlantı sonucu, tarih yasalarıyla birdir. Karşılaşılan birinci soru da bu konuda olmaktadır. Acaba mantığımız kuralları ile tarih yasaları arasında tam bir kesişme söz konusu mudur?

Çoğu kez gerçek mantığımız sınırlarını aşmaktadır. Fakat burada da bir konuya dikkat etmemiz gerekmektedir. Mantığı tek başına ele almak mutlak bir olay saymanın yanlışlığı ne denli açıksa insan dışında kutsal ve soyut bir gerçek anlayışı da bizi o denli yanılgılara sürükleyebilecektir. Her yönden önemli olan bizim gerçekle kurmuş olduğumuz ilişkidir. Bu ilişki elbet Önce mantığımız çerçevesinde kavranabilip açıklanmaktadır. Ama aynı çerçeve gerçekle kurulan ilişkilere göre zenginleşmekte ve

genişlemektedir. İnsan dışında gerçeğin ne anlamı olacaktır? Ve yine akıl bizim gerçeğe ilişkilerimizi zenginleştirmekten öteye ne işe yarayacaktır? Aklın kuralları ile gerçeğin kuralları arasında bir kesişmeden söz ettiğimiz zaman yine zorunlu bir biçimde düşüncelerimiz ve yaşadığımız olaylar arasında tam bir uyum olduğu sonucunu çıkartmamız kaçınılmaz olmaktadır. Bu da Hegel diyalektiğinin zorlama ve mekanik bir yorumundan başka bir şey değildir. Tarihin karşıt güçlerin çelişki ve çatışmalarının ürünü olduğu görüşü Hegel ile birlikte yandaş toplamaya başlamıştır. Çeşitli çelişki ve çatışmalardan yola çıkılarak tarihi açıklama girişimleri olmuştur. Ve bu açıklamaların çoğu doyurucu olmaktan uzaktır (aynı görüşlere yakınlığımız tartışma konusudur). Ancak bizim de tarihi Doğu-Batı çatışmasına dayanarak açıklama isteğinde olduğumuzu burada anımsatalım. Başarısız örneklerden yola çıkarak söz konusu görüş karşıtlarınca çürütülmek istenmiştir. Bilinen örneklerden başlıcalarından biri, uzun yüzyıllar Batı Avrupa'da tanık olunan papalık ve krallık çatışmasıdır. Çağdaşları bu çatışmanın yaşamlarını en üst düzeyde etkilediklerine inanmaktadır. Kurala göre krallık ya da papalıktan birisinin yıkılması ya da her ikisini de aşan bir çözümün gerçekleşmesi gerekirdi. Sonucun farklı olması ilkenin mi yoksa seçilen örneğin mi yanlış olduğunu gösterir, elbet tartışma konusudur. İlkenin yanlışlığı sonucunu çıkarabilmek için önce seçilen örneğin çağında uyandırdığı bütün izlenime karşılık toplumda temel çelişkiyi dile getirip getirmedişinin araştırılması gerekmektedir.

VI

XIX . Yüzyılda Batı

Bu aşamada iki sorun daha karşımıza çıkmaktadır. Önce tarihe yön veren temel çelişkilerin olup olmadığını kendimize sormak zorundayız. Soruya olumlu yanıt vermemiz durumunda ise bu kez de temel çelişkiyi nasıl tanıyıp saptayacağımız sorusu karşımıza çıkmaktadır. Birbiri ardına dizilen çeşitli sorular nedeniyle çok sayıda sosyolog konuya değişik yaklaşımlar getirmiş bulunmaktadır. Bu sorulara doyurucu bir yanıt bulunmasındaki güçlükler çeşitli açıklamara izin vermiştir. Fazla sayıda kuramın bulunmasının doğuracağı kargaşayı önlemenin birinci yolu bu durumun kendisinin açıklanmasıyla sağlanabilecektir.

Hemen belirtelim söz konusu durum sorunun kendisinden değil Batı'nın toplumsal değişmeye bir açıklama getirirken dünya içindeki konumuna da bir açıklama getirmek isteğinden kaynaklanmaktadır. Batı'nın Yeni Çağ ile birlikte toplumsal gelişme kuramlarına yanaşmış bulunması kendi üstünlüğünün belli bir gelişme ürünü olduğunu farketmesi sonundadır. Belli bir gelişme sonucu Batı dünya egemenliğini elde etmiştir. Gelişmelerin Batı çıkarına, lehine olduğu gözlenmiştir. Batı toplumsal değişme kuramlarından kendi dünya egemenliğini açıklamada yararlanmak istegindedir. Batı kendi özünde yaslandığı nitelikleri taşımadığının, bu nitelikleri bir gelişme sonucu elde ettiğinin bilincindedir.

Toplumsal değişme ile Batı dünya egemenliği elbet ilişkili ama bu ilişki hiçbir biçimde zorunlu bir ilişki değildir. Bu ilişkiyi zorunlu saymak amacıyla tek merkezli açıklamalara başvurulmuştur. Bu arada Gabriel Tarde'nın açıklamaları ilgi çekmektedir. Tarde konumuzla ilgili iki yeni görüş öne sürmüştür. İki türlü yenilik, buluş bulunmaktadır. Ayırım yeni buluş ve yeniliklerin birbirleriyle uyuşup uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Birbirleriyle uyuşur yenilikler bir birikime izin

verirken birbiriyle uyuşmaz yeniliklerde bir birikim söz konusu olmamaktadır. Bu genel kural, teknik alanda ya da bilimde olduğu gibi toplum kurumları konusunda da geçerlidir. Tarde'ın konu ile ilgili bir başka gözlemi daha bulunmaktadır.

Toplum kurumları söz konusu olduğu zaman bütün yenilik ve buluşlar günün sorunları çevresinde kümelenmekte ve belli eğilimler taşımaktadır. Toplum çekişme ve uyuşmazlıklarında da aynı görüntü ile karşılaşılmaktadır. Çekişme ve uyuşmazlıklarda katılma ve birleşmelerle sonuçta iki başlıca çatışan taraf kalmaktadır. Bir savaş durumunda savaşa katılma olanağı ancak savaşan tarafların birinin yanında yer almakla bulunmaktadır. Tarde bu kuramını “duel logique” olarak adlandırmıştır. Mannheim ise, genel olarak doğa bilimlerinde ve teknikte bir birikim, buna karşılık hukuk ve siyasette eskinin yerini yeninin alması sonucu ilerlemenin görüldüğünü söylemektedir. Yine başka deyişle hukuk ve ahlak diyalektik bir biçimde ilerlerken bilimler birikim yoluyla gelişmelerini gerçekleştirmektedir. Mannheim Batı üstünlüğünün kendi gelişmesi ürünü olmaması nedeniyle birikim yerine sıçramalardan söz etmeyi yeğlemektedir.

Bütün bu ortaya atılmış görüşlerde gerçek payı bulunmaktadır. Söz konusu ettiğimiz düşünürler gerçeği belli bir yönüyle yakalamak istegindedirler. Belli doğrular peşindedirlerdir. Yanılmayı amaçladıklarını düşünmemiz olanağı yoktur. Ancak çalışmalarında belirledikleri doğrular belli sınırlar içinde geçerli kalmışlardır. Doğrularla ilgili bilgiler, gerçek anlamlarını kullanışlarında ve kullanılış amaçlarında bulurlar. Ve yine olaylara bakış açımız ve olaylar sırasında bulunduğumuz yer doğrularla ilimizi biçimlendirmektedir. Cepheleşme kuramı da cephelerin sağlıklı saptanması koşulu ile ancak bizim için de geçerlidir.

Toplum gerçeği çok yönlü ve bu gerçek önünde tutumlar farklıdır. Diyalektik yöntem, önce bu çok yönlülüğü ve farklılığı bir bütün içinde kavrayabilmemize yardımcıdır. Bilinen ve bizim de sık sık yinelediğimiz konudur. Kavrayışımızla ilgili kurallar, kavrama olayının ya da gerçeğin yerine geçmek eğilimine girdiği zaman sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelecek ile ilgili konularda sorunlar eksik olmamaktadır. Çeşitli kuramlar bizim geleceği sezinlememizde uyarıcı olarak önem taşımaktadır. Ancak elbet bu kuramlar hiçbir biçimde gelecek bilgisi değildir. Aynı anda bir ilerleme kuramı olan gelişme kuramına doğa

bilimlerinden sağlanacak bir deneysel temel arayışı içine girilmiştir. Bu dönemde doğa bilimlerinde önemli gelişmelere ve kuramlara tanık olunmaktadır.

Cuvier, en ilkelinden en gelişmişine bütün canlılarda aynı temel görevleri yerine getiren organların benzerliğine değinmektedir. Malthus ise insan ırkının dış koşullara ve iktisadi olanaklara uyum sağlaması zorunluluğundan söz etmektedir. Malthus'tan büyük ölçüde etkilenen Darwin, Malthus ve Cuvier'nin kaynaştırılmasına dayalı ünlü gelişme kuramını ortaya atmıştır. Darwin için gelişmede temel itici güç, yaşam için kavgadır. Ancak yatkın ırklar, becerikli örnekleri bu kavgayı aşabilecek ve özelliklerini gelecek kuşaklara kalıtım yoluyla aktarabileceklerdir. Darwin, uyum ve gelişmenin ancak tasfiye yoluyla gerçekleşebileceği konusunda da Malthus ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buna karşılık Darwin'in çağdaşı ve aynı konuda çalışmış olan Lamarck ortamın etkisine, yaşam için kavgadan daha fazla bir ağırlık tanımaktadır. Darwin'in doğa üzerine yapmış olduğu gözlemler, ileride Batı toplum anlayışı üzerinde etkili olmuştur. Darwin'in görüşleri kendi çalışmalarının ürünü olduğu kadar dönemin dünya anlayışının dışında değildir. Darwin ülkemizde de eleştirilmiştir ama Darwin'in kuramına kaynaklık etmiş görüşleri benimseyip Darwin'in sonuçlarına karşı çıkmak bir yerde şaşırtıcı olmaktadır. Darwin de belli organların benzerliğine dayanarak canlıların aynı gelişme doğrultusunda olduğunu söylemektedir. Belli kurumlara bakarak toplumsal gelişmeyi kurumlar aracılığıyla açıklamak Darwin karşıtı yazarlarımız arasında da yaygın bir tutumdur. Dünya egemenliğinin pekişmesiyle bu egemenliğe bağlı kurumların belli bir gelişme içinde bulunması doğaldır ama bu toplumsal değişimin tek biçimi olmaktan uzaktır. Buradan toplum tanımlanmasına dek sıçranmaktadır. Bir yanda Durkheim'ı örnek olarak verebileceğimiz gibi öte yanda Orta Asya tarihimizi kurumlar aracılığıyla açıklama girişimleri bulunmaktadır.

Bu arada Spencer de bir gelişme kuramı önermektedir. Spencer de, Comte örneğinde sosyolojisini eksik bir sistem olarak kurmuştur. Sosyolojisinin temel taşı gelişme kavramı oluşturmaktadır. Spencer'in yöntemi canlı organizma bilimleriyle toplum bilimleri arasında benzerlikler kurmaya dayanmaktadır. Canlı organizmaların gelişmelerine yön veren ilkeler, toplumların gelişmelerini de yönlendirmektedir. Her iki

gelişme arasında benzerlik ve yakınlık söz konusudur. Spencer, böylece canlı organizmaların ve canlı çeşitlerinin gelişmelerinden yola çıkarak bir toplumsal gelişme kuramı oluşturmuştur. Canlı organizmalarda, hayvan basamaklarında ilerlendikçe organ ve dokular giderek farklılaşmaktadır. Bitki hücrelerinin yalınlığından üst basamaktaki canlılarda görülen organ farklılaşması ve karmaşıklığına uzanan bir çizgiye tanık olunmaktadır. Spencer'e göre toplumlar için de aynı durum söz konusudur. Toplum yapıları organizma örneğine benzer bir biçimde gelişmektedir. Alt basamakta bir toplumda kişilerin görev ve bilgilerinde bir benzerlik bulunurken gelişmiş toplumlarda ileri bir iş bölümü ve toplumsal farklılaşmayla karşılaşmaktadır.

Kısacası toplum gelişmesi sırasında toplum yapısı basitten karmaşığa ve farklılaşmaya yönelmektedir. Bu durumda farklılaşmanın en üst düzeyde olduğu toplum en gelişmiş toplum sayılması gerektiği gibi farklılaşmalar sonucu toplumda bir ilerleme söz konusu olmaktadır. Spencer'e göre toplum gelişmeleri sırasında en önemli yapı değişikliğine askeri toplumdan endüstri toplumuna geçiş sırasında tanık olunmaktadır. Askeri toplumlarda ilişkiler en basit düzeydedir. Toplum emirkomuta zinciri içinde askeri önderlerce yönetilmektedir. Endüstri toplumlarında ise kişiler arası ilişkiler çok yönlüdür. Artık iş birliği ve uzlaşma yaptırımın yerini almıştır. Bilindiği gibi sonradan çoğu sosyolog benzer görüşler öne sürmüşler; Durkheim mekanik dayanışma ile organik dayanışmadan söz etmiş, Tonnies cemaat ve cemiyet kavramlarını ortaya atmıştır. Benzer görüşler ortaya atan sosyologlar görüldüğü gibi Spencer'in gelişme kuramı eleştirilere de uğramıştır. Söz gelişi André Lalande, gelişmenin yalnızca yalından karmaşığa doğru olması zorunluğunun bulunmadığını savunmuştur. Spencer'in görüşlerine bütün sonuçlarıyla karşı çıkmıştır.

Biz burada eleştirilerin ancak konumuzu ilgilendiren yönleri üzerinde duracağız. Toplum alanında bazı konularda gelişme ile birlikte bir farklılaşma görülse bile öbür konularda da gelişme ile birlikte aksine bir kaynaşma, bir bütünleşme söz konusudur. Söz gelişi hukuk alanında eski ve ilkel toplumlarda toplum içindeki yer ve durumuna uygun her kişi için ayrı hukuk kuralları uygulanabilmektedir. Yine kişinin toplum içindeki yerine bağlı olarak yaralama ve öldürme olaylarında ödenecek tazminat miktarı değişmektedir. Dil konusunda da benzer bir görüntüyle karşılaşılabilir. Afrika'da her aşiret ayrı bir dili konuşmaktadır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Latincenin yerine dilde bir bölünmeye tanık olunmuştur.

Toplum içi ve toplumlar arası ilişkilerin zayıf olduğu dönemlerde bölünme ve farklılaşma daha çarpıcı olmakta ve önem kazanmaktadır. Bölünme yalnızca maddi uğraşlarla ve iş bölümüyle temellenmemektedir. İlk dönemlerde bölünmeler, özellikle ırk yapısına ve sihire dayanmış ve her bölük üyesi ayrı yapı ve özde sayılmıştır. Herkes kendi bölüğünün gerektirdiği uğraşta ayrı bir özellik ve yetenek sahibi olarak görülmüştür. Bu nedenle her bölüğün gerektirdiği yeteneklere dayalı ve bu yeteneklerin korunması ve dile getirilişine yönelik ayrı ve özel tapınmalar söz konusu olmuş, aynı nedenlerle toplum katları arasında evlenme yasağı konmuş ve kendi içine kapalı meslek kuruluşları toplum yaşamına egemen olmuştur. Bu yolda örnekleri çoğaltmak zor olmamaktadır. Burada en azında dil ve hukuk konularında gelişmenin toplumsal bir bütünleşme ve kaynaşmaya yol açtığını söyleyebiliriz. Yine Orta Çağ'da her ayrı durum ayrı bir çözüme yol açmışken teknik ve bilimlerde görülen gelişmelerin düşünce ve yöntem alanında bir yakınlaşmaya neden olduğu bilindiği gibi sıkca yinelenen bir savdır. Günümüzde artık genelleştirme çabaları yaygınlaşmış, çok sayıda geçerli olabilecek çözüm arayışına gidilmiştir.

Görüldüğü gibi Batı'da toplum bilimleri XVIII. yüzyılda fizik bilimlerine, XIX. yüzyılda biyolojiye indirgenmek istenmiştir. Batı düşüncesinin toplum değerlendirmelerinde XIX. yüzyılda ortak özelliklerinden birisi de gerekircilik kuramının en kaba biçimiyle her alana ve bu arada toplum bilimlerine ve tarihe uygulanmaya başlamasıdır. Bu yönde geliştirilmiş açıklamalar çeşitli eksiklikleri sonucu eleştirilene neden olurlarken aynı anda temel görüşleri yüzünden tepkilere de yol açmışlardır. Cournot bir yanda çeşitli bilimler arasında önemli farklılıklar bulunduğu görüşünü savunurken öte yanda da gerekircilik kuramları karşısında raslantı kavramını gündeme getirmiş ve rastgele olayların söz konusu olabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır. Birbirilerinden bağımsız gelişen olaylar dizisinden söz etmiştir. Tarih ve kültür alanlarında da birbirilerinden bağımsız olaylar dizisi söz konusudur. Tarihte eski çağlarda Çin ve Akdeniz dünyası uygarlıklıklarının birbirilerinden ayrı ve bağımsız olarak gelişmeleri bu konuda örnek olarak gösterilmektedir. Toplumda iş bölümü, hiyerarşi kurumlarının varlığı, bakış açılarımızın darlığı ve insanların birbirilerinden çok uzak ülkelere dağılmış

bulunmaları sonucunda birbirinden bağımsız çok sayıda olayla karşılaşmaktadır. Çeşitli toplumlar aynı anda birbirileriyle ilişkisi olmayan değişik olaylarla karşı karşıyadır. Cournot, öne sürdüğü açıklamalarla kanıtlamaya çalıştığı bağımsız olaylar dizisi varlığından çıkarak rastlantının tanımını getirmek istemiştir. Bu tanıma göre rastlantı, bağımsız iki ya da daha çok sayıda olaylar dizisinin karşılaşmasından, kesişmesinden başka bir şey değildir. Bu tür karşılaşmalar, hangi alanda olursa olsun beklenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Sonuçları olduğu gibi karşılaşmanın kendisi de önceden kestirilememektedir. Bu durum kaçınılmaz bir biçimde toplum yaşamında ve tarihin akışında belirsizliğin önem kazanmasına yol açmaktadır. Açıklamaların bu aşamasında bireyin öneminden ve birey özgürlüğünün tarihteki belirsizliğin kaynağını oluşturduğunu savunmak Cournot için güç olmayacaktır.

Bergson da aynı yönde görüşler öne sürmüş, tarihte kadercilik görüşüne karşı çıkmıştır. Toplum olaylarının taşıdığı dinamizmden ve temel ve dolayısıyla toplum olaylarını belirleyen niteliğinin önceden belirlenemeyeceğinden söz etmiştir. İnsanın geleceğini önceden kestirebilmenin olanağı yoktur; çünkü insanın kendisine bağlıdır. Ancak insan, bütün canlılar gibi, çeşitli bakımdan doğadan gelen eğilimlerle kayıtlıdır. İnsanın yaşam atılımları bitki benzeridir. Gelişmesi sırasında ve yalnızca bu nedenle bu atılımlar çeşitli yönlerde dağılmaktadır. Bu durum şaşırtıcı değildir. Çeşitli içgüdülerin sonucudur. Bu konuda toplum gerçeğine ön yargısız bakmak yeterlidir. Çok yönlü dağılım ve eğilim, temelde tek bir eğilimin sonradan bölünmesi sonucu karşımıza çıkmaktadır.

Yine bütün dağılma ve bölünmelere karşılık birey ve toplum varlıklarını birlikte sürdürebilme başarısını gösterecektir. Ancak toplumda bir sentez değil ayrı ve karşıt eğilimler arasında bir gitgel söz konusudur. Bu nedenle aynı durum hiçbir zaman yinelenmez ve her kezde yeni sonuçlar ortaya çıkar. Gelişme de, her zaman yeni bir durum ve sorunun ortaya çıkmasından başka bir şey değildir ve bir otomatizm söz konusu olmamaktadır. Bu koşullarda toplum yaşamı hiçbir biçimde birkaç basit açıklanmayla kuşatılamaz. Toplum yaşamı, söz konusu basit açıklamaların dile getiremeyeceği bir zenginliktedir. Özetle Bergson'a göre ilerleme gitgellerle ve insan deneylerinin bu gitgeller sırasında zenginleşmesiyle sınırlıdır. İnsan edindiği deneylerle kendisini çevreleyen ortama daha iyi

bir uyum sağlayabilmektedir. Belli bir süreden bu yana artık yeni hayvan ırkları görülmemektedir. Doğa da yenileme gücünü yitirmiştir. Gelişmenin zaman içinde hız ve niteliği değişmiş bulunmaktadır. Bugün doğa yerine teknikte bir gelişme karşısında bulunuyoruz. Teknik aracılığıyla insanlık gelişmesini sürdürmektedir. Fakat gelişme biçim ve kural değiştirmiştir. Bir yanda maddi ve manevi yaşamlar arasında bir hız farkı, öte yanda toplumların gelişmelerinde farklı hızlar sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Bu farklılıklar ayrı yasa ve kural alanlarının oluşmasına neden olmaktadır.

Kaba çizgileriyle Batı'da gelişme ve ilerleme konusundaki görüşleri tanımaya çalıştık. Gelişme ve ilerleme konusunda öne sürülen görüşler düzen ile ilgili görüşlere oranla bazı önemli farklılıklar taşımaktadır. Önce düzen konusunda bir bütünlük ve süreklilik görülürken ilerleme konusunda aynı bütünlük ve sürekliliğe rastlanılmamaktadır. Düzen ile ilgili kuramlarda Batı elbet önce kendi kimliğinin belirlenmesi ve korunmasını amaçlamaktadır. Bu çabasını daha çok dış gelişmeler önünde ve öbür uygarlıklara karşı sürdürmektedir. Bu nedenle düzen konusunda bir süreklilik, bir bütünlük görülmektedir. İlerleme kavramı da, hiç kuşku yok, yabancı uygarlıklarla olan ilişkilerde görülen gelişmeler sonucu Batı'da gündeme gelmiştir. Ancak yeni gelişmeler, Batı'nın öbür uygarlıklar önünde geçerliliği ve üstünlüğü konularında hiçbir kuşkuyla yer vermeyecek bir yöndedir. Batı, kimliğini belirlemek ve savunmak için herhangi bir ek çabaya gerek duymamaktadır. Uygarlıklar arası ilişkilerin durumu Batı'ya bu güveni kazandırmaktadır. Batı için artık tasa, elde ettiği üstünlükten en iyi bir biçimde yararlanmak ve bu üstünlüğün bütün insanlık ve zamanlar için geçerli olduğunu kanıtlamaktır. Tasada gözetilen ikinci amaç nedeniyle ilerleme ile ilgili kuramlara bilimsel bir kesinlik kazandırmak çabası içindedir. Bu yüzden de düzen ile ilgili görüşler belli düşünce akımlarından esinlenmekle yetinirlerken ilerleme kuramları kendilerine doğa bilimlerini örnek almışlardır. Böylece toplumlarla ilgili görüşler birer felsefe akımı olmaktan çıkmış; yeni bir bilim kimliğine, sosyolojiye dönüşmüştür. Öte yanda Batı'nın yeryüzünde elde etmiş olduğu üstünlükten yararlanma konusu sorunu, temelde uygarlıklar arası ilişkiler düzeyinde olsa bile, iç ilişkiler düzeyine taşımıştır. Batı'nın elde ettiği olanakların kullanılışı ve bu olanaklardan yararlanma konularında

Batı kendi içinde bölünmüştür.

Batı için bir yerde yeryüzündeki üstünlüğü nasıl bir bilimsel zorunluluk ise Batı düzeni de bir bilimsel zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Öte yanda da bu üstünlükten en iyi bir biçimde yararlanmak için uygarlıklar arası ilişkilere Batı çıkarları doğrultusunda akılcı bir yön vermek olanağı varsa iç düzeni yeniden biçimlendirmek olanağının bulunduğu düşünölmeye başlanmıştır. Batı'da iki ayrı çıkar kesitinin, iki ayrı görüşün bulunması Batı'nın sırasında biribirisiyle uyuşmaz kuramlar arasında gidip gelmesine yol açmış ve yine aynı nedenle konuyla ilgili sürekli yeni kuramlar ortaya atılmıştır. Bütün bilim olma savlarına karşılık sosyolojide konumuzla ilgili bilim tanımıyla uyuşmaz bir belirsizlik egemen olmuştur. Konu ile ilgili kesin doğru olarak ileri sürölen tek şey olarak Batı'nın üstünlüğü kalmıştır. Batı'nın giderek güçleneceğine inanılmaktadır. Batı bu yere çeşitli aşamalardan geçerek ulaşmıştır. İlerleme kuramları temelinde bu görüş bulunmaktadır. Bu görüş bizlere tartışmasız bir bilimsel gerçek olarak sunmaktadır. Belirsizlik açıklamalarda ve çıkarılması gerekli sonuçlardır.

VII

Temel Etken

XIX. yüzyıl boyunca görülen gelişmeler sonunda Batı düşüncesinde toplumsal değişme konusunda bir bütünlük ve süreklilik söz konusu olmamıştır. Konu ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüş ve bu görüşler birbirilerini bütünlemesi yerine birbirini itmiştir. Bu nedenle tartışmalar günümüze değin eksik olmamıştır. Tartışmalar özellikle toplumsal değişimde ana etkenden söz edilip edilemeyeceği konusunda yoğunlaşmıştır. Bu tartışma etrafında sosyoloji akımları, tarih görüşleri oluşmuş biçimlenmiştir. Tarih toplumsal değişmeler dizisi, tarih anlayışı da bu diziliş mantığından başka bir şey olmadığı düşünülürse konumuzla ilgili tartışmaların etki alanını kolayca kestirebilmemiz olanağı vardır. Tartışmalar sırasında toplumsal değişimde ana etken olarak çeşitli olayların önerildiğini görmekteyiz. Coğrafya ortamından teknik gelişme, ırk, ekonomik üretim yapıları, bilgi düzeyi, dini inançlara kadar değişik olaya çeşitli araştırmacılarca ayrı ayrı önem biçilmiştir. Farklı olaylara verilen öneme göre düşünce akımları kendilerini tanımlamışlardır. Tartışma giderek başka bir soru çevresinde toplanmaya başlamıştır. Maddi koşul ya da manevi değerlere tanınan önceliğe göre düşünce akımları tartışmada yerlerini almışlardır. Bir yanda yapı etkenleri öte yanda düşünce etkenleri, yine bir yanda Marx öte yanda Comte karşı karşıya getirilmiş, XIX. yüzyılda iki uyumsuz görüş olarak tanıtılmıştır. XIX. yüzyılın bu özelliği üzerinde de elbet durmak gerekir. XIX. yüzyılda Batı yeni ilişkilerine eşikindedir. Batı için söz konusu olan yalnızca yeni ilişkilere girmek değil aynı anda bu ilişkileri düzenlemektir. Yeni ilişkileri düzenlerken bu ilişkilerden en iyi bir biçimde yararlanmak söz konusudur. Bu konuda ise Batı'da bir oy birliği sağlama olanağı bulunamamıştır.

Oy birliğinin olmaması konuyla ilgili çıkar farklılıklarının oluşmasına yol açmış ya da çıkar farklılıkları konuyla ilgili oy birliğini engellemiştir.

Oy birliği yokluğu nedeniyle çeşitli çözüm önerileri karşılıklı savunulmuştur. Bu savunma sırasında her görüş öncelikle Batı'nın elde etmiş olduğu olanakların en iyi bir biçimde ancak kendi çözümleri doğrultusunda değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir. Bu konuda kesin ya da en azından kolayca benimsenebilir kanıtlar ortaya atılmıştır. Buna karşılık bu karşı çıkılması güç kanıtlarla desteklenen çözüm yollarını benimsemekten kaçınan kişi ve toplum kesitleri görülmüştür. Çıkarları nedeniyle bu çözüm önerilerine yanaşmaktan kaçındıkları öne sürülebilir. Ancak Batı'nın ele geçirdiği olanaklardan en iyi bir biçimde yararlanmada çıkarı olmayan hangi kişi ya da toplum kesiti bulunmaktadır sorusu akla takılacaktır. Elbet bu üzerinde tartışılması gerekli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu toplum kesitlerinin kesin kanıtlara karşı çıkmalarının nedenlerinin ve karşı çıkış biçimlerinin araştırılması gerekmektedir. Batı bu olanakları geliştirmiş olduğu yeni ilişkilerde kazanmıştır. Başka deyişle Batı yeni bir deneye girişmiştir ve bu deneyde kimliğinin yitirilmesinden ürkemektedir. Kimliği ile birlikte bu kimliğe bağlı üstünlüklerini de yitirmekten çekinmektedir. Bu nedenle açık kanıtlar önünde bu kuşkuların savunulması güçleştikçe manevi değerlerden söz edilmeye, değerliktürden kanıtlar öne sürülmeye başlanmıştır. Sonuçta Batı böylece maddi koşullar ve manevi değerler ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır. XX. yüzyılda daha değerliktür bir görüntü ile karşılaşmaktayız. Önce eldeki olanakların nasıl en iyi bir biçimde korunabileceği konusunda bir oy birliği oluşmuş bulunmaktadır. Yine yeni ilişkiler içinde Batı kimliğini ya da başka deyişle üstünlüğünü koruyabileceği güvencesine kavuşmuştur. Bu yeni koşullar Batı'ya konuya bütün bütüne bir katılıkla bakmama olanağını vermiştir. Bu gelişmeler sonucunda XIX. yüzyılın tek yönlü ve katı açıklamalarının yerini günümüzde çok yönlü ve çok etkenli açıklamalar almıştır.

Batı belli bir hoşgörü sahibidir. Ancak konunun göz ardı edilmemesi gerekli bir başka yönü daha bulunmaktadır. Bir yanda Doğu ölkeleri de yeni gelişmeler sonunda kendi kimliklerini belirleme girişimlerine başlamışlar ve bu yönde başarılı olmuşlar, en azından girişimlerini ısrarla sürdürmektedirler. Öte yanda yine Doğu ölkelerinde yeni ilişkilerin ürünü olanaklardan yararlanma yolunda istekleri bulunmaktadır. Doğu ölkelerinde de yeni olanaklardan yararlanabilmek koşulları tartışılmaktadır. Öncelikle bu koşulların Doğu ölkelerinin kimliklerini koruma çabaları ile

uyuşup uyuşmadığı sorunu tartışma konusudur. Sorun, tartışma tanımı gereği elbet bazı belirsizlikler içermektedir. Belirsizliklere bağlı olarak elbet bazı kararsızlıklar söz konusudur. Günümüzde çok yönlü ve çok etkenli açıklamaların varlık nedeni bu belirsizlik ve kararsızlığa bağlı daha iyi anlaşılabilir. Çok yönlü ve çok etkenli açıklamalar Doğu toplumlarında da belli sayıda yandaş toplayabilmektedir. Ancak Batı bu çizgiye belli tutum almalar sonucu sorunlarına bir çözüm getirdikten sonra geçmiştir. Oysa günümüz Doğu ülkelerinde çok etkenli açıklamalar ancak belirsizliklerin artmasına yol açmakta ve konu ile ilgili kararlı tutum almaları engellemektedir. Günümüz Batı sosyolojisinin konumuzla ilgili tutumu belirsizdir. Bir yanda toplumsal değişimde çok sayıda etkenin etkinliğinden söz edilmektedir. Toplumsal değişim sırasında yer alan ve birbirileri üzerinde etkili olan olaylardan dem vurulmaktadır. Ancak bu etkenlerin hepsinin aynı ağırlığı taşımadığı ve etkenlerden birisinin daha önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Fakat araştırmalar sırasında söz konusu varsayımın benimsenmesine karşılık egemen etkenin araştırılmasından çok öbür etkenlerle karşılıklı ilişkisinin incelenmesine verilmektedir.

Egemen etkenden söz ettik. Egemen etken, bize çoğu kez tek etkenle eşanlı olarak tanıtılmak istenmesine karşılık önce etkenlerin çokluğunu dile getirmektedir. Belli bir etkenin öbür etkenlere yön verdiğinden söz edilirken karşılıklı ilişkilerin gündeme gelmesi ancak belirsizliklerin güçlenmesine yol açmaktadır. Üstelik çoğu sosyolog, en azından günümüz bilgi düzeyi içinde, etkenlerin önem dizisini bize kesin bir biçimde verecek evrensel bir genel model elde etmenin güçlüğüne değinmektedir. Bu durumda elbet sosyolojinin günümüzde ne işe yaradığı soru konusudur. Oysa XIX. yüzyılda Batı sosyolojisi daha önce de sıkça değindiğimiz gibi aksine genel ve evrensel yasalar peşindedir. Yalnızca bütün toplumlar için değil toplumlar tarihinin bütün dönemleri için geçerli evrensel yasalar peşindedir. Sosyoloji günümüzde bu önemli savından vazgeçmiş görünmektedir. Bu vazgeçiş sosyolojinin kendi sınırlılığının bilincine varması sonucu olarak değerlendirmek pek de doğru olmamaktadır. Batı sosyolojisi akıl vermek, yol göstermek alışkanlıklarından arınmamıştır. Günümüzde bir yerde sosyoloji biliminden ve dolayısıyla evrensel yasalardan yine söz edilmekte ama ana etkenin saptanması konusunda her somut durumda ayrı ayrı ele alınması

istenmektedir. Yaygınlaştırılmış amaçlar, evrensel değerlere karşılık özel durumlar ve özel durumlara bağlı özel etkenlerden söz edilmektedir. Sonuçta da toplumsal değişme yasalarından başka bir şey olmayan özel toplum yasalarıyla karşılaşmaya başlanmaktadır. Ortaya atılan çok sayıda toplum yasalarının evrensel sayılan değerlere bizi götürüp götüremeyeceği ise elbet yine tartışma konusudur. Çok sayıda özel yasanın nasıl olup tek bir amaca yönelik olduğu ayrıca soru konusudur. Konumuzla ilgili çok sayıda toplum yasası önerisi içeren kuramları bir bütün içinde ele almak olanağı da ortadan kalkmıştır. Bu durumda toplumsal değişme kuramları ancak sosyoloji tarihlerinde değişik sosyoloji akımları olarak birlikte ele alınabilecektir. Böylece konu ile ilgili görüşler en azından sosyoloji tarihi içinde kaynaştırılmak istenecektir. Sosyoloji tarihi içinde kuramların birbirinin ardına ele alınması yansızlık olarak tanıtılmaktadır. Görünüşte yansızlık ama yansızlık görüntüsü altında gerçekte çok etkenli görüşlerin savunulmasından başka bir şey yapılmamaktadır.

Baştan bu yana belirttiğimiz gibi Batı sosyolojisinde toplumsal değişme konusunda bir oy birliği elde edilememiş olduğu gibi belli bir belirsizlik de söz konusudur. Ortaya atılmış çeşitli açıklama biçimleri görüş ayrılıklarının daha da derinleşmesine yol açtığı gibi konu üzerinde var olan belirsizliğin aşılmasına da izin vermemiştir. Toplum yasalarını bilgisi ve toplumsal değişmelerin açıklanması, elbet çok önemli bir güç kaynağı olmaktadır. Söz konusu bilgi bizlere toplum yazgısına egemen olmak, toplumu gönlümüzce biçimlendirmek, yönlendirebilmek olanağını sağlamaktadır. Başka deyişle toplumsal değişme bilgisi, dünya egemenliği ile eşanlam taşımaktadır. Dünya egemenliğinin toplumlararası ilişkileri denetlemek, gönlünce ve çıkarlarına uygun yönlendirebilmekten başka bir içeriği yoktur. Bu nedenle söz konusu bilgilerin tüm açıklığı ile yaygınlaştırılmamasıyla günümüzdeki belirsizliği açıklayabiliriz. Sosyoloji, daha önce de değindiğimiz gibi yalnızca toplum ve toplum olayları ile ilgili bilgilerle sınırlanmakta, aynı anda bu bilgilerin toplumsallaştırılmasını da öngörmektedir. Belirsizlik, bugün Batı'nın elinde tuttuğu egemenliği yaygınlaştırmak istenmeyişiinden kaynaklanıyor olabilir. Bu akla uygun bir açıklamadır. Ama kanımızca konu yalnızca bununla sınırlı kalmamaktadır. Batı'nın dünya egemenliğini elinde tutmasına karşılık kendisi de belli yetersizlikler içindedir. Batı dünya

egemenliğini elinde tutmakta ama bu egemenlik kendi oluşturduğu bir siyasetin ürünü olmaktan çok rastlantılar sonucu elde edilmiştir. Batı'nın günümüzdeki konumu kendi isteği dışında gerçekleşmiştir. Bu nedenle daha başlangıçta kendi dünya egemenliğinin ön koşulları kendi denetimi ve bilgisi dışında kalmaktadır. Bu nedenle bir belirsizlik söz konusu olmaktadır. Bazı olaylar gözlenebilmekte, saptanabilmekte ama açıklanamamaktadır. Gerçekte günümüzde toplumsal değişim konusunda Batı'da süregelen çekişme olanakların en iyi bir biçimde nasıl kullanılması gerektiği değil, bu olanakların paylaşılması konusunda sürmektedir. Bu nedenle Batı'nın dünya egemenliğini ele geçirmesinden bu yana Batı'da görülen en önemli sonuç toplum içi yeniden yapılanma olmuştur. Yine bu görüntü toplumsal değişimlerin toplum yapılarında izlenmesine yol açmıştır. Batı bu sınırlılığı ve yetersizliği nedeniyle dünya egemenliğini ve bu egemenliğin kendisine sağladığı tüm olanakları elinde tutmasına karşılık yeni bir siyaset üretememiştir. Gelişme yeni bir siyaset yönünde olmamış, eldeki olanakların pekiştirilmesiyle sınırlı kalmıştır. Bugün başlangıca dönmüş olması bu açıdan ilgi çekicidir. Tüm çekişmelere ve buncasına arayışlara karşın günümüzde XVIII. yüzyıl kuramları gündemdedir ve geleneksel liberalizm saygınlık kazanmaktadır. Ve geleceğin nasıl biçimleneceği konusunda çekince bulunmaktadır. Gelecek toplum aşamalarından değil bilgi toplumu denilmekte ve günümüz toplumlarında hangi olayların önem kazanabileceği tartışılmaktadır. Dünya egemenliği, dünya yönetimi, elbet çok önemli bir olanak ve etkinliktir. Ama bu olanağı elinde tutan Batı'nın geleceği ve tarihi hangi ölçüde yinelendirebildiği, biçimlendirebildiği soru konusudur. Batı sosyolojisinde toplumsal değişim konusunda geliştirilmiş kuramlarda belli bir bütünlükle, bir süreklilikle karşılaşmıyoruz. Belli bir genel çizgi elde etmek olanağı bulunmamaktadır. Ana etken olarak çeşitli kuramlara göre farklı olaylar gündeme gelmektedir. Bu nedenle üzerinde en fazla durulan etkenler çevresinde Batı sosyolojisinin konumuzla ilgili öne sürdüğü başlıca görüşleri tanımaya çalışacağız.

VIII

Nüfus

Sık sık yineliyoruz. Nüfus sorunu Batı için tüm tarihi boyunca büyük önem taşımıştır. Gerçekten de nüfus sorunu Batı tarihinde önemli değişmelere yol açmıştır. En azından Batı'nın tarihe katılışında beslenme olanakları ile nüfus arasındaki dengede görülen değişikliğin oynadığı rol bilinmektedir. Ve nüfus sorunu en azından Batı toplum aşamalarında değişik biçimlerde karşımıza çıkmayı sürdürmektedir. Nüfus sorununun önemi sonucu nüfus etkeni üzerinde geniş bir biçimde durulmuştur. Fakat nüfus konusunun yol açtığı bütün tartışmalara karşılık konunun Batı tarihi içindeki gerçek yer ve öneminin yeterince aydınlığa kavuşmuş olduğunu söyleyebilmemiz güçtür. Elbet Malthus ve konu ile ilgili geliştirmiş olduğu genel kuramı unutmuş değiliz. Malthus nüfus konusunda çok ilgi çekici gözlemlerde bulunmuştur. Fakat Malthus'un söylediklerinden özellikle sosyolojide bütün olası sonuçlarının çıkarıldığını öne süremeyiz. Buna karşılık Durkheim'in aynı konudaki görüşleri sosyolojide daha geniş yankı uyandırmıştır. Bugün de toplumsal değişme konusunda nüfus etkenine en geniş yer veren sosyologların başında Durkheim'in adı anılmaktadır. Durkheim'a göre iş bölümünde görülen gelişmeler, önemli toplumsal değişmelere yol açmaktadır. Giderek gelişen bir iş bölümü sonucu mekanik dayanışmaya dayalı geleneksel toplum yerini organik dayanışmaya dayalı endüstri toplumuna bırakmaktadır. İş bölümünde görülen gelişmenin temelinde hangi olay ve nedenler bulunduğu sorusuna Durkheim, toplumların nüfus özelliklerinde yanıt aranması gerektiği savunmuştur. Nüfusun az olduğu ve bu nüfusun alan içinde dağınık bir biçimde yerleştiği durumlarda iş bölümü en alt düzeydedir. Toplum, bu durumda varlığını çok gelişmiş bir iş bölümüne başvurmadan sürdürebilmektedir.

Toplum kesitleri bir sürtüşmeye girmeden aynı kaynakları başta tarım

ve av kaynakları yine aynı yollarla işleyebileceklerdir. Ve toplum kesitleri arasında önemli bir farklılaşma söz konusu olmayacaktır. Nüfus arttıkça ve bu artışa bağlı nüfus yoğunlaşması gündeme gelmeye başlayınca toplum kesitleri varlıklarını ancak belli bir uzmanlık elde ederek sürdürebilecektir. Bu zorunluluk önünde toplum kesitleri arasında görevlerin bölünmesi ve işlemlerin birbirilerini tamamlaması olayı görülecektir. Aksi durumda söz konusu koşullarda nüfus sorununa karşılıklı insan kırımından başka bir çözüm bulunmamaktadır. Durkheim, Batı'nın başta nüfus sorunu olmak üzere sorunlarına iş bölümüyle bir çözüm bulduğu görüşündedir. Bu nedenle Durkheim, Batı'nın sorunlarına çözüm getirdiğine inandığı iş bölümünü toplumsal gelişmenin ana etkeni olarak tanıtmaktadır. Batı tarihi gelişmesi boyunca birden çok aşama tanımıştır. Buna karşılık Durkheim'ın toplum gelişmelerini geleneksel toplum ve endüstri toplumları olarak iki ana başlıkta ele aldığı görülmektedir. Bu konuda Durkheim yalnız değildir. Batı sosyolojisinde çoğu ayırım ikili bir ayırım olarak karşımıza çıkmaktadır. Spencer da, toplumları askeri toplumlar ve endüstri toplumları olarak ikiye ayırmaktadır. Yine Tonnies'te benzer biçimde cemaat ve cemiyet ayrımını görmekteyiz. Bütün bu ikili ayırımlar aynı açıklamalara dayanmamakta ve aynı etkenin altını çizmemektedir. Ancak Batı tarihi Batılı sosyologlarca, sorunlar öncesi ilk mutluluk dönemi, doğal denge dönemi ya da başka deyişle altın bir yana bırakılırsa genellikle ki başlıca iki döneme ayrıldığı görülmektedir. Batı tarihi sorunlar ve sorunların çözümü dönemleri olarak iki dönemde değerlendirilmektedir. İlk döneme verilen ad değişse de sorunun çözümü olarak bize endüstri toplumları tanıtılmaktadır. Durkheim'a göre sorunun kaynağı doğrudan doğruya nüfus denge ve dengesizlikleridir. Çünkü iş bölümü kurumu toplumların hacim ve yoğunluğu ile yakından ilişkilidir. Toplum gelişmesi sırasında iş bölümünün de sürekli bir gelişme içinde bulunması toplumların giderek büyümesi ve yoğunlaşması nedeniyledir. Durkheim, konuyla ilgili görüşlerini daha da ileri göçtürmekten kaçınmamıştır.

Nüfus yoğunluğu yalnızca iş bölümünün gelişmesine yol açmakla kalmamakta, etkileri daha da geniş bir alana yayılmaktadır. Nüfus yoğunluğu, Durkheim'ın adlandırmasıyla bir moral yoğunluğa da neden olmaktadır. Kişilerin birbirilerine daha yakın olmaları sonunda ilişkileri de çoğalmakta, çeşitlenmekte ve artmaktadır. İlişkilerde görülen bu artış

belli bir uyarma görevini yerine getirmekte, daha büyük bir yaratıcılığa izin vermektedir. Böylece daha ileri bir uygarlık düzeyine ulaşmada etken olmaktadır. Görüldüğü gibi Durkheim'ın yaklaşımında toplumda iş bölümünün gelişmesine yol açan nedeni belirlemekle aynı anda uygarlıkların gelişmesinde ana etkeni de saptamış olmaktadır. Aralarında ilişki kuran kişilerin sayıları artmasıyla insanlar işlerinde daha fazla uzmanlaşmakta, yeteneklerini daha çok geliştirmektedirler. Bu genel uyarı elbet daha üstün bir kültürün ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu açıdan konuya yaklaşıldığı zaman uygarlık; toplumlar için önceden sezilenen, istenen ve halkları harekete geçiren bir amaç olmaktan çıkmaktadır. Durkheim'ın bu yargısı bizim açımızdan büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu yargıdan çıkarılabilecek bütün sonuçlara karşı duyarlı olmamız gerekmektedir. Söz konusu yaklaşımda uygarlık, önceden istenen ve bütün olanaklarla gerçekleştirilmeye çalışılan bir şey değil; ancak belli nedenlerin sonucu ve yine belli bir durumun ortaya çıkardığı bir olaydır. Doğru bir yargıdır. Ancak konuyla ilgili çok genel bir yaklaşım olarak kalmaktadır. Oysa konularımızla ilgili verilmiş çabuk yargılardan her zaman kaçınmak gerekmektedir. Ayrıca yargıların belli açılardan doğruluğu kadar bu yargılara kaynaklık eden açıklamalar da eş değerde önemlidir. Durkheim bu yargısını açıklayabilmek için toplum üyelerinin sayısının arttıkça ve etkinlikleri birbirilerini yakın uzaklıkta etkiledikçe hızla ve daha güçlü bir tepki gösterdiklerini öne sürmektedir. Ve böylece toplum yaşamı belli bir yoğunluk kazanmaktadır. Uygarlık ise bu yoğunluktan başka bir şey değildir.

Özetle belirtmemiz gerekirse Durkheim'ın anlayışına göre uygarlıkların gelişmesi yolunda en önemli etken, toplumsal karşılıklı etkileşim ya da başka deyişle insan ilişkilerinde kişilerin birbirilerine etkileridir. Uygarlığın kaynağını ve toplumların gelişmesinde başlıca itici güç olarak tanımlanan moral yoğunluk karşılıklı insan ilişkilerinin, bireylerin birbirilerini giderek artan biçimde etkilemelerinin bir ürün olarak tanımlanmaktadır. Bu arada bir konu üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir. Durkheim, toplumsal değişme etken ve koşulları arasında bir ayırım yapmaktadır. Spencer'in iş bölümünün gelişmesinde nüfus artışını bir yardımcı etken olarak değerlendirmesini eleştirmektedir. Toplumda görülen gelişme ve yoğunlaşma daha geniş çapta bir iş bölümüne izin vermekle kalmamakta, gerektirmektedir de. Böylece yalnızca amaç olarak

kalmamakta, belirleyici etken niteliğini kazanmaktadır. Oysa Durkheim'a göre moral etken, uygarlık adını verdiğimiz olgunun temel belirleyicisi durumundadır. Durkheim iki temel nedensel ilişki sonucu söz konusu yargıyı öne sürmektedir. Önce nüfus yoğunluğunda görülen artış moral yoğunluğun ve iş bölümünün güçlenmesine yol açmaktadır. Toplumda iş bölümünün ve moral yoğunluğun güçlenmesi ise uygarlık ilerlemesine neden olmaktadır. Bu nedenle her iki olay, tarihin açıklanmasında temel olmakta ve bir toplumsal yasa niteliği kazanmaktadır. Nüfusun Batı tarihi ve Batı gelişmesi içindeki önemini vurguluyoruz. Ancak Durkheim'ın nüfus konusuna tanıdığı önem bizi yanıltmamalıdır. Durkheim, nüfus olayının önemine değinmektedir ama getirdiği açıklama eleştiriye açıktır. İlk tartışmaya açılması gerekli konu, elbet, nüfusun toplumların gelişmesinde baş etken sayılmasıdır. Söz konusu yaklaşım bir yerde nüfus gelişmelerini bağımsız saymak anlamına gelmektedir. Oysa Batı tarihinde nüfus artışları çoğu kez doğal gelişmesinin sonucu olmaktan uzaktır. Büyük çoğunlukla nüfus yapısında görülen gelişmelerden çok ek nüfus eklenmesi ya da çeşitli yollarla belli bir nüfusun bünyeden atılması Batı nüfus eğilimi çizgisinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Konuyla ilgili en bilinen örnek Batı'da görülen Yahudi düşmanlığıdır. Çeşitli biçimlerde belli nüfus toplumdan dışlanmış ve buna bağlı olarak Batı'da bir ek nüfus kavramı ortaya çıkmıştır. Nüfusu bağımsız etken olarak değerlendirmemize izin vermeyen bir başka konu ise nüfus sorununun Batı beslenme olanak ve kaynaklarıyla yakından ilgili olmasıdır. Gordon Childe'in uygarlıklarla ilgili bir ölçütü vardır. Uygarlıkların başarısının daha çok insana beslenme olanağının sağlanmasıyla ölçüleceğini söylemektedir. Bir anlamda Childe'in söylediği Durkheim'ın görüşünün tümüyle karşısındadır. Childe uygarlık yolunda ilerledikçe daha çok insana beslenme olanağı sağlanacağını ve bunun sonucunda bir nüfus artışına tanık olunacağını söylemektedir. Buna karşılık Durkheim, nüfus arttığı için Endüstri Devrimi öncesi Batı'ya bir ek nüfusun katıldığı gözlenmektedir. Uygarlık düzeyinin ilerlediğini savunmaktadır. Batı'nın nüfus konusundaki bütün güçlüklerine karşılık Durkheim'ın nüfusu uygarlığın gelişmesinde baş etken olarak ele alışı ilgi çekicidir. Durkheim'ın söz konusu yaklaşımının birinci nedeni Batı'nın artık kendisini endüstri toplumu olarak tanımlamaya başlamasıdır. Endüstri toplumları, bir yerde şehir uygarlığıyla eş anlamdadır. Şehir yaşamı,

büyük bir nüfus yoğunlaşmasına ve yine Durkheim'ın asıl önem verdiği uzmanlaşmaya dayalı bir toplumsal iş bölümüne dayalıdır. İkinci bir neden ise nüfus yoğunluğu aracılığıyla toplumların kendi içinde açıklanabilmesidir. Böylece Batı uygarlığı ve günümüz Batı üstünlüğü de kendi sınırları içinde bir açıklamaya kavuşabilecektir. Yine unutulmaması gereken bir konu da söz konusu kuramın XX. yüzyıl başlangıcında ve Batı yayılcılığı ve özellikle Fransız yayılcılığı sırasında otaya atılmış olmasıdır. Fransız yayılcılığında her zaman ilk ilgi çeken ve Batı'nın hemen ilişki kurduğu Kuzey Afrika olmuştur. Kuzey Afrika, büyük Sahra'nın önemli yer tuttuğu, geniş ölçüde çöllerle kaplı bir bölgedir. Başka deyişle nüfus yoğunluğu en alt düzeydedir. Nüfus yoğunluğu öne sürülerek Fransa'nın Kuzey Afrika ülkelerinde sömürgecilik girişimi haklı gösterilmek istenmektedir. Ve yine öte yanda XIX. yüzyıl boyunca Fransa'da nüfus artışında bir durgunluk görülmüş ve sömürgecilik serüvenine girişebilmesi için Fransa'da nüfus artışını sağlayabilmek amacıyla önemli çaba harcanmıştır. Bütün bu olaylar, bize Durkheim'ın konuya yaklaşımında taşıdığı tasaları açıklamaktadır. Ancak XX. yüzyılda koşullar değişmiştir. XX. yüzyılda özellikle Asya dünya siyasetinde giderek ağırlığını duyurmaya başlamıştır. Söz konusu kuramı Kuzey Afrika ülkeleri önünde ileri sürmek hiçbir güçlüğü neden olmazken Asya'da koşullar çok farklıdır. Asya, yeryüzünün nüfusun en yoğun olduğu bölgesi olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. Oysa Asya ülkeleri bugün az gelişmiş sayılmaktadır. Ve yine çeşitli nedenlerle kalkınmaları için Batı'nın yol göstermeyi üstlendiği Doğu ülkelerine aile planlaması önerilmektedir. Bu yüzden toplum gelişmelerini toplumlar arası ilişkiler dışında ve toplumların özünde açıklamasına karşılık nüfus etkeni kuramından Batı günümüzde büyük ölçüde vazgeçmiş görünmektedir. Nüfus artış ya da eksilişinin ekonomik düzeyde elverişli ya da elverişsiz koşullarla karşılaşabileceği ve bu koşulların nüfus etkeni ile olan ilişkilerinin elbet değişik sonuçlara yol açacağı savunulacaktır. Böylece söz konusu ölçüt toplumlar arası ilişkiler içinde ele almak yerine daha farklı bir biçimde değerlendirilmeye başlanacaktır. Çeşitli etkenlerin karşılıklı ilişki ve etkileri ele alınırken biz buna karşı değiliz. Konuya söz konusu biçimde bir yaklaşım, ancak sosyolojinin zenginleşmesine yol açabilir toplumlar arası ilişkilerin göz ardı edilmesi elbet ilgi çekicidir ve böyle bir tutum da, hiç kuşku yok, sosyolojinin olaylara bakış açısını

daraltmaktadır.

Nüfus etkeninin toplum gelişmesi içindeki rolünü belirleyen koşulları olarak toplumda bulunan elverişli kaynakların ve teknik düzenleme yeteneklerinin nüfus artışının yol açtığı gereksinmelere karşılık verebilmesinden söz edilmektedir. Bu olanak bulunmaması durumunda toplumda bir ilerleme değil aksine gerileme ile karşılaşılacaktır. Maddi koşulların üstüne manevi değerlerin yerleştirilmesi yoluyla yoksulluğun toplumda daha kolayca benimsenmesine izin veren bir mistiklik körüklenecek ve böylece koşulların uygun olmaması durumunda mistik teknik ilerlemenin yerini alacaktır. Bu duruma örnek olarak da Hindistan'ın II. Dünya Savaşı'na kadar olan durumu gösterilmektedir. Budizm çerçevesi içinde konu üzerinde durmuştuk. Yeniden konuyu tartışmaya girişmeden Hindistan'da mistikliğin çok değişik bir anlamı olduğunu ve kaynağının nüfus yoğunluğu değil çizgi dışı nüfus olduğunu burada belirtelim. Maddi koşulların toplum olayların açıklanmasındaki önemine biz de inanıyoruz. Bunu sık sık vurguluyoruz. Ancak sorunun söz konusu biçimde ortaya konulmasına karşıyız. Maddi koşullar önce ancak toplum olaylarının açıklanmasında önemlidir. Ama açıklamaların manevi değerler sayılıp bazı özel ve sınırlı olayların öne geçirilmek istenmesi elbet benimsenemez. Bir başka benimsenmeyecek konu da maddi koşulların aleyhte olduğu ülkeler, varlıklarını ve dirençlerini elbet öncelikle manevi değerlere önem vererek sürdürmek isteyeceklerdir. Bunu mistiklikle açıklamanın yeri yoktur. Maddi koşullara öncelik tanıdıkları zaman içinde bulundukları durumu benimsemek zorunda kalmaktadırlar. Ve asıl o zaman bir boyun eğme ve mistiklik gündeme gelmektedir. Özetle belirtmemiz gerekirse Durkheim'ın açıklamaları bazı sorunlara yol açmakta ve özellikle Doğu ülkelerine aile planlaması öğütlenmeye başlanınca nüfus etkeni ağırlıklı kalsa da çok sayılı etkenlerin varlığından söz etme zorunluluğu doğurmaktadır. Ayrıca sorunlar yalnızca Doğu ile sınırlı değildir. Batı'da rahibelerin kızlıklarına verilen önemi açıklamada da bazı önemli zorluklar vardır. Bütün bu olaylar, Batı sosyolojisini toplum gelişmelerinde nüfus yoğunluğu yanında başka etkenler de aramaya itmiştir.

IX

Teknik

Bu arada Batı sosyolojisi teknik gelişmelerin toplumsal değişimleri açıklayabileceği görüşünü ortaya atacaktır. Toplumsal değişimleri açıklama da tekniğin nüfus olayına oranla daha elverişli olduğu tartışma konusudur. Ancak en azından her zaman toplumsal değişimleri açıklamak için daha sık başvurulmuş etken olmuştur. Açıklamalarda tekniğe başvurmak elbet Batı'nın üstünlüğünü ve gelişmesini tarihten soyutlamaya izin vermektedir. Öte yanda ise tekniğin Batı tekelinde olduğu inancı yaygındır. Bu yüzden tekniğe dayalı açıklamalarda hiçbir konuda herhangi bir sakınca görülmemektedir. Bu nedenle de iki yüzyıldır görülen gelişmeler aralarında önemli bir ayırım yapılmaksızın endüstri ya da teknik devrimi olarak adlandırılmaktadır. Teknik olayını incelemeye başladığımız zaman ilk edinilen izlenim, tekniğin gelişmesi sırasında ve sonunda kendi tarihi koşulları önünde kazanmış olduğu bağımsızlıktır. Batı, kendi gelişmesini tekniğe dayandırarak bu izlenimden yararlanmayı amaçlamakta ve kendi gelişmesini tarihi koşullarından bağımsız tanıtmaktadır.

Tekniğe dayalı toplumsal değişim açıklamalarının Batı'ya kazandırdığı üstünlükler bununla da sınırlı kalmamaktadır. Batı teknik buluşlarının (söz gelişi elektrik) kullanımının günlük yaşamımıza kazandırdığı kolaylıkları yadsımak olanağı yoktur. Batı, kendisini teknikle özleştirmekle üstünlüğünü yadsınamaz kılabilmektedir. Yine günlük yaşamda sağladığı kolaylıklar nedeniyle toplumların yabancı bir öge olarak tekniği benimseyebilmesinde göreceli bir kolaylık da söz konusudur. Türk sosyolojisinde de Ziya Gökalp, bu göreceli kolaylıktan yola çıkıp tekniğin uluslararası niteliğinden söz etmiştir. Bu durumda uluslararası niteliğe sahip tekniğe dayalı Batı açıklamaları evrensel bir boyut kazanabildiği gibi teknikle özdeşleşmiş Batı'nın etkisinin Batı dışı

lkelerde engel tanımadan yaygınlaşması sağlanabilmektedir.

Toplumsal değışmeleri tekniğe bağlı açıklama girişimlerinde bu konuda en belirgin kanıt olarak öne sürlen iki olaydan birincisi teknik ilerleme sonucu tarihte endüstrileşme aşamasına geçilmiş olmasıdır. Elbet, bu olayda da sık sık kendimize sormak zorunda kaldığımız hangi olayın neden, hangi olayın sonuç olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Teknik ilerleme sonucu mu endüstrileşmenin, yoksa endüstrileşme sonucu mu bir teknik ilerlemenin geręekleştięi en azından sorulmalıdır. Teknik gelişmeyi, açıklamalara temel alan kuramları destekler bir ikinci olay ise, tekniğin günümüzde de etkinliğini sürdürmesidir. Özellikle tarım kesiminde Batı tekniğin etkinliğinin giderek artması konuya yeni bir boyut kazandırmaktadır. Tarım Batı-dışı ülkelerin belirleyici üretim uğraşı olmak özelliğini sürdürürken Batı tekniği bu kesimde de etkili olmaya başlamış; bu etkinlikle birlikte kırdaki yeni bir tarım tekniği (tarımda makineleşme ve gübreleme) ve yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi, traktör giren 50 köyde nüfus hareketlerinin ve içtimai değışmelerin kontrolü egemen olmaya başlamıştır. Buradan yalnızca endüstri toplumlarının değil geleneksel toplum yapılarını ve kaderini de Batı tekniğinin belirlediği savunulmaktadır. Teknik ilerleme, sonuç ve etkileri umulanın ötesinde alan ve boyutlarda varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Bu etkiye bağlı olarak tekniğe önem verilmekte, teknik gelişmeler ilgi ile izlenmektedir.

Tekniğe tanınan bu öneme bağlı olarak toplum sınıflandırmalarında ölçüt olarak kullanılmaya başlanmış ve çeşitli tarih aşamaları toplumların kullanmış oldukları tekniklere göre belirlenmek istenmiştir. Bu sınıflandırmaların başında yüzyılımız başlarında İngiliz iktisatçı Patrick Geddes'ten esinlenerek hazırlanan sınıflandırma bulunmaktadır. Geddes'e göre günümüz endüstri devrimi birbirilerinden farklı iki ayrı dönem içinde geręekleşmiştir. Paleoteknik olarak adlandırdığı birinci dönem XVIII. yüzyılda kömür ve demir devrimiyle başlamaktadır. Neoteknik dönem ise XIX. yüzyıl sonlarından bu yana elektriğin kullanılmasıyla başlayan dönem olmaktadır. Lewis Mumford, Geddes'in bu ayırımından yola çıkarak konu ile ilgili yeni açıklamalar getirmek istemiş; tekniğin kendisinin yol açtığı uygarlık aşaması ile olan ilişki ve bağlantısını gündeme getirmiştir. Ayrıca Mumford, Geddes'in sözünü ettiği iki dönemi hazırlayan bir başka döneme değinmiş ve bu döneme

teoteknik adını vermiştir. Daha sonra söz konusu şema Henri Janne'ca ele alınmış ve şemaya iki yeni dönem daha eklenmiştir. Henri Janne her dönemin toplumsal, iktisadi, siyasi ve ideolojik yönlerini de tanımlama çabasına girişmiştir. Daha da arttıran çıkıncaya kadar en gelişmiş şema, Henri Janne'in şemasıdır. Henri Janne'la beşli şema elde edilmektedir. Bu nedenle yeni dönem eklemelerine tanık olacağımızı sanmıyoruz. Altıncı aşama olarak belki sosyalizmden söz edilebilirdi. Ancak ölçüt olarak teknik ele alındığı zaman kapitalizm ile sosyalizm arasında bir ayırım yapabilmek olanağı ortadan kalkmaktadır. Tekniğin ölçüt olarak ele alınması Batı üstünlüğünü pekiştirdiği gibi Batı içi çekişmelerde de bir rolü bulunmaktadır. Teknik gelişme içinde her dönem, bir teknolojik bütün oluşturmakta ve her dönem insanlık tarihinde belli bir aşamayı belirlemektedir. Dönemlerin her biri bir toplum tipinin ya da belli bir uygarlığın karşılığı olmaktadır. Her dönem belli bir bölgede ortaya çıkmakta ve yine belli kaynakları ve hammaddeyi kullanmaktadır. Her dönem ayrı bir enerji elde etme ve kullanma ve özel üretim biçimiyle belirlenmektedir. Bazı becerileri güçlendirirken öbürlerini engellemektedir.

Görüldüğü gibi söz konusu açıklama biçimi bir yerde tarihi gelişmede toplumsal katkı ve birikimin göz ardı edilmesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Lithotechnique dönem, doğadan kolayca elde edilen basit hammaddelerden hazırlanan ilkel araçlara dayanmaktadır. Dar bölgesi bir iktisadi yaşam egemendir. Bir geçim ekonomisi özelliğini taşımaktadır. Alışveriş sınırlı ve üretim düşüktür. Temel toplumsal yapı aile ve aşiretler çevresinde oluşmaktadır. Genellikle yaşlıların denetiminde kalan belli belirsiz bir siyasi yaşam başlamıştır. Düşünce alanında sihir ögesinin ağırlığı bulunmaktadır. Anthropotechnique dönemin en önemli özelliğini araç yapımında madenin kullanılmaya başlamış olması ve üretimde geniş çapta köle emeğine başvurulmasıdır. Köle, bir yanda üretimde harcanan emeğin büyük bir bölümünü sağlarken aynı zamanda araçların bir parçası olmak konumundadır. Toplum içindeki yeri bir anlamda araç donatımının bir parçası olmakla sınırlı kalmaktadır. Bu iki önemli yeniliğin toplumsal gelişmede etkileri büyük olmuştur. Önce yeni araçların kullanılması ve masrafsız bol sayıda emeğin bulunması tarımda verimi artırmıştır (Bu yargı elbet tartışma götürür. Emeğin artışıyla tarımda verimi arttırmak belki başlangıçta da belli sınırlar içinde söz konusu olabilir. Aksi

durumda sürüp gidecek kesin bir delgeyi tarımda elde edebilmek olanağı bulunacaktı. Nüfus fazlası ve açlık sorunuyla karşılaşılmayacaktı).

Tarımda verimin artışıyla birlikte ticaret canlanıp yaygınlaşmıştır. Bu olaya koşut olarak taşıma araçlarında bir gelişmeye tanık olunmuştur. Su boylarında ve deniz kıyılarında kentler görülmüş, siyasi yönetim örgütlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde bir yanda sitedevletlerle öte yanda da ilk büyük imparatorluklarla karşılaşmaktadır. İlk akılcı düşünce, yine bu dönemde felsefe biçimi altında kendisini göstermesine karşılık halk arasında sihir ve dini inançların etkisinde bir düşünce egemenliğini sürdürmektedir. Toplum tarım ağırlıklıdır, fakat kentler siyasi ve iktisadi alanda giderek artan bir rol oynamaktadır.

Eotechnique dönem Batı'da X. yüzyılda başlamış ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Bu dönemde endüstri devriminin koşulları yavaş yavaş oluşmaktadır. Dönemi belirleyen üç teknik gelişme vardır. Bunlar sırasıyla özellikle değirmen ve yelkenlilerde suyun ve rüzgârın kullanılması, köle yerine hayvan gücünden yararlanma ve ileride toplum yaşamı üzerinde büyük etkisi duyulacak olan saat ve matbaanın bulunuşudur. Ekonomi, bu dönemde de tarım ağırlıklı olmayı sürdürmektedir. Ancak ticari kapitalizm, pazarın ve bilinen dünyanın sınırlarını giderek genişleterek bir büyüme biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Kentlerde artizanal üretim korporasyon düzeni üzerine kuruludur. Siyasi düzen, feodal nitelikte ve mutlak monarşilere dayalıdır. Bilgi düzeyinde felsefe yerine teoloji öne geçmiş bulunmaktadır. Buna karşılık ilk bilimlere söz konusu dönemde tanık olunmaktadır. Dini düşüncenin ağırlığı, ruhban sınıfların etkinliği, manastır yaşamının kültür ve ekonomi düzeyindeki rolü sürmektedir ama ilk tepkiler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Renaissance olayı ve ansiklopedi anlayışı aynı dönemim ürünüdür.

Paleotechnique dönem, Batı'nın endüstri devrimini gerçekleştirdiği dönemdir. XVIII. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına kadar sürmüştür. Teknik açıdan kömürdemir bileşimleriyle belirlenmektedir. Kömüre bağlı olarak yeni enerji kaynağı buhar, ulaşımda büyük bir sıçrama yapılmasında ve endüstri üretimine geçilmesine izin vermiştir. Demir, araçgerek donatımında ağacın yerini almaktadır. Endüstri kapitalizmi kendisine gerekli ortamı hazırlayan ticaret kapitalizminin yerini almıştır. Üretimde öncülük endüstri kesimindedir. Emek kent merkezlerinde

yoğunlaşmakta ve sınıf çekişmeleri ön düzeye çıkmaktadır. Siyasi iktidar parlamenter demokrasi yoluyla aristokrasiden burjuvazinin eline geçmiş bulunmaktadır. Başta kimya ve mekanik olmak üzere bilimde büyük bir sıçrama gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ideolojilerin ortaya çıkışı olayı görülmektedir.

Neotechnique dönem XX. yüzyıl başından bu yana içinde bulunduğumuz dönem olmaktadır. Bir yanda elektirik, petrol, gaz ve atom gibi yeni enerji kaynaklarının kullanılması ve öte yanda makinelerin çoğalması, yaygınlaşması ve otomatikleşmesi içinde bulunduğumuz dönemi belirleyen en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Yine kimya, yapay hammaddelerle bu konuda bir devrimin gerçekleşmesine izin vermiştir. Endüstri kapitalizmi yerini artık mali kapitalizme bırakmış bulunmakta, rekabetin yerini giderek yoğunlaşma ve tekelleşmeler almaktadır. Artan devlet karışmalarıyla da iktisadi liberalizmden söz edilemez olmuştur. Sendikacılık, işçi sınıfının sınırlarını aşarak giderek genişlemekte olan hizmet kesimini de kapsar olmuş ve kitle sendikacılığı niteliğini kazanmaya başlamıştır. Liberal demokrasi ve tek partili halk demokrasileri bu dönemde ortaya çıkan iki siyasi yapıyı oluşturmaktadır. İdeolojiler giderek ağırlıklarını yitirmekte ve üretim toplumundan tüketim toplumuna dönüş eğilimleri gözlenmektedir. Toplum aşamalarının birbirini ardına bir dizi içinde sunulması yeni bir olay değildir. Bu yeni sınıflandırmanın tek ilgi çekici yönü insanlık tarihini dönemlendirmede teknoloji ölçütünü kullanmış olmasıdır. Gerçekte bu sınıflamada önerilen dönemleme bilineni yinelemekten başka bir şey getirmemektedir. Öte yanda yeldeğirmenlerinin feodalizme, buhar makinelerinin kapitalizme yol açtığı çokca söylenen sözlerdir. Gerçekte yeni bir şey söylenmediği gibi tekniğe buncasına geniş bir anlam yakıştırmak kavram kargaşalığından başka bir sonuç da vermeyecektir. Tarihte teknik etken olarak bir yanda yeni araç ve gereç, makine, enerji ve hammaddelerin bulunması, kullanılmasından ve öte yanda bunlara bağlı olarak çalışma koşullarından ve bu koşulların temellendirdiği üretim biçimlerinden söz edilmektedir. Böylece her şey teknikle açıklanabilmekte, daha doğrusu hiçbir şey açıklanmamakta ama teknik bütün anlamlarla yüklenmekte, tekniğe olayları bir başına açıklama yetkisi tanınmaktadır. Böylece teknik yalnızca toplum aşamalarının değil uygarlığın da belirleyicisi olmaktadır. Ayrıca Ziya Gökalp'de de görüldüğü gibi tekniğe uluslararası bir nitelik

yakıştırılmaktadır. Bu durumda ileri tekniği benimsemekle uygarlığa ayak uydurabilmemiz olanağı ortaya çıkmaktadır. Benimseyeceğimiz bu teknik toplumumuza gerekli biçimi kazandıracaktır. Bu görüş Batı dışı toplumlara kolayca Batı uygarlığının kapılarını açar görünmesi nedeniyle kolayca yandaş toplayabilmiştir ama tekniğin toplumlar arası alışverişinin günümüzde giderek yaygınlaşmasına karşın uygarlık düzeyinde toplumlar arası bir yakınlaşma bugüne değin gerçekleşmemiştir. Öte yanda Batı'nın kendi kimliğini savunma gereği bulunmaktadır. Bu nedenle başlangıçta tekniğe yeni ve çok çeşitli anlamlar yüklenmiş, sonradan tekniğin önemli olduğu ama bu önemini bir başına kazanmadığı savunulmaya başlanmıştır. Teknik önemlidir ama değişik ortamlarda değişik anlamlar kazanmaktadır.

Teknik, yine tarihin değişik dönemlerinde eşdeğerde etkili olmamıştır. Bu yargıdan yola çıkıp tekniğin farklı uygarlıklarda aynı önemde olmadığını söylemek zor olmamaktadır. Teknik tarihte önemli bir etkidir ama toplumsal değişmeyi tek başına açıklayabilecek ana etken değildir. Başka deyişle teknik ancak başka etkenlerle birlikte toplumların gelişmelerine yön vermektedir. Aynı tekniğin bugün dünyanın çeşitli ülkelerinde kullanılmasına karşılık Batı'nın üstünlüğünü sürdürmesi, tekniğe destek öbür etkenlerin de Batı'da olumlu rol oynamaları sonucu olmaktadır. Tekniğin temel etken olduğunu savunanlar günümüzde de görülmektedir. Teknik temel etkidir ama bir başına değil başka etkenlerle karşılıklı ilişkisi tarihe yön ve anlam vermektedir. Bu yüzden teknik, belli koşullar içinde ve öbür etkenlerle ilişkilerinde gerçek anlam ve önemini kazanmaktadır. Başka deyişle teknik belli bir kültür ortamı içinde belirleyici olmaktadır. Bir yanda tekniğin uygarlık ürünü ve uluslararası olduğu savunulurken öte yanda belli kültürlerle, dolayısıyla belli toplumlara bağlı gösterilmekte, günümüz tekniğinden gereğince yararlanabilmek için söz konusu kültürün üyesi olmak koşulu getirilmektedir. Batı tekniği amaç olarak gösterilmekte, edinilmesi ve benimsenmesi önerilmekte ama bu tekniğin getirdiği üstünlükler belli kültürlerle, belli toplumlara tanınmaktadır. Görüldüğü gibi Batı sosyolojisinde toplumsal değişme konusunda çeşitli açıklama girişimleri bulunmaktadır. Bu girişimlerde öncelikle nüfus ya da teknik gibi yansız görülen etkenler öne sürülmüştür. Söz konusu etkenler, anlamlarını tarih içinde bulmayan ya da en azından böyle sayılan, aksine tarihi

açıklayan etkenler biçiminde bizlere tanıtılmıştır. Bu tür yaklaşım yöntem bakımından zorunlu sayılmaktadır ama birlikte bazı sınırlılıklar da getirmektedir. Önce toplumların kimliklerinin belirlenmesi ve belirtilmesi sorunu vardır. Bu nedenle bir yerde genel açıklamalara başvurma gereği ortaya çıkmaktadır. Fakat bütüncü açıklamalarda görülen başlıca tartışma götürür yön, yaklaşımı değiştirmeden açıklamaları çoğaltmak olmaktadır. Bu da bizi bir açıklama kargaşasına itmektedir.

Bir başka yetersizlik ise toplumların kimliklerinin toplumsal değişme açıklamaları içinde yeterince belirtilmemesidir. Bu kez de toplumların kimliklerinden yola çıkılarak toplumsal gelişme açıklanmak istenmektedir. Toplumsal değişmeye getirilen açıklamalarda toplum kimliğini belirleme olanağı görülmeyince bu yola başvurulmuş, toplumların kimliklerini toplumsal gelişme ya da başka deyişle tarih dışında kazandıkları görüşü pekiştirilmek istenmiştir.

X

Ekonomik Yapı

Batı ve dolayısıyla da Batı sosyolojisi başlangıçta toplumsal değişme konusunda bazı kuşku taşımıştır. Batı sosyolojisinin doğuş dönemlerinde yön verilemeyen toplumsal değişme sırasında kurulu düzen ve dengenin korunabilmesi başlıca tasayı oluşturmuştur. Giderek Batı bu konuda kuşku duymaz olmuştur. Yeryüzünde dengenin Batı lehine süreceğinden artık emindir. Bu nedenle arada geçen süre içinde sorun önemli bir değişikliğe uğramıştır. Denge Batı lehine sürmektedir. Sorun artık Batı lehine bu dengeden yararlanma konusunda ortaya çıkmaktadır. Günümüzde Batı'da tartışma konusu olan üstünlüğün nasıl elde edileceği değil, bu üstünlükten kimlerin nasıl yararlanacaklarıdır. XIX. yüzyıldan bu yana görülen değişmelerden Batı üstünlüğünün, başka deyişle Batı kimliğinin etkilenmediği görülmüştür. Bu durumda Batı kimliğinin değişmelerden bağımsızlığı gündeme getirilmiş ve Batı kimliği toplumsal ve tarihi gelişmelerin dışında tanımlama girişimleri başlamıştır. Toplumsal kimlik ile toplumsal değişme arasındaki bağıllık açıktır ama Batı üstünlüğünü sürekli kılabilmek için kimliğini tarihten soyutlamak yolunu seçmiştir. Ancak toplum ile toplumsal değişme arasında zorunlu olarak kurulması gerekli ilişki, Batı düşüncesinde sorun olmayı sürdürmektedir. Bu durumda toplumsal değişmeye bağlı olarak toplum kimliğini açıklamak yerine toplum kimliğine bağlı olarak toplumsal değişmeyi açıklamayı yeğlemiştir. Bu konuda önde gelen girişim Marx'ın kuramıdır. Marx'ın kuramı, Batı önüne çıkan sorunları birlikte kapsadığı için ilgi çekmiş ve günümüzdeki önemini kazanmıştır. Kuram, Batı içi sorunları kendisine konu alırken toplumsal değişmeleri ve tarihi gelişmeyi toplum yapılarıyla açıklamak istemiştir. Her iki girişimi aynı kuramsal çerçevede başarabildiği gibi Batı'nın övgüsünü yapmaktan da geri kalmamıştır. Söz konusu kurama göre

Batı gelişmesinin bu aşamasında belki bazı önemli sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Fakat bu sorunların kaynağı Batı'nın kendi yapısı olduğu gibi çözümünü de kendi yapısında bulunmaktadır. Üstelik Batı yalnızca kendi sorunlarına çözüm getirmekle kalmayacak, sorunlarını çözümlerken tüm insanlığın geleceğini de böylece hazırlamış olacaktır. Görüldüğü gibi Marx, Batı'ya yalnızca günümüzde kurulu denge içinde bir üstünlük tanımakla yetinmemekte, Batı'ya ayrıca insanlığın geleceği görevini de yakıştırmaktadır. Bu nedenle de Batı düşünce tarihinde ayrı bir yer ve önem verilmektedir. Marx, açıklamalarında ekonomik yapıya önem vermiştir. Ekonomik yapı ise son hesaplaşmada toplumun kimliğini belirleyen bir olaydan başka bir şey değildir. Marx da başka türlü düşünmemektedir. Ekonomik yapıyı alt yapı saymıştır. Başka deyişle ekonomik yapı toplum gelişmelerini belirlemektedir.

Yine başka türlü söylersek toplum kimliği tarihi akışı belirlemektedir. Aynı kuram çerçevesinde toplumlar kimliklerine göre bir sıraya konulmaktadır. İleri çizgide olan toplumlar, tarihi gelişmede öncülük yapmaktadırlar. Öncülük görevi, en azından günümüzde Batı'da bulunmakta ve Batı tarihe yön vermektedir. Kuramın burada sunulmuş biçimi, belki de Marx'ın görüşlerinin tek yönlü tek yanlı değil ve kabaca ortaya konulmasıdır. Ancak Marx'ın görüşlerinin bir de bu yönden ele alınması gereği vardır. Unutulmamalıdır, Marx'ın kendi yazılarının da bazı zorlamalara ve tek yönlü yorumlara izin verir oluşudur. Marx ve özellikle izleyicileri yalnızca kuram sahibi düşünür ve bilim adamı olarak kalmak istememişler, aynı zamanda birer kavga adamı olmuşlardır. Bu seçimleri gereği düşüncelerinde zorlamalara gitmekten kendileri de çekinmemişlerdir. Tartışmaya girişmeden önce Marx'ın kuramının bazı özelliklerinin altını çizmekte yarar vardır. Marx'ın amacı Batı'nın içinde bulunduğu bunalımı, çalkantıyı çözümlemek ve toplumsal gelişmeleri, tarihin akışını açıklamak olmuştur. Marx'a göre Batı'nın sorunları tarihi gelişmeden kaynaklanmaktadır. Böylece her iki konuyu birlikte ele alıp değerlendirmiştir. Batı sorunlarının kaynağı tarihi gelişmede olduğu gibi çözümleri de bir yerde tarihi gelişmededir. Böylelikle sorunlarına çözüm getirmekle tarihi gelişme Batı lehine olmaktadır. Sorunların söz konusu biçimde ortaya konulması bazı zorunlu varsayımları da birlikte getirmektedir. Önce karşımıza çıkan ilk sorun toplumsal gelişmenin kaynağının belirlenmesi olmaktadır. Toplumsal gelişme, ancak Batı

açısından ve Batı ile ilişkisinde ele alınmaktadır. Bu durumda toplumsal gelişmenin kaynağı olarak Batı gösterilmektedir. Bilindiği gibi toplumsal gelişmelerin kaynağının Batı olduğunu savunan görüşleri yaygındır. Ancak iki konu karşımıza çıkmaktadır. Önce Batı'nın kendisini tanımlaması, daha sonra da Batı'nın hangi öğelerinin tarihi akışı yönlendirdiğinin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Ve Batı'nın tarihi akışı belirlediğini savunabilmek için kaçınılmaz bir biçimde Batı'nın kimliğini belirleyen özellikleriyle tarihi akışı yönlendiren öğelerin birliği savunulacaktır.

Batı, çeşitli yollarla kendisini tanımlamıştır. Marx ile birlikte bu tanımlamada ekonomi ağırlık kazanmaktadır. Ekonominin önemi eskiden beri bilinmektedir. Ancak ekonomiye verilen önem artık üretime ağırlık tanınarak yeni bir boyut kazanmaktadır. Üretim biçimi kavramı geliştirilmiştir. Üretim biçimi hem toplumlara kimliklerini kazandırmakta ve hem de tarihi gelişme çizgisini belirlemektedir. Toplamların geçmişleri, üretim biçimlerine göre çeşitli aşamalar dizisi içinde gerçekleşmektedir. Ayrıca bu aşama dizisi kendi içinde bağlantılı bulunmaktadır. Aşama dizisinin bu özelliğine dayanarak bu dizinin oluşturduğu çizgiyi geleceğe doğru uzatmak olanağı da ortaya çıkmaktadır. Dizinin kendi içinde bağlantılı olması nedeniyle günümüz olayları ile gelecek arasında bir neden-sonuç bağlantısı kurabilmemiz olasıdır. Böylece en azından kendi içinde tutarlı bir kuramla karşı karşıya bulunmaktayız.

Geçen bölümde teknik konusunu ele alıp tartışmış ve teknik olayının tek başına sorunların çözümlenmesinde bazı güçlüklerle yol açtığına değinmiştik. Teknik alışverişinin giderek yaygınlaşmasına karşılık tekniğin değişik ülkelerde aynı sonucu vermediği görülmüş ve bu durumda tekniğin ancak toplumla olan ilişkisinin belli bir biçim kazanması sonunda bir etkinlik elde ettiği görüşü ortaya atılmıştır. Bu yeni görüşe göre teknik bir başına etkili değildir ama toplumsal ortamla olan ilişkilerinde toplumsal gelişme konusunda bir ağırlığa ulaşmaktadır. Tekniğin toplumsal ortamla ilişkisi ise üretimde belirlenmektedir. Ayrıca sorunun söz konusu biçimde ortaya konulmuş olması bir başka sorunun daha çözülmesine izin vermektedir. Tekniğin tek başına değil de toplumsal ortam ile olan ilişkisinde etkili olduğu tekniğin mi, yoksa toplumsal ortamın mı temel etkeni oluşturduğu sorusunu da çözümleyip karşılıklı ilişkilerini kapsayan üretim kavramıyla aşılmasına

izin vermektedir. Ancak sorun böylece çözümlenmiş sayılmasına karşın yeniden önümüze çıkmaktan geri kalmayacaktır. Sırası geldiğinde yel değirmenlerinin feodalizmi, buhar makinelerinin kapitalizmi doğurduğu yinelenmektedir.

Üretim konusunun gündeme geliş nedeni yalnızca bununla da sınırlı kalmamaktadır. Batı da başta Doğu ülkeleri olmak üzere kendi dışında toplumlarla kurmuş olduğu ilişkilerin kaderi üzerindeki etkisinin bilincindedir. Bu ilişki çeşitli yollarla dile getirilmektedir. Kesin egemenlik dönemlerinde, söz gelişi Roma İmparatorluğu döneminde üstünlük ideolojileri bu görevi üstlenmiştir. Gerileme döneminde ise Batı, Hristiyan dini ile bir direnme gücü elde etmiş ve böylece kimliğini koruma çabası içine girmiştir. Batı düşüncesi, Haçlı anlayışı tutuculuğunun egemenliği altındadır. Son dönemde ise üretim kavramı öne çıkmıştır. Eski dönemin kalıntıları, başta üstünlük ideolojisi ve Haçlı anlayışı, varlığını sürdürseler bile ağırlık artık üretimde ve ekonomidedir. Elbet Doğu-Batı çatışması günümüzde de bulunmaktadır. Ancak yeni dönemde Batı'da yalnızca bu çatışmadan doğan bir düzen söz konusu değildir. Günümüz Batı düzeni çatışma ile sınırlı kalmamaktadır. Ayrıca çatışma da son dönemle birlikte çok yönlü ve çok boyutlu bir görüntü kazandığı gibi bir nitelik değişikliğine uğramıştır. Günümüzde çatışma yalnızca çeşitli uygarlıkların kendi kimliklerini kazandıkları karşılıklı ilişkilerde üstünlüğü ve denetimi ele geçirme çabası değildir. Çatışmanın eski biçimi içinde varlığını sürdürebilmesi olanağı artık kalmamıştır. Yeni dönem öncesi Orta çağ'da taraflardan birisi varlığını koruyabilmekte büyük güçlülere uğramış, ancak bir çekirdek biçiminde gizlenerek, kendisini kısıtlayıp kayıtlayarak varlığını sürdürebilmiştir. Son dönemde ise taraflardan birinin bir bölümü en azından çatışmaya yeni katılan bölümü varlığını sürdürememiş, yıkılmıştır. Üstünlük yalnızca karşılıklı ilişkilerin denetimi ile sınırlı kalmamaktadır.

Batı, Roma döneminde de kesin biçimde dünya egemenliğini ele geçirmiştir ama Roma dönemi dünya egemenliği günümüzle önemli farklılıklar göstermektedir. Roma döneminde Batı söz gelişi Mısır'ı egemenliği altına almıştır. Ancak bu olay Mısır ile Batı arasındaki geleneksel ilişkinin değişmesine yol açmamıştır. Mısır'ın Batı denetimi altına alınması Mısır Roma ilişkilerinin denetim altına alınması yollarından birisi olmaktan başka bir anlam taşımamıştır. Roma

egemenlik ve denetimi altında Mısır kendi uygarlığını koruyabilmiş, sürdürebilmiştir. Oysa günümüzde durum, değişik özellikler göstermektedir. Önce tarihe yeni uygarlıkların, yeni ülkelerin katılışına tanık olunmaktadır. Bu durumda elbet geleneksel ilişkilerden söz etmek olanağı yoktur. Aksine yeni uygarlık ve ülkelerin tarihe katılmasıyla birlikte yeni ilişkiler gündeme gelmiştir. Artık tasa geleneksel kurulu ilişkileri denetlemek yerine yeni ilişkileri yönlendirmektir. Üstelik tarihe yeni katılan uygarlıklar, girmek zorunda kaldıkları yeni ilişkilerin ağır baskısı önünde varlıklarını sürdürememişler, kısa sürede yıkılmışlardır. Sorun böylece çok önemli bir değişikliğe daha uğramaktadır. Sorun yalnızca ilişkilerin denetlenmesinden yönlendirilmesine dönüşmekle kalmamıştır. Son dönemde bu söz konusu ilişkilerin sürekli kılınması sorunu öne geçmiştir. Yıkılan, çöken uygarlıkların yerine söz konusu ilişkilerin sürmesine izin verecek yeni bir düzen kurmak yeni dönem Batı dünya egemenliğinin başlıca özelliğini oluşturmuştur. İlişkilerin yalnızca denetim altına alınması son dönemde dünya egemenliği için artık yeterli olmamaktadır. Kendi düzenini kurmak zorunluluğu da vardır. Ayrıca bu eğilim yalnızca yeni ülkelerle sınırlı kalmamıştır. İlişki kurulan geleneksel Doğu önünde de benzer durumla karşılaşmıştır. Geleneksel Doğu ülkelerinde de kendi düzenini kurmak zorunluluğu duyulmuştur. Bu yeni gelişme sonucu geleneksel Doğu ülkeleri tarihte ilk kez Doğu-Batı çatışması içinde kimliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Doğu ülkelerinde kendilerine yabancı bir düzen giderek toplumsal yapıya egemen olmaya başlamıştır. Sonradan bu olay Batılılaşma, çağdaşlaşma ya da endüstrileşme olarak tanımlanmıştır. Günümüz toplumsal değişme olaylarının en ilgi çekici ve bizi de en fazla ilgilendiren örneği olmuştur. Bu yeni düzenin elbet bir amacı vardır. Geleneksel Doğu ülkelerinin günümüz dünyasına, başka deyişle Batı dünya egemenliğine ayak uydurabilmelerine izin vermek, Batı'nın geliştirdiği, yönlendirdiği ve denetlediği ilişkiler içinde geleneksel Doğu ülkelerinin de kendilerine yakıştırılan yerlerini almalarını sağlamak amaçlanmaktadır. İlişkiler öncelikle zenginlik dağılımı ve değişimi ile ilgili ilişkilerdir. İlişkiler kendiliğinden sürdürülemezince ya da Batı ilişkilerin sorumluluğunu yüklenip bu ilişkiler üzerinde Batı'nın bilinçli bir biçimde etkili olması gereği ortaya çıkınca Batı düşüncesinde ekonomi öne çıkmayı başarmıştır. Bilindiği üzere ekonomi, öncelikle zenginlikler

bilimi olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle ekonomi bilimine ve ekonomik etkene önem verilmesi Marx'dan çok önceye rastlamaktadır. Bu yüzden ekonomik etkene önem verilmesi Marx'ın kuramı sonucu değil aksine Marx'ın kuramı Batı'da ekonomi bilimine duyulmaya başlanan büyük ilginin ürünüdür. Ve bu nedenle de Marx klasik İngiliz iktisatçılarının (Smith, Ricardo) izleyicisi sayılmaktadır.

Batı kendi üstünlüğünün, kendi egemenliğinin kaynağı uygarlıklar arası ilişkileri sürekli kılabilmek amacıyla zenginlik üretimi görevini kendisi yüklenmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden artık üretim Batı'nın temel uğraşı olarak görülmeye başlanmıştır. Üretim Batı üstünlüğünün kaynağı ve bu nedenle tarihe yön veren dünyaya biçim kazandıran olay olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme günümüzde dünya ilişkilerine yön vermesi nedeniyle bir yerde doğrudur. Ancak günümüzde üretimin önem kazanmasına yol açan tarihi olayları bilmezden gelip üretimi günümüzdeki biçimiyle kutsallaştırmak, en azından tartışma götürür. Daha önce ekonomi biliminin ve üretim olayının önemi bilinmesine karşılık Marx'ın konuyla ilgili bütün olası sonuçları çıkartmış olması kendisine Batı düşüncesinde ayrı bir yer kazandırmıştır. Ayrıca Marx üretimin belirleyiciliğini yalnızca günümüz Batı toplumlarıyla sınırlı tutmamış toplumlara ve tarihe yaygınlaştırmıştır. Günümüzde üretimin önemine karşı çıkmadan üretimin giderek güçlenip gelişerek nitelik değiştirdiğini ve gelişmesinde kazandığı güçle toplumlara yön verdiğini savunanlara tanık olunmakta ve üretimin bu güce ulaşmadığı toplumların geleneksel toplumlar olarak tanımlanmaktadır.

Geleneksel toplumlara üretimden başka değerler, sözgelişi din yön vermektedir. Geleneksel toplumların yanında ise endüstri toplumları bulunmaktadır. Endüstri toplumları üretimin kazandığı güç ve boyut sonucu ekonomik olayların ağırlık kazandığı toplumlar olmaktadır. Ekonomik olayların ağırlık kazanmasıyla birlikte verimlilik, etkinlik benzeri değerler bu toplumları tanımlamaktadır. Verimlilik gibi kendi başlarına geçerli olan değerlerin öncelik kazanması ve yalnızca bu nedenlerle öbür toplumlar üzerinde bir üstünlük elde etmektedirler. Geleneksel ve endüstri toplumları arasında söz konusu değerler açısından bir karşılaştırma biçiminde bir ilişkiden söz edilmekte ve bu durumda da öbür toplumların bu ilişki içinde yapması gerekli tek yol endüstri toplumlarını örnek olarak almak kalmaktadır. Endüstrileşmek

ya da Batılılaşmak, bu toplumlar için sorunlarının tek çözümü olarak tanıtılmaktadır. Oysa Marx, üretimin bütün toplumlar ve bütün zamanlar için belirleyici olduğunu savunmaktadır. Üretimin etkinliğini belli üstünlükler biçiminde değil toplum yapısının kendisini belirlemekte karşımıza çıkmaktadır. Üretim etkinliği ile üstünlük kavramlarını ayırmak olanağı bulunmadığı için bu kez de toplum yapıları arasında bir üstünlükten söz edilmeye başlanmıştır. Marx'ın önemini bize açıklayan Marx'ın kuramının bir başka üstünlüğü ise Batı'nın iç bölünmelerine de bir açıklama getirmiş olmasıdır. Ekonomiye ve ekonomik olaylara ilk ve tek önem veren düşünür Marx değildir ama ekonomik etkene öncelik tanınması konusunda ilk onun adı akla gelmektedir. Biraz önce de değindiğimiz gibi Marx üretimin belirleyiciliğini yalnızca endüstri toplumlarıyla sınırlı tutmamıştır. Batı tarihinde görülen bütün üretim aşamalarını Batı toplum aşamalarının belirleyicisi olarak ele almıştır. Böylece görüşlerini geleceğe dönük bir uzantısı olan bir genel tarih yasası biçimine dönüştürmüştür. Ve aynı kuram içinde Batı iç sorunlarını da açıklamayı ve bu sorunlara bir çözüm önermeyi başarabilmiştir. Batı, tarihinde ilk kez üretici niteliğini kazanmaktadır. Gerçekten de Batı Doğu ile ilişkilerinde ilk kez hammadde satıcısı, işlenmiş madde alıcısı olmaktan çıkmış, aksine günümüzde hammadde alıcısı ve işlenmiş madde satıcısı niteliğini kazanmıştır. Elbet görünüş bizi aldatmamalıdır. Neyin hammadde, neyin işlenmiş madde sayılacağı bakış açısına göre değişebilecektir. Dikkatli olmamız koşulu bulunsa da en azından günümüzdeki görüntü Batı'nın hammadde alıcısı, işlenmiş madde satıcısı olduğudur. Batı son dönemde yeni bir biçim ve kimlik kazanmıştır. Batı, bu olayı üretimdeki rolünün değişmesiyle açıklamaktadır. Üretimin önemli sayılmasının, belirleyici olarak görülmesinin temelinde bu olaydan başka bir neden bulunmamaktadır. Biz, Batı gelişmesinde dış etkenin ağırlığından söz ediyoruz. Ayrıntılar belki şu anda tartışmamızın dışında kalmaktadır. İleride konu üzerine yeniden döneceğiz. Batı'da görülen yeni gelişmelerin başında önce yeni ülkeler ve bu yeni ülkelerle kurulan yeni ilişkiler bulunmaktadır. Batı'da yeni gelişmeleri tanımlayan olayların başında büyük bir zenginlik birikiminden, sermaye birikiminden söz edilmektedir. Bu zenginliğin ek bir zenginlik olduğu, yabancı kaynaklı olduğu bugün artık tartışma konusu yapılmayacak kadar açıktır. Yeni dünyadan Batı Avrupa'ya yönelmiş altın ve gümüş akımı bu zenginlik

birikiminin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu arada Batı'da özgür emek kavramının ortaya çıkmasına yol açan bir nüfus yoğunlaşmasına tanık olunmaktadır. Bu nüfus yoğunlaşmasının da yabancı kaynaklı olup olmadığı soru konusudur. Böylece Batı'da belli dönemde iki ayrı düzen birlikte varlığını sürdürmüştür. İki düzen arasında hangisinin daha başarılı olduğu konusunda bir çekişme bulunduğu gibi düzen içinde elde edilecek başarının kime ait olduğu konusunda da bir çekişme ortaya çıkmıştır. Bir yanda sermaye ve nüfus, belli ölçülerde yabancı niteliği taşıırken toplum içinde bir farklılaşma görülmekte, toplum içindeki bu farklılaşma öncelikle yeni üretim biçimiyle dile gelmektedir. Batı'da iki düzen arasında bir çekişme vardır. Yeni düzen geçerliliğini üretimdeki başarısıyla kanıtlamış ve üretimde görülen bu çekişme Batı'da belirleyici olmuştur.

XI

Çatışma ve Değerler

Marx'ın kuramı, toplumsal değişme konusunda ekonomik yapıya önem vermekle kalmamış, toplum çelişki ve çatışmalarını da gündeme getirmiştir. Marx'tan sonra konumuzla ilgili toplum çatışmalarından yola çıkan çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerin ilk göze çarpan ortak özelliği çoğunlukla toplum olan ele aldıkları birimi bir bütün olarak değerlendirmeleridir. Üzerinde çalışılan birimin bir bütün olarak ele alınması, aynı zamanda söz konusu birime bir ölçüde bağımsızlık kazandırmaktadır. Bu durum, bir yerde olayı ele alışı biçiminin zorunlu sonucu olmaktadır. Eğer olaya bakış açısı ele alınan birimin bağımsızlığını sağlayacak bir biçimde genişletilemezse olayın bir bütün olarak ele alınmış olduğu tartışma konusudur. Bu durumda birimlere bağımsız bir bütün olarak yaklaşılması kaçınılmaz olmaktadır. Söz konusu yaklaşım biçiminde toplumsal değişme ve gelişmeleri ancak aynı bağımsızlık ve bütün içinde açıklamak olanağı bulunmaktadır. Bu koşullarda toplumsal değişme ve gelişmeler konusunda gerekli açıklamaları sağlamak için iki yol bulunmaktadır. Ya ele alınan birimler içinde, bir bütün olarak içerdiği parçaların gelişmesi toplumsal gelişmeye yol açmaktadır. Birimin içerdiği öğeler kendi gelişmeleri içinde bütünleşip birbirlerini tamamlamaktadırlar. Böylece çeşitli yapı, değer ve tutumlar kurumlaşmakta ve bir birlik oluşturmaktadır. Çeşitli öğelerin bütünleşmesi ile toplumda bir değişme ve yoğunlaşmaya tanık olunmaktadır.

Toplumsal olaylar ve bu arada toplumlar bir bütünleşme ve birlik eğilimleri taşımakta ve gerçek anlamlarını ancak böylece kazanmaktadırlar. Toplumların gelişme ve ilerlemesi ise toplum olaylarının ve toplumların gerçek anlamlarını kazanmamalarından başka bir şey değildir. Tonnies'in cemaattan cemiyete, topluluktan topluma ve

Durkheim'ın mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya kuramları aynı görüşten esinlenmektedir. Öte yanda aynı çerçeve içinde karşıt bir görüş bulunmaktadır. Toplum, bütünleşmiş bir birimdir. Ve böylece bir denge içindedir, ancak bu dengeyi sürekli korumayı başaramamaktadır. Dengenin çözülmesi ile birlikte toplumda çözülme ve bölünmeler görülmektedir. Toplum bu gelişme sonucu giderek bir parçalanmaya uğramaktadır. Bu varsayımdan yola çıkılıp toplumda kokuşma ve çözümlerden söz edilmiştir. Ve bu görüş sosyolojide sanıldığından da yaygındır.

Toplumlara canlı organizmalara benzeten bütün sosyologlar toplumların doğup büyüüp öldüklerini öne sürerlerken çok daha farklı bir şey söylememektedirler. Söz konusu görüşü kısaca özetlersek toplumlar belli bir dengeye sahiptirler, bu dengeyi korurlar ve bu dengeyi yitirmeleriyle de tarih sahnesinden silinirler. Bu tür görüşleri savunanların başında elbet Herbert Spencer gelmektedir. Ancak bir yanda İbn Haldun ve öte yanda Karl Marx da farklı şeyler söylememiştir. Toplumda görülen çözülme sonunda yeni bir denge ortaya çıkmaktadır. Adını andığımız çeşitli yazarlar arasında farklılaşmalar ancak bu alanda karşımıza çıkmaktadır. Bir görüşe göre toplumların çöküşü ile ortaya çıkan boşlukta eski serüven yeniden başlamaktadır. Böylece toplumlar sürekli bir döngü içindedirler. Bu döngü içinde bir değişim elbet söz konusudur ama bu durumda bir gelişmeden, ilerlemeden söz etmek olanağı yoktur. Bir başka görüşe göre ise çeşitli toplumdaki çatışmaların yol açtığı çözülme sonucu elbet bir boşluk ortaya çıkmaktadır. Ancak çözülmenin yol açtığı boşluk, çözülmenin nedenlerine bağlı olarak daha üst düzeyde yeni bir dengenin önkoşullarını da hazırlayacaktır. Çözülme ve değişim Yanında bu kez bir gelişme ve ilerlemeden de söz edilebilecektir. Özellikle ikinci açıklama biçimi sosyolojide çatışmacı kuramların gelişmesine neden olmuştur. Çatışmacı okulun başlangıcında yine kolayca Marx ve Engels'i görmekteyiz. Konu ile ilgili yazılarında çoğu sosyolog Marx'ın görüşlerinden yola çıkmış, kendi görüşlerini bu yolla geliştirmiştir. Bir başka sosyolog bölümü ise Marx'ı eleştirmek amacıyla konuya eğilmiş, konuya Marx'tan farklı boyut ve yorum getirmek istemiştir. Marx, bilindiği gibi toplum gelişmelerini sınıf çatışması kuramıyla açıklamak istemiştir. Marx'ın bu girişimi tartışmalara yol açmış ve sorunun ortaya atılışından bu yana konu üzerinde durulmuştur. Elbet bu tartışmalar ve

Batı tarihinin XIX. Yüzyıldan bu yana kazandığı yeni eğilimler konu ile ilgili yeni kuramların gelişmesine doğal bir biçimde neden olmuştur. Bu kuramlar arasında önde gelenlerden birisi de bir Alman sosyoloğu olan Ralf Dahrendorf'un kuramıdır. Dahrendorf, iki amaçlı bir kuramsal model geliştirmek için çaba göstermiştir. Bir yanda çatışma kesitlerinin oluşumunu açıklamak isterken öte yanda çatışmanın hangi eylemlerle toplum düzeninde yapı değişikliklerine yol açtığını araştırma çabasına girmiştir. Dahrendorf önce Marx'ın görüşlerini ele alıp eleştirmekle işe koyulmuştur. Dahrendorf'a göre Marx'ın konuyla ilgili dört temel katkısı bulunmaktadır. Marx, bütün toplumlarda çatışmanın sürekliliğini vurgulamıştır. Çatışmaların çıkar çatışması olması nedeniyle düzenin korunmasından yana olan ve olmayanlar olarak iki kesiti ve yalnızca iki kesiti karşı karşıya getirdiğini göstermiştir. Çatışmanın, tarihin temel itici gücü olduğunu belirtmiştir. Ve sınıf çatışması kavramıyla toplum değişimleri konusunda yapısal neden ve olaylara yönelme yolunu açmıştır. Dış etkenler yerine açıklamalar artık böylece toplumun kendisinde aranmaya başlanmıştır. Elbet tartışmayı öncelikle Batı tarihi çerçevesi içine yerleştirmemiz gerekmektedir. Batı düşüncesi çerçevesi içinde toplum dışı, aynı anda tarih dışı da sayılmaktadır. Amaçlanan açıklamaların Tanrı yargısı benzeri yalnızca toplum değil tarih dışı da olan etkenlerden arındırılması olmuştur. Ancak bizce eleştirilmesi gerekli önemli bir konu bu arada göz ardı edilmektedir. Tarih dışı açıklamaları elemek adına bütün açıklamaları toplumun kendisi ile sınırlandırmak toplumlar arası ilişkilerin önemini bilmezden gelmek anlamını taşımaktadır.

Dahrendorf'un Marx'ın konu ile ilgili katkılarından söz ettikten sonra kendisine eleştiriler yöneltmekten de geri durmamıştır. Başlıca üç konuda Marx'ın görüşlerine karşı çıkmaktadır. Marx'ın bütün çatışmaları, en azından tarihi açıdan önem taşıyan çatışmaları sınıf çatışmasına indirgemesinden yakınmaktadır. Marx'ı bütün sınıf çatışmalarının düzen değişikliğine yol açacağını savunmakla yermektedir. Toplum sınıflarının ve sınıf çatışmalarının temelinde üretim araçlarının mülkiyetini görmenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Toplum sınıflarının temelinde üretim araçlarının bulunmadığını öne sürmek konu ile ilgili yeni tanımlamaları gerektirmiştir. Dahrendorf'a göre çatışmanın nedeni Marx'ın sandığı gibi öncelikle ve temelde ekonomik bir olay değildir. Üretim araçlarının

eşit olmayan dağılımı değil kişi ve toplum kesitleri arasında otoritenin eşit olmayan dağılımı toplumdaki bölünme çatışmalara yol açmaktadır. Dahrendorf otoriteyi belli içeriği olan emirlere belli kesitlerce uyulması beklentisi olarak tanımlamaktadır. Yine tanımlamasında toplumda otorite ve iktidar dağılımı arasında bir ayırım yapmaktadır. İktidarın, kişiye ve otoritenin toplumdaki yere göre dağıldığını belirtecektir. Otorite her toplumda bulunmakta ve yine her toplumda zenginlik benzeri eş olmayan bir biçimde dağıtılmıştır. Bu dağıtım eşit olmadığı gibi ellerinde yetkiyi tutan kesitlerin bu yetkiyi kullanma girişimleri çatışmaya neden olmaktadır. Ve bu çatışma kısa sürede bir çıkar çatışması görünümüne bürünmektedir. Yetki dağılımının benzer dağılımının sürekliliği de toplumdaki çatışmanın sürekliliğine yol açmaktadır. Stalin dönemi Rusya'ya yöneltilen eleştirilerin benzeri kuramların sosyolojide yer etmesini nasıl yüreklendirmiş olabileceğini düşünmek bugün çok zor olmasa gerektir. Marx'ın toplum değişimleri konusunda öne sürmüş olduğu görüşler konu ile ilgili en fazla ilgi çeken, en fazla tartışılan görüşler olmuştur. Marx'ın görüşlerinin ilk akılda kalan yönü toplum ve toplum olaylarında temeli ekonominin, ekonomik olayların oluşturduğudur. Ekonomik olaylar böylece toplumda alt yapı niteliğini taşımaktadır. Hukuk, din gibi üst yapı olay ve kurumları ise alt yapıca belirlenmektedir. Alt yapı değiştikçe üst yapı da buna bağlı olarak değişmektedir.

Üst yapıda bu söz konusu değişme belki kendiliğinden ve mekanik bir biçimde gerçekleşmemektedir. Alt ve üst yapıda görülen değişiklikler eş ya da farklı bir hız izleyebilmektedir. Ancak üst yapının alt yapıyı izlemesi genel kuralı bu durumlarda da geçerliliğini korumaktadır. Değişiklik alt yapıda gerçekleşmekte, üst yapıda buna bağlı olarak değişmektedir. Toplumsal değişmelerin kaynağı alt yapıda görülen değişikliklerdir. Gelişme sürekli tek yönlü alt yapıdan üst yapıya doğru gerçekleşmektedir. Başlangıçta alt yapıda görülen gelişmeler bulunmaktadır. Bu durumda alt yapıyı oluşturan ekonomik olayların kendi özlerinde gelişmeye yönelik olduğu varsayımı kaçınılmaz biçimde karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu varsayım, en azından başlangıçta toplum gelişmelerine toplumsal ve tarihi ilişkiler dışında bir açıklamayı zorunlu kılmaktadır. Üretim güçleri ya da üretim teknikleri genel olarak toplumsala başvurmaya gerek duyulmadan yeniliğe ve ilerlemeye dönük olarak tanımlanmaktadır. Teknolojinin toplumsal olay ve çevreden bağımsız ve bu çevrenin dışında kendi başına

bir işleyiş kuralı bulunduğu savunulmaktadır. Gelişmesini bu kurala bağlı birikim yoluyla ve düz bir çizgi üzerinde gerçekleştirmektedir. Elbet toplumsal çevre ve koşullar bu gelişmeye elverişli ortamı hazırlamakta etkili olmaktadır, ancak teknolojinin gelişme doğrultusu bağımsızdır. Hangi toplumsal ortamda olursa olsun kendi gelişme kural ve yasalarını izler. İlgi çekicidir. Bu nedenle sürekli yineliyoruz. Yel değirmenlerinin feodalizmi, buhar makinesinin kapitalizmi doğurduğu söylenmektedir. Böylece toplumsal değişimde ekonomik yapıya ve ekonomik yapıda üretim güçlerine bir öncelik tanınmaktadır. Üretim gücü kavramı içinde teknoloji ve tekniğin kendi başına işleyiş ve gelişmesi savı belli kuramsal sonuçlar çıkarmaya izin vermektedir. Teknolojiye dayanarak ya da teknik ile birlikte üretim güçlerinin de bağımsız gelişebilmesi olası sayılmaktadır. Ve toplumsal gelişme, itici gücüyle bütün düzeylerde bir açıklamaya kavuşabilecektir. Açıklama kısa sürede tartışmaya açılmış, açıklamanın eleştiri yöneltilebilecek yönleri araştırılmaya başlanmıştır. Açıklamayı çürütebilmenin en kestirme yolu üst yapı olarak adlandırılan olayların alt yapıdan bağımsız olduğunun kanıtlanabilmesidir. Elbet daha da iyisi bu olay ve kurumların toplumda asıl belirleyici etken olduklarını gösterebilmektedir. Önce akıl ve mantığın bağımsızlığı ve kendi kuralları içinde işlediği genel kanısı ilgi çekmiş, felsefeden de kaynaklanan, felsefenin desteklediği bu kanı yandaş toplayabilmiştir.

Auguste Comte “Üç Hal Kanunu” kuramıyla benzer görüşü savunmuştur. Auguste Comte’un kuramı bütünüyle bir yana bırakılmamasına karşılık bazı yetersizlikler göstermesi yüzünden aynı yönde başka yeni girişimler de olmuştur. Doğrudan akıl ve mantık değil ama üst yapı kurumu olarak nitelendirilen bazı olay ve değerlerin insanlara ve dolayısıyla toplumlara yön verdiği savunulmuştur. Bu konuda ahlâk, özgürlük, demokrasi ve benzeri kavramlar öne sürülmüştür. İnsanlar özgürlüklerini elde edebilmek, demokratik düzeni kurabilmek için daha tarihin başlangıcından bugüne kara güçlere karşı büyük bir çaba içinde olduğu söylenmiştir. Kara güçler önünde insanlar başarı kazandıkça toplumda doğal olarak daha iyiye, daha mükemmele doğru ilerlemeye, gelişmeye başlamıştır. Bu tür açıklamalar, bazı sorunlar çıkarmaktan geri kalmamaktadır. Önce insanlığın daha tarih başlangıcında mükemmeli sağlayamadığı, yönetimi kara güçlere bıraktığı sorusu bulunmaktadır. Bu soruya da yanıt hazırdır. Demokrasi ve özgürlüğün

değeri ancak yokluklarında anlaşılır, bilinebilir. Bir yerde bu değerlerin bilgisizliği tarih başlangıcında insanların mükemmeli gerçekleştirmesini engellemiştir. İnsanlar bilgisizliklerini yenerek bir ilerleme içine girmişlerdir. Toplumların gelişmesi bilimin ilerlemesine koşut olarak gerçekleşmektedir. Eğitim yoluyla kalkınma, ilerlemeden bugün de söz edilmektedir. Bilim belli bir yönde gelişir, ilerler. Bu nedenle değişmeden yana olmak bütün durumlarda ilericilik değişmeye karşı çıkmak ya da değişmeyi kuşkuyla karşılamak tutuculuk sayılmıştır. Bilim konusunda sıkca durulmuştur ama üst yapı kurumları içinde en fazla ele alınan din olayı olmuştur. Söz konusu açıdan din olayının bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Bu üstünlüklerinden yararlanılmak istenmiştir. Din olayı, bir kutsal alan olayı sayılmakta ve daha tanımından yeryüzü olaylarından bağımsız ve toplumlar üstü olarak nitelendirilmektedir. Bu görüntü ve inançtan yararlanılmak istenmiş, üst yapı kurumlarının ekonomik yapıdan, üretim güçlerinden bağımsız olabileceğini din olayı aracılığı ile kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu yüzden özellikle XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlangıcı sosyologları konu üzerine sıkça eğilmişlerdir. Durkheim, dinin gelişmesini kendi öğeleri ve eğilimleriyle açıklamakta, böylece din olayının bağımsızlığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Konu üzerinde Weber de durmuştur. Weber, din olayının yalnızca alt yapıdan bağımsızlığını öne sürmekle kalmamış, aksine dinin alt yapıyı yönlendirdiğini savunmuştur. Bu nedenle görüşleri Batı sosyolojisinde konu ile ilgili en fazla yankı uyandıran görüşler olmuştur. Marx'ın kuramına karşılık görüşlerin dünyayı yönettiği savı tek başına geçerli olamamıştır. Auguste Comte'un bilginin teolojik, metafizik ve pozitif düşünce olarak üç aşaması tarihi gerçek önünde yetersiz bir açıklama olarak kalmaktadır. Ancak Comte'un açıklamalarının yetersizliğinin doğrudan bilginin değil ama belli tutum alışların toplumsal değişme konusunda etkisiz kalması anlamına gelmeyeceği düşünülmüştür. Bilginin Comte'un bir yana ittiği çeşitli etkenlerle ilişkilerinde toplumsal değişimin açıklanabileceği savunulmuştur. Ayrıca tek etkeni açıklamalarda yetersiz sayıp çok etkene başvurmak da Marx'ın kuramını çürütmek anlamı taşıdığı sanılarak benzer yaklaşım biçimleri Batı bilim çevrelerinde özellikle destek bulmuştur. Düşünce toplumsal değişme üzerinde önce kişilerin olaylara yaklaşımını, olaylar önünde beklentilerini yönlendirerek etkili olmaktadır. Çeşitli olanaklar önünde belli seçimlere yol açmaktadır. Başka deyişle

düşünce, bir ideoloji olarak toplumun olayları kavrayış ve açıklamalarını biçimlendirdiği ya da belli yönlenmelere yol açacak değerlere dönüştüğü durumlarda toplumsal değişme konusunda etkili olabilmektedir. Bu bakımdan değer ve ideoloji olarak düşüncelerin toplumsal değişme konusundaki ağırlığının tartışılması gerekliliği öne sürülmüştür.

Weber din değerlerinin kapitalizmin doğuş ve gelişmesi üzerindeki etkisini ele almış ve bu çalışması büyük tartışmalara neden olmuştur. Weber çalışmasında özellikle Calvinisme'den esinlenen protestan ahlâkının kapitalizmin ortaya çıkışındaki rolünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Weber'e göre kapitalizm önce bir anlayış, bir kavrayış biçimidir. Yalnızca kâr ve zenginliği amaçlamamakta belli bir rahatlık ve yaşam biçimini de içermektedir. Kâr elde etme duygu ve çabası her dönemde, kapitalizm öncesinde de varolmuştur. Bu nedenle kapitalizmi tanımlamada yetersizdir. Kapitalizm, üretim olanaklarının ve pazar koşullarının hesaplı, akılcı ve düzenli bir biçimde kullanılmasıyla daha çok kâr elde etme çabasıdır. Benzer eğilimlerle tarih boyunca karşılaşmak olanağı bulunsa bile bu eğilimler en yaygın ve en gelişmiş biçimleriyle günümüz Batı'sında görülmektedir. Artık özgür emek düzenli bir biçimde örgütlenmekte, bilim ve teknik en ileri bir düzeyde kullanılmaktadır. Pazarlar genişlemiş ve yaygınlaşmış ve ileri düzeyde bir hesaplamayı gerektirmektedir. Kısaca giderek daha akılcı bir tutum toplumun bütün düzeylerinde egemen olmaya başlamıştır. Bu gelişmeler kendine özgü bir kapitalist anlayışın doğmasına yol açmıştır. Batı önünde belli olanaklar çıkmıştır ve bu yeni olanaklar belli bir kullanılış biçimini gerektirmektedir. Elbet belli koşullar kapitalizmin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Ancak söz konusu koşulların akılcı biçimde kullanılması isteği belli bir anlayışı gerektirmektedir. Bu nedenle geçmiş dönemlerde benzer koşullar söz konusu anlayışın henüz oluşmamış olması nedeniyle kapitalizmin doğuşuna yol açmamıştır. İnsanların çevresine başka açıdan bakmasına yol açan olayların başında din bulunmaktadır. Ve XVII. ve XVIII. yüzyılda Batı'da yeni bir dini inanç güçlenmeye başlamıştır. Bu inanç koşut olarak düzenli ve akılcı bir kâr anlayışı Batı'da egemen olmaya başlamıştır. Sözü edilen dini inanç, Calvin'ci protestanlıktır. Bu nedenle Weber'e göre Calvin'ciliği kapitalizmin kaynağı olarak tanımlamak gerekmektedir. Bu tanımlama ayrıca bize kapitalizmin niçin yalnızca Batı'da ve belli dönemde görüldüğünü de açıklayabilmektedir.

Weber, Calvin ve Luther arasında da ayırım yapmakta ve yalnızca Calvin'ciliğin günümüz kapitalizmine yol açtığını savunmaktadır. Calvin'ci anlayışın belli özellikleri bulunmaktadır. Önce alın yazısı kavramı bu anlayışın temelidir. İnsanların alın yazıları, Tanrı'nın anlaşılmaz, açıklanmaz bir yargısıdır. İnsanlar için bu alın yazısını hak etmek ya da buna layık olmak söz konusu değildir. Herkes, Tanrı'nın bir belirtisi olarak kendi alın yazısına uyar. Bu durumda azizler de Tanrıca seçilmiş kişilerden başkaları değildir. Söz konusu anlayış, insanları belli tahammülsüzlüklere itmektedir. İnsanlar, Tanrı'ca seçilmiş olduklarını gösterebilmek amacıyla yeryüzünde başarı kazanmak isteyecekler ve bu başarıyı yine Tanrı'nın sevgili kulu olduklarını kanıtlayabilmek için kullanacaklardır. Tanrı seçimini günahkârlar arasından yapmaz inancı günlük yaşamda Calvin'ciliğin bütün dinlerin ötesinde etki uyandırmasına neden olmuştur. Elbet Tanrı'nın seçkin kulu tembel birisi olamaz. Yararlı ve dolayısıyla verimlidir. Bu nedenle de çalışması tutarlı ve sürekli. Yine Tanrı'nın seçkin kulu alçak gönüllü olacaktır. Zevk ve sefaya yönelik olmayacaktır. Çalışıp kazanacaktır ama bu kazancını ne gösteriş için harcayacak ne de cimrilik edecektir. Yeni verimli işlere yatıracaktır. Yine Tanrı işlerini tanıma yolu olarak bilime ve bu arada başta deneysel bilime yönelecektir. Bu tür bir din anlayışının günlük yaşamdaki sonucu kapitalist anlayışın ortaya çıkması olmuştur. Böylece tarihte protestan ülkelerle kapitalizm birarada karşımıza çıkmaktadır. Weber'in bu tezi sosyolojide büyük bir yankı uyandırmış ve yüzyılımız başından günümüze değin tartışılması sürdürülmüştür. Örnek bir üst yapı kurumu sayılan dinden yola çıkıp ekonomik yapıyı açıklamak istemesi Batılı antimarxistlerce ve Batı'yı her konuda izlemeyi marifet sayanlarca övgüyle karşılanmıştır. Marx'ın alanı ve konuları içinde kalıp Marx'ın görüşlerini çürütmeye çalışmış ender düşünürlerdendir. Ayrıca kapitalizmle eşanlamda sayılan endüstri ve gelişmeyi Batı tekelinde bırakmış olması Batı'da Weber'e duyulan büyük saygının öbür nedenleri olmuştur.

XII

Endüstrileşme

Toplumsal değişimin günümüzdeki en belirgin örneği olarak karşımıza endüstrileşme olayı çıkmaktadır. Endüstrileşme, önce Batı'nın günümüzdeki önem ve yerini belirtmek için ortaya sürülen olaydır. Ve yine günümüzde Batı dışı ülkelerde girişilen kimlik değiştirme uğraşı nedeniyle de konu gündemdedir. Endüstrileşme, söz konusu ülkeler için ya bu değişiklik uğraşının kendisinden ya da bu değişikte gözetilen amaçtan başka bir şey değildir. Konunun bu türlü ortaya konulmasından bazı sonuçlar çıkarabilmemiz olanağı karşımıza çıkmaktadır. Batı, belli bir üstünlüğe sahiptir. Ve Batı bu üstünlüğünü belli bir gelişmeyi tamamladığı için elde etmiştir. Öbür toplumlarda aynı gelişme içindedirler, ancak belli bir gecikme içinde bulunmaktadırlar. Üstelik gecikme olayı yaygın bir olaydır. Yalnızca Batı dışı ülkelerde görülen bir olay değildir. Batı'da da endüstri devriminin çeşitli ülkelerde eş olmayan zamanlarda gerçekleştiği bilinmektedir. Bunun sonucu Batı'da da endüstrileşmede, kapitalizmde eş olmayan bir hız söz konusudur. Genç endüstriler ve yapı yıpranması benzeri konular Batı ülkeleri için de gündeme gelmektedir. Almanya'nın Batı tarihi içindeki özel yeri ve yine öncelikle I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenlerinin açıklanması başka yolla yapılmamaktadır. Bu nedenle Batı dışı ülkeler farklı bir durum ortaya çıkartmamaktadırlar. Gecikme olayı genel bir olaydır. Toplumsal gelişme ve değişimde eş zaman ve eş hız kuralı bulunmamaktadır. Toplumlar ortak olan sonuçtur.

Değişik hız ve zamanda toplumlar kendi gelişmelerini gerçekleştirmektedirler ama izledikleri eş ve ortak gelişme çizgisidir. Toplumların özellikleri farklı gelişme hızı izlemelerinden ve biraz da buna bağlı olarak belli basamaklarda bazı toplumların öncülük yapmasından ya da geri kalmasından kaynaklanmaktadır. Aynı gelişme çizgisinin bütün toplumlara yaygınlığı ve öte yanda toplumların bu

gelişme çizgisi üstünde değişik hız izlemeleri varsayımı çağdaşlaşma, Endüstrileşme ve benzeri kuramların ortaya atılmasına yol açmıştır. Benzeri kuramların bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Bu üstünlükleri nedeniyle de yaygınlık kazanmışlardır. Fakat bütün bu üstünlüklerine karşılık bazı sakıncaları da vardır. Bu sakıncaların başında gelişme çizgisinin hiçbir toplumla doğrudan ilişkisinin olmaması gelmektedir. Gelişme çizgisi kendi başına vardır. Toplumlar az ya da çok bu gelişme çizgisine uyum sağlarlar. Uyum göstermekte görülen gecikmeler nedeniyle toplumlarda bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Toplumsal sorunların temel kaynağı da başka bir şey değildir. Gelişme çizgisinin genel kuralları içinde bu sorunlar aşılmaktadır. Elbet bu, sorunların sonu olmamakta ve yeni sorunlara yol açmaktadır. Bu kez sorunlar daha üst düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal gelişme ve ilerleme insanlığın giderek daha üst düzeyde sorunları göğüsleyip çözümlemesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Ayrıca belli yaygın açıklamaları bu çerçeveye içine oturtabilmemiz de olasıdır. Üretim ilişkilerinin üretim güçleriyle eş hızda gelişmediği ve bu eş olmayan gelişme hızının toplumsal sorunlarımızın kaynağı olan çelişkilere kaynaklık ettiği, çelişkilerin aynı gelişme çizgisi içinde çözüleceği böylece bir üst aşamaya geçileceği ve bir üst düzeyde çelişkilerle karşılaşılacağı görüşü sözünü ettiğimiz çerçeve ile kesişecektir. Toplumsal gelişme bu çelişkiler ve bu çelişkilerin aşılması olmaktadır. Böylece gelişme çizgisi toplumlardan bağımsız bir nitelik kazanmaktadır. Gelişmede öncülük yapan toplumlar bile gelişme çizgisine sahip çıkamayacaklardır. Tek öncelikleri gelişmeye kolay uyum sağlayabilmeleri v bu uyum sonucu tarihin belli bir döneminde en ön çizgide bulunmalarıyla sınırlı kalmaktadır. Böylece gelişme çizgisi tek tek toplumlardan bağımsız olduğu gibi bütün toplumlardan da bağımsızdır. Adeta tarih dışında oluşan bir gelişme çizgisidir. Tarih, bu gelişme çizgisinin toplumlara uygulanması öyküsü olarak kalmaktadır. Böyle bir görüşü savunabilmek, elbet çok zordur. Böylece tarih dışında ve tarihe yön veren bir gücün varlığı kabul edilmiş olacaktır. Bu da insan ve toplumun dışında insana ve topluma yön veren güç ya da güçlerin varlığının benimsenmesi sonucunu getirecektir. Elbet kişi, gününü ve geleceğini anlamak isteyecek ve bu yolda çaba gösterecektir. Bu çabası sırasında bazı yanılgıları da olabilecektir. Fakat bütün bu olumsuzluklar, söz konusu çabanın küçümsenmesi için yeterli nedenler değildir.

İnsan geçmişinde yaşadığı olaylardan gerekli dersleri çıkaracak, toplum yaşamıyla ilgili bilgilerini sistemleştirecektir. Bu sistemleştirme sonucu tarih ve dünya içindeki yerini belirleyebilmek ve karşılaşacağı olayları açıklayabilmek için bir tarihi gelişme çizgisi oluşturacaktır. Ancak her tarihi gelişme çizgisi, tarihi açıklamak amaç ve savındadır. Bu nedenle tarihi gelişme çizgisinin zorunlu biçimde tarihle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Önce bu çizginin tarihe dayanarak oluşturulması ve yine açıklamasını tarih içinde bulması gerekmektedir. Her tarihi gelişme çizgisi bir sistemleştirme ve bu sistemleştirme içinde de olayları kaba çizgileriyle kavrama girişimidir. Oysa toplum yaşamında aynı sistemleştirme kendiliğinden bulunmamaktadır. Sistemleştirme, kişilerin olaylara anlama çabası ile yaklaşımlarıyla başlar. Böyle bir sistemleştirme bulunmadığı gibi çok büyük bir zenginlik ve çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle de tarihi gelişme çizgisinin tarih gerçeği, toplum gerçeğini tümüyle kapsaması beklenemez. Tarihi gelişme çizgilerinin kapsamadığı, dışarıda bıraktığı olayların bulunması, değişik tarihi gelişme çizgilerine yöneltlen en önemli eleştirilerin başında gelmektedir. Bizim konuyla ilgili eleştirimiz bu değildir. Önce hiç unutmamamız gereken konu, tarih ile tarihi gelişme çizgisinin aynı şeyler olmadığıdır. Bir tarihi gelişme çizgisinden tarihin yerine geçip bütün olayları kapsamamasını bekleyemeyiz. Tarihi gelişme çizgisinden beklenen, bütün olayları kapsamaması değil tarihin genel eğilimlerini, temel eğilimlerini bize vermesidir. Kendisine ters düşebilecek çizgi dışı olaylar her zaman bulunabilir. Bu olaylar tarihi akışın temel eğilimlerini etkilemiyorsa tarihi gelişme çizgisi bunları bir yana bırakabilecektir. Bu olaylar doğrudan tarihin konusudur. Bizim eleştirimiz, tarihi gelişme çizgilerinin bazı çizgi dışı olayları, toplumsal gelişmeyi etkilemedikleri ölçüde bir yana itmekle işe başlayıp giderek tarihi göz ardı etmektedir. Tarihi gelişme çizgileri ya da başka deyişle toplumsal gelişme kuramları tarihe dayalı olmak zorundadırlar. Tarihi gelişme çizgileri tarihi açıklama görevini yüklenmiş oldukları gibi kendi açıklamalarını da yine tarihte aramaları gerekmektedir. Bize önerilen bütün tarihi gelişme çizgileri kendi açıklamalarını da getirmektedirler. Ancak bu açıklamaların tarihten kaynaklanmaları söz konusu olmamaktadır. Açıklamalarını ya kendi bünyelerinde taşımaktalar ya da yine söz gelişi tarih dışı değerlere başvurulmaktadır. Aklın kendisi bir gelişme içindedir. Bu gelişmeye bağlı olarak tarihte görülen gelişmeler bir

açıklamaya kavuşmaktadır. Biz bir örnek aldık. Aklın yerine bilgi ya da bilimi koyabiliriz. Hiç kuşku yok bilim tarih içinde oluşmakta ve bilimin bir tarihi bulunmaktadır. Yine de söz konusu yaklaşımda açıklama tarih dışında bir temele oturtulmak istenmektedir. Tarihi gelişme tarihle değil doğrudan bilim tarihi ile açıklanmaktadır. Endüstrinin ölçüt alınmasında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Endüstrinin kendisi de bir toplumsal ve tarihi olaydır. Endüstrinin ele alınıp tartışılması mutlaka bize çok şey öğretecek ve kazandıracaktır. Ancak endüstrinin tarihten soyutlanıp mutlaklaştırılması ve kutsal bir değer benzeri endüstriden yola çıkarak tarihin açıklanmak istenmesi bizi yine aynı açmaza sürüklemektedir. Endüstrileşme, bizlere tarihin izlemek ve ulaşmak zorunda olduğu bir amaç olarak tanıtılmaktadır. Tarihe kendi dışında aşılınmış bir amaç görünümündedir. Endüstrileşme, artık tarihte açıklamasını bulan bir olay olmaktan çıkmakta, aksine tarihi açıklamaya yarar bir olay olmaktadır. Tarihi gelişme çizgisinin belirlenmesinde günümüzde en çok başvuru olan olayların başında endüstrinin geldiğine daha önce de değinmiştik. Endüstri olayının birçok üstünlükleri bulunmaktadır. Bu nedenle açıklamalarda endüstri ve endüstrileşmekten çok sık söz edilmektedir. Önce endüstrileşme, günümüz olayıdır. Böylece günümüz olaylarının endüstri çerçevesi içinde açıklanabileceği, sanıldığı gibi sorunlarımızın karşılıklarının da yine endüstri aracılığıyla bulunabileceğine inanılmaktadır. Öte yanda Batı ülkeleri kendilerini endüstri olayı ile tanımlamaktadırlar. Batı ülkeleri, endüstri toplumları genel başlığı altında ele alınmaktadır. Belli toplumlara kimliklerini kazandıran, söz konusu toplumların tanımlamasını içinde taşıyan bir olay ise, en azından bu toplumlar için, ancak temel olay olabilir. Üstelik endüstrinin temel olay sayılışı yalnızca Batı toplumları ile sınırlı kalmamaktadır. Günümüzde Batı dışı toplumlar da, Batı ile olan ilişkilerinde, en basiti Batı ile karşılaştırılmalarında tanımlanmaktadır. Batı dışı toplumlar birer endüstri toplumu değildir, endüstri devriminin, endüstri olayının dışında kalmışlardır. Batı toplumlarından önce bu nedenle farklıdır. Batı dışı toplumlar endüstri olayı dışında kalmışlardır ama endüstri bu toplumların dışında değildir. Endüstrileşme, bu toplumlara bir amaç olarak gösterilmektedir. Bu ülkelerin çabaları ve bu çabaların yol açacağı gelişme sonucu endüstrileşmeyi başaracaklardır. Endüstri, böylece bir yerde Batı toplumlarını tanımlamaya yararken öte yanda Batı dışı

toplumlarda da gelişmeye yön vermektedir.

Geçen bölümlerde hem toplumsal yapı tanımlarını kapsayacak ve hem de toplumsal gelişmeleri birlikte açıklayacak kuramların yokluğundan ve bunun yol açtığı güçlüklerden söz etmiştik. Endüstri olayı, değişik toplumlarda da olsa bu iki görevi birlikte yerine getirebilmektedir. Ve yine değişik toplumları ortak bir açıklama içinde birlikte ele almaya izin vermektedir. Bu saydığımız nedenler, günümüz toplumsal gelişmelerini açıklamada endüstri olayına başvuruların yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Endüstri olayının günümüz gelişmelerini açıklamada üstünlükleri bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Toplumsal gelişmeleri açıklamada endüstri olayına başvurmanın Batı açısından üstünlüğünü sezinlemek hiç de güç değildir. Endüstri bir yanda Batı toplum yapısını tanımlarken öte yanda da toplum gelişmesinde ulaşılması gerekli bir amaç olarak göstermektedir. Toplumların tanımlanmalarına izin verdiği gibi bir toplum sınıflandırmasına da olanak hazırlamaktadır. Bu sınıflandırmada Batı, endüstri devrimini en geniş biçimiyle gerçekleştirmiş olduğu için en üst çizgide bulunmaktadır. Batı'nın gerisinde öbür ülkeler endüstri çabalarına bağlı, bu çabaya uygun bir biçimde sıralanmaktadır. Günümüzde toplumların kendi aralarındaki ilişkilerin endüstri olayı ile belirlendiği söylendikten sonra endüstrinin ana ölçüt olarak ele alınması ve toplumların bu ölçüte göre sıralanması ancak günümüzdeki güç dağılımını pekiştiremeye yaramaktadır. Aynı tartışma konusudur. Bir yerde günümüz ilişkilerinin endüstri olayı ile belirlendiği doğru ise endüstri olayının temel etken olarak ele alınması doğal ve kaçınılmazdır. Fakat endüstri olayının açıklamasını aynı tarihi gelişme çizgisi içinde bulması gerekir. Endüstri olayını gerçek anlamıyla ancak böylece açıklayabileceğimiz gibi yine endüstri sonrasını da ancak böylece kestirebiliriz. Endüstri olayına kendi başına meziyetler, yakıştırmak yalnızca kurulu güç dengesinin desteklenmesine yarayacaktır. Önce endüstrileşmenin bütün toplumlar için geçerli bir amaç sayılması, toplumlar arası çıkar çatışmasının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Batı ile Batı dışı ülkeler arasında herhangi bir çatışma, hele bir çıkar çatışması olmadığı söylenecektir. Bütün toplumlar için amaç bir olduğuna göre bir çıkar çatışmasından söz etmek olanağı bulunmamaktadır. Aksine aralarında ortak bir amaç, dolayısıyla bir çıkar birliği bulunmaktadır. Batı dışı toplumlar, Endüstrileşme çabası içindedirler. Batı'yı yakalamak, Batı'ya benzemek uğraşı vermektedirler.

Bu durumda Batı'ya yaklaşımları, yetişmeleri amaçlarının gerçekleşmesi olduğu gibi Batı'nın sıramalarda bulunması ve böylece arayı daha da aması, ufuklarının genişlemesine izin vereceği için yine Batı dışı ülkelerin çıkarlarına ters dışmemektedir. ıkar atışması yokluğu, aksine çıkar uyumu bulunduğu izlenimi öylesine yaygındır ki Batı lkelerinin Batı dışı lkelerinin endstrileşmelerine destek olması istenmekte ve beklenmektedir.

Söylenenler bellidir. Yeryüzünde belki dengesizlikler bulunmaktadır ve bu dengesizlikten yararlananlar ve karşılığında zarar görenler vardır. Ancak bu hiçbir biçimde bir temel çelişkinin, çıkar çelişkisinin ürünü değildir. Başka deyişle Batı, üstünlüğünü bu dengesizliğin sağladığı yararlardan elde etmemiştir. Dengesizliğin varlığı bir olaydır. Bu dengesizlik içinde Batı, stnlğ elinde tutmaktadır ama Batı stnlğ bu dengesizlik ve bu dengesizlikten yararlanma üzerine kurulu değildir. Dengesizliğin ortadan kaldırılması ile Batı arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Dengesizlik ve bu dengesizlik içinde Batı stnlğ, bazı toplumların henüz endüstri devrimini gerçekleştirmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Başka deyişle günümüz dengesizliğin sorumlusu Batı değil, doğrudan doğruya Batı dışı ülkelerdir. Böylece günümüz g dengesine doğrulanmış olduğu gibi kendisine kuramsal bir destek sağlanmakta ve günümüz dengesine bütün toplumlar ortak edilmektedir. Bir yerde bu dengenin bir çelişkinin ürünü olmadığı kanıtlanmak istenirken dengeden zarar gören toplumlar için bu denge dışında herhangi bir çıkar yol bırakılmaktadır. Endüstri devrimini yaşamamış, endüstri toplumu sayılmayan ülkelerin sorunlarına çözümü yine aynı denge içinde aramaları gerekmektedir. İlk kuşku duyacağımız konu, çelişkinin yokluğudur. Endüstri toplumlarının tümünün Batı lkesi olması ve Batı dışı ülkelerin endüstri evrimini gerçekleştirmekteki sorunları bu kuşkuyu güçlendirmektedir. Elbet başta Japonya, bazı Uzak Doğu lkeleri adeta endüstri ile Batı arasında bir bağ kurulmasını yasaklar bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu lkeler ayrı bir tartışma konusudur. Söz konusu örneklerin varlığını biliyoruz. Ancak bu örneklerin konunun genel görüntüsünü değiştirebileceğini sanmıyoruz. Batı ile endüstri toplumları arasında kurulan bağa yetiştirilecek yanıt da hazırdır. Günümüz Batı uygarlığı endüstri uygarlığından başka bir şey değildir. Endüstri devrimini tamamlayan her ülke bu uygarlığın

tam üyesi olabilmektedir. Böylelikle yalnızca Batı toplumlarının endüstri devrimini gerçekleştirmeleri sonucu değil endüstri devrimini tamamlayan ülkelerin günümüz uygarlığına katılmaları sonucu Batı ile endüstri arasında dorudan bir ilişkinin kurulduğu savunulmaktadır. Endüstri olayının kendi başına bir değer sayılmasına yol açan bir başka neden daha bulunmaktadır. Endüstri olayı çoğu açıklamayı kapsamakta ve kendi bünyesi içine katabilmektedir. Böylece endüstri olayı dışında bir açıklamaya gerek duyulmamaktadır. Toplumsal değişmeyi açıklamak için öne sürülmüş etkenleri kısaca anımsayalım. Geçen bölümlerde nüfus, teknik, ekonomi ya da çatışmadan söz ettik. Bu saydıklarımız belki ileri sürülmüş bütün etkenler değildir. Ancak başlıcalarına değinebildik. Fakat öbür açıklamaları da aynı biçimde Endüstri olayı içine yerleştirebilmemiz olasıdır. Teknik ile endüstri arasında kurulabilecek bağlantıyı kolayca sezinleyebiliriz. Endüstri, bir yerde doğa ile ilişkilerimizde tekniğin en yaygın bir biçimde kullanılışı olarak tanımlanmaktadır. Öte yanda endüstri, en çarpıcı ekonomik olay ve kesittir. Çatışma kuramları da endüstri çerçevesi içerisine yerleştirilebilmekte, kendilerine bir anlam verilebilmektedir. Günümüzde çatışmaların temel kaynağı, endüstrinin yol açtığı dengesizlikler ve bu dengesizliklere bağlı çelişkilerden başka bir şey değildir. Endüstriye bağlanması en güç görünen nüfus konusunu bile endüstri çerçevesine yerleştirme çabaları vardır. Endüstride nüfus fazlası, yedek işsizler kuramları geliştirilmiştir. Görüldüğü gibi Endüstri olayı bütün açıklamaları kapsar, bu açıklamaları yeniden değerlendirir kendi başına ve mutlak bir olay görünümündedir. Endüstri, kendi başına bir değer ve bu nedenle de mutlaka bir ölçüt olarak tanıtılmaktadır. Belki bütün tarihi Endüstri ile açıklamak olanağı yoktur. Geçmişte toplum değişme ve gelişmelerinde çeşitli etkenler rol oynamış olabilir. Fakat endüstri devrimiyle yeryüzünde yeni bir dönem başlamıştır. Endüstri, elde ettiği güçle eskiyi kapatmış, eski dönemin çelişki, sorun ve güçlerini bir anda geride bırakmıştır. Eski ve eskiye bağlı olarak geçmişteki etkenler artık önemlerini yitirmişlerdir. Bunun en açık belirtisi, endüstri devrimini gerçekleştirmemiş geçmişin büyük uygarlık merkezleri olan ülkelerin bugünkü durumudur. Endüstri, etkisini geçmişleri ne olursa olsun tüm ülkeler üzerine yaymaktadır. Etkisiyle birlikte kendi kurallarını, kendi sorun ve çözümlerini de yaygınlaştırmaktadır. Bu açıdan da endüstri, toplumların kendi özelliklerinden bağımsızlaşmış görünmektedir.

Endüstri olayı açıklamalarımızda bazı üstünlükler taşımaktadır. Önce kendi başına bir değer olarak tanıtılabilmektedir. Buna bağlı olarak Endüstri olayına evrensel bir nitelik yakıştırılmaktadır. İnsan aklının en verimli bir biçimde kullanılmasından, doğa olanaklarından en yoğun bir biçimde yararlanılmasından, insan gereksinmelerine en iyi biçimde karşılık getirmesinden söz edilmektedir. Sosyoloji, bir yerde endüstrinin, endüstri devriminin bir ürünüdür. Bu yüzden sosyolojide endüstriye aşırı bir tutkunun bulunması hiç de şaşırtıcı değildir.

* * *

Endüstri olayının günümüzde sosyolojide toplumsal değişmeyi açıklamak için başvurulmuş en önemli olay olduğuna ve toplumsal değişme ve gelişmeleri açıklamada birçok üstünlüklere sahip bulunduğu düşünmüştük. Bu üstünlüklerin başında da endüstrinin insanlığın doğa koşulları önündeki başarısının, kazandığı etkinliğin bir simgesi olması gelmektedir.

Bu etkinliğe ve buna bağlı olarak doğa ile doğrudan ilişkilere önem verilmiş ve bu etkinlik doğa ile doğrudan ilişkilerin bir ürünü sayılmıştır. Bu ilişkilerde insanlığın etkinlik kazanması ilişki sırasında kullandığı giderek geliştirilen araçlara bağlanmıştır. Araçların kendi gelişmeleri ve iç mantıkları, insanın doğa ile olan ilişkilerinde önemli değişikliklere neden olmuş ve insana doğa önünde büyük bir etkinlik kazandırmıştır. İnsanoğlu aynı araçları yalnızca doğa ile olan ilişkilerinde kullanmamakta, toplum ilişkilerinde de kullanmaktadır. Öteye aynı endüstri, üretim zorunlulukları sonucu toplum ilişkilerine yeni bir yön ve yeni bir biçim kazandırmıştır. Böylece endüstri, insanlığın yalnızca doğa değil toplum olayları önünde de etkinliğini sağlayabilecek güçlü bir araç olmaktadır. Yine kendi işleyişi ve kendi mantığı ile etkili bir araç olması sonucu endüstri, insanların doğa ile olan ilişkilerine biçim verebildiği gibi toplumlara ve toplum gelişmelerine de bir biçim ve yön verebilecektir. Sosyoloji de bu inancın ürünü olarak karşımıza çıkmıştır.

Sosyoloji, toplum olayları üzerinde etkili olunabileceği inancının bir ürünüdür. Sosyoloji, her şeyden önce bu etkiye yön vermek ve bu etkiden en akılcı bir biçimde yararlanmak görevini yüklenmiş bir bilimdir. Bu nedenle sosyolojinin kendisine bu olanakları kazandıran endüstriye büyük

bir bağılılığı bulunmaktadır. Bu bağılılığı sonucu sosyoloji, endüstrinin geliştirmiş olduğu araçtan başka bir anlamı olmayan tekniğin kural ve yasalarını toplum olay ve değişmelerinin kural ve yasaları saymaya kadar gidecek ve endüstriyi günümüzde tartışmasız bir biçimde bir yanda toplum tanım ve sınıflandırmalarında tek ölçüt olarak ele alırken öte yanda da toplumsal değişmeleri açıklayan olay olarak tanıtacaktır. Sosyolojide endüstri olayına verilen bu yerin önemli sonuçları olmuştur. Biz burada bu sonuçları yalnızca konumuz açısından, toplumsal değişmelerin açıklanması bakımından ele almakla yetineceğiz. Endüstri olayını günümüzdeki toplumsal gelişme ve değişmeleri açıklamak için kullandığımız zaman yeni bir isim ve fiille karşılaşmaktayız: endüstrileşme ve endüstrileşmek. Bu sözcüklerden toplumsal değişmenin günümüzde ancak endüstrileşmemiş toplumlarla sınırlı olduğu izlenimi doğmaktadır. Endüstrileşmemiş toplumlar, endüstrileşme çabası içindedirler ve bu çabaları sırasında bir değişme içindedirler.

Bu arada endüstri devrimini yapmış ülkelerin durumu elbet soru konusudur. Bu toplumlar amaçlarına ulaşmış toplumlardır ve bu toplumlarda artık bir değişme söz konusu değildir. Elbet toplumların donmaları da düşünülemez. Bu durumda endüstri devrimini gerçekleştirmiş toplumlarda temel niteliklerinde herhangi bir değişiklik olmadan; temel nitelikler korunarak ve bu niteliklerden kaynaklanan bir ilerleme ancak söz konusudur. Daha bu saptamadan toplumsal değişmenin özellikle endüstri devrimini yaşamamış ya da öyle sayılan toplumları ilgilendirdiği görülmektedir. Endüstri olayı ve bu olaya getirilen tanımlara dayanılarak bu ülkelerle ilgili çeşitli açıklama ve kuramlar geliştirilmiştir. Söz konusu toplumlar kendilerini öncelikle endüstrileşme çabasına adadıkları gibi yine bu yolda geliştirilmiş kavramlarla tanımlanmaktadırlar: Gelişmişlik ya da endüstri devrimini yapamamış, kalkınmakta olan ülkeler vb. kendi kimliklerini belirlemek için Batı sosyolojisi kuramlarının geliştirdiği kavram ve tanımlara başvuran ülkelerde elbet önemli değişikliklere tanık olunmaktadır. Kimlik bunalımından başlayan bir değişiklik yaşanmaktadır. Bu değişmelerin gerçek bir endüstrileşme akımı olup olmadığı ve bu değişme ile umulan amaca varılıp varılamayacağı soru konusudur ama değişikliğin varlığı tartışma götürmemektedir. Üstelik bu değişme yalnızca toplumda endüstri ile ilgili sayılan alanlarla da sınırlı kalmamakta, toplum yaşamının bütün

kesitlerini etkisi altına almıştır. Endüstri devrimini gerçekleştirememiş olarak tanımlanan bu ülkeler üzerindeki Batı etkisi çok yönlü sorunlara yol açmıştır. Önce bu etkinin kaynağı ve alacağı biçim önem kazanmakta ve sorunlara neden olmaktadır. Etki, endüstrinin kendisinin ve endüstri yasalarının bir ürünü sayılmaktadır. Ancak bu etki soyut bir endüstriden ve hatta Batı endüstrisinin etkisi olarak kalmamaktadır. Endüstri toplumları olarak Batı etkisine dönüşmektedir. Endüstrileşme, genel olarak Batı toplumlarının Batıdışı toplumlar üzerine etkisi görüntüsünü kazanmaktadır. Bu durumda sorun yalnızca endüstriye bağlı olarak gelişen tekniğin evrensel özellikleri sonucu toplumlar üzerine yasalarını yaygınlaştırması değil bazı toplumların öbür toplumlar üzerinde etkinlik kazanması (çok yönlü bir etkinlik bu) olayı olarak genişleyecektir. Endüstrileşme, belli toplumların öbür toplumlar üzerinde etkisi biçimini kazanınca söz konusu etki yalnızca endüstri ve üretim alanı ile sınırlı kalmamakta, toplum yaşamının bütün kesitlerine de yayılmaktadır. Bu etki, değindiğimiz nedenler yüzünden de sonuçları önceden kestirilebilir, toplumun her kesitinde ya da her toplumda aynı sonuçlara yol açar bir etki olmayacaktır. Etkinin alacağı biçim, toplumların endüstrileşme çabaları yanında Batı ile geçmişte ya da günümüzde kurmuş oldukları ilişkilerle yakından kayıtlı bulunmaktadır. Bu etkinin, tarihinde sürekli bağımsızlığını korumuş bir ülke ile eski bir Batı sömürgesi olan bir ülkede aynı görüntüyü kazanmayacağı açıktır. Yine aynı etkinin Batı ülkeleriyle çok sayıda andlaşmalarla çeşitli alanlarda iş birliği içinde olan bir ülke ile Batı ile çok gevşek ilişkiler sürdüren bir ülkede kazanacağı boyutların çok farklı olacağı da kuşkusuzdur.

Ülkeler arasında etki farklılıkları yanında aynı toplumun çeşitli kesitlerinde bu etki gönüllü benimsemeden tepki ve hatta direnmeye kadar giden değişik sonuçlara yol açmaktadır. Ve ayrıca karşılaşılan direnç, gelişen endüstri ilişkileri ile doğru orantılı da değildir. Bir yerde Batı etkisinin endüstriye oranla bir bağımsızlık kazanması sonucu tepkiler de endüstri önündeki tutumdan bütünüyle ayrılabilir. Tepki ya da uyum, endüstri ve uygarlığına sağlanan uyuma değil doğrudan doğruya Batı ile kurulan ilişkilere bağlı olmaktadır. Bu yüzden de başlangıç nedeni ve amaçlanan sonuç endüstri ve endüstri devrimi olarak görülse ve geçen süreç endüstrileşme olarak adlandırılırsa bile Batıdışı ülkelerde günümüzde görülen toplumsal gelişmeler farklı anlamlar ve değişik görüntüler

kazanmaktadır. Tepki ve direnmelerle ilgili belirsizlikler ve toplum kesitleri arasında görülen farklılaşma ve kopukluk, giderek çatışmalara da neden olmaktadır. Çatışmanın başlangıcında endüstrinin geleneksel toplum üzerindeki etkisi görülmektedir. Endüstri toplumlarının Batı'daki ilk örneklerinde geniş toplum çatışmalarına tanık olunmuştur. Bu nedenle de endüstrileşme çabasına girişen ülkelerdeki bu çatışmalar doğal karşılanmış ve sağlıklı bir gelişmenin belirtisi sayılmıştır. Batı'da endüstri toplumlarının ilk örneklerine yapılan benzetmeler endüstri etkisine yeni giren toplumlar konusunda yanlış değerlendirmelere ve hazır açıklamalara da yol açmaktadır. Konunun kısaca da olsa üzerinde durmaya ve altını çizmeye gerek vardır. Çatışmaların yanlış yorumlanması ve büyük bir hoşgörü ile karşılanması büyük boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır.

Batı dışı ülkelerin endüstrileşme yolundaki girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu durumda da açıklama hazırdır. Çatışmalar, endüstrileşme olayını baltalamaktadır. Endüstrileşme toplum direncini aşmadığı için toplumda beklenen kalkınma gerçekleşmemiştir. Kusurlu olan toplumun kendisidir. Böylece çerçeve, yalnızca endüstrileşme girişimi ile sınırlı kalmamakta, toplumun kendisini de değiştirmek gerekmektedir. Batı'daki gelişmeleri açıklamak için bize sunulan şemanın aksi bir durumla karşı karşıya bulunmaktayız. Batı'da endüstrinin gelişmesi, endüstri ilişkilerinin egemen ilişkilere dönüşmesiyle toplum değişmiştir. Oysa bugün endüstrileşme çabasında olan toplumlardan istenen önce kendilerinin değişmesi ve böylece endüstrileşme çabasında başarıya ulaşmalarıdır. Söz konusu öneri, Batı'daki gelişmelerle ilgili açıklamalara ters düştüğü gibi endüstrileşme çabasında olan ülkelere görülen çatışmaları da anlamamıza izin vermemektedir. Önce toplumun kendisinin değişmesi istenince çatışmaların üretim güçlerinde görülen gelişmelere toplum ve toplum ilişkilerinin ayak uyduramaması sonucu olduğu açıklaması havada kalmaktadır. Bu durumda çatışmaların nereden kaynaklandığı sorusu yanıtsız kaldığı gibi toplumsal değişmelerini neyin nasıl sağlayacağı konusu da açıklamadan yoksun kalmaktadır. Endüstrinin günümüz toplumları üzerinde büyük bir etkisi olduğu kuşkusuzdur. Son yıllarda toplumlar arası ilişkilerin yoğunlaşması ve yaygınlaşması sonucu endüstrinin etkisi daha da geniş boyutlara ulaşmıştır. Ve ayrıca endüstri, başka tartışmalarımız sırasında değindiğimiz gibi bu yoğunlaşan ve

yaygınlaşan toplumlar arası ilişkilere daha iyi karşılık verebildiği için egemen üretim biçimine dönüşmüştür (endüstri, belli tarihten bu yana egemen üretim biçimidir ama temel üretim biçimi olup olmadığı tartışma konusudur). Toplumlar arası ilişkilerin yoğunlaşması ve yaygınlaşması aynı zamanda bu ilişkilerin bir nitelik değişikliğine uğramasına yol açmıştır. Bu nitelik değişikliği sonucu ilişkilerin sürekliliğinin sağlanması sorunu ile karşılaşmıştır. Bu sorunun çözümü çabaları sonunda endüstri ve daha doğru bir deyimle Batı endüstri devrimi gerçekleşmiştir. Endüstri devrimi bu sorunlara karşılık getirebildiği için endüstri ilişkileri egemen ilişki niteliğini almış, yeni özellikte ülkeler arası ilişkilere süreklilik kazandırmıştır. Ve bu nedenle endüstri devriminin egemen Üretim biçimini oluşturmasıyla birlikte yol açtığı ilişkilerin evrensel ilişkiler olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Bu açıdan da endüstri olayının günümüzde toplumlar arası ilişkilerle yakın bağlantısı açıktır. Bu yüzden endüstrinin çeşitli toplumları etkilemesi doğaldır. Bu açıdan endüstri olayı ele alınabilir ve çeşitli ülkelerde başlatmış olduğu etkiler incelenebilir. Bu incelemelerden yararlı bilgiler elde edilebilir. Fakat bugün başvuru olan yol endüstriyi toplumlar arası ilişkilerin dışında açıklamaktır. Böylece endüstri, kendi açıklamasını kendi içinde bulan ve kendi yasaları olan mutlak bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstri olayının bu tür ele alınışı giderek toplumlar arası ilişkilerin endüstriye bağlanarak açıklanmasına yol açmaktadır. Endüstrinin bağımsız ve kendi başına bir olay sayılması ve giderek toplumlar arası ilişkilerin de endüstri olayına başvurularak açıklanması çeşitli sonuçlar çıkarılmasına izin vermektedir. Toplumlar arası ilişkilerin endüstri olayına bağlı açıklanması öbür toplum olaylarının ve giderek bütün toplum olaylarının endüstriye bağlı açıklanmasına neden olmaktadır. Bu durumda toplumsal değişme de elbet endüstrinin gerekleri ile açıklanmaktadır. Açıklamaların endüstriye bağlanması sonucu toplumların kendileri önemlerini yitirmiş sayılmaktadır. Bugün de endüstrileşme çabası içine girmiş ülkelerin koşulları incelenirken öncelikle endüstrinin bu ülkedeki durumu ele alınmaktadır (endüstrinin durumu da bir ülkenin özelliği sayılabilir ama burada takınılmış tutum ilgi çekicidir). Kısacası bu durumda toplumların bütün özellik ve kişilikleri önemlerini yitirmektedir.

Günümüzde endüstrileşme çabasında olan ülkeler, kendi özellik ve tarihleriyle açıklanmamakta, aksine bu ülkeler endüstri olayına göre

endüstrileşmemiş az gelişmiş toplum ya da kalkınmakta olan toplum benzeri bir açıklama bulmaktadır. Bütün bu açıklama ve tanımlar, bize söz konusu ülke ve toplumların kendi özelliklerini vermediği gibi değişik tarihlere sahip ülkeleri de aynı etiket altında toplamaktadır. Bir Gana, bir Mısır ve sırasında ülkemiz kalkınmakta olan ülkeler olarak tek bir başlık altında ele alınmaktadır. Bir Afrika ülkesi, bir ilk uygarlık beşiği ve bir geçmişinde dünyayı yönetmiş imparatorluk sahibi ülkenin ayrı önemleri olacağı düşünülmemekte, bütün açıklamalar geliştirilen tarih çizgisinde ve bu çizginin oluşturulmasında ele alınan ölçütte aranmaktadır. Günümüzde endüstrileşme, bütün toplumların ortak geleceği sayılmaktadır. Ve bu yönde gelişmelere katılmamış toplumlar aynı gelişmeye ayak uydurmak için özendirilmektedir. Endüstrileşme, insanlığın ortak geleceği olarak tanıtılmakta ama günümüzde bazı toplumların tekelinde kalmaktadır. Bu durum açıklanması gerekli yeni sorunlar yaratmaktadır. Endüstri, günümüzde bazı toplumların tekelindedir ve bu toplumlar bu tekelden büyük ayrıcalık ve üstünlük sağlamaktadır. Endüstrinin ortak bir gelecek olduğu söylenirken yine aynı toplumlar ellerinde tuttıkları üstünlük ve ayrıcalıkları öbür toplumlarla ortak saymaya ve paylaşmaya yanaşmamaktadırlar. Endüstri ortak kader olarak gösterilirken endüstrinin kazandırdığı üstünlükler Batı'nın ayrıcalığı olarak değerlendirilmektedir. Gerçekten bu çelişkili ve açıklanması güç bir tutumdur. Batı, çeşitli girişimlerle bu çelişkiyi aşmak istemiştir. Çelişkinin aşılması olanağı gerçekte sorunun tarih içine oturtulması koşuluyla bulunmaktadır. Batı, buna ya yanaşmamıştır ya da bu işlemin olası bütün sonuçlarını çıkarmaktan kaçınmıştır. Günümüz sorunlarına endüstri olayı aracılığı ile ne denli teknik açıklamalar getirilirse getirilsin olayların toplumsal ve siyasi yönleri ağır basmaktadır. Bu nedenle de Batı-dışı ülkelerde endüstrileşme girişimleri büyük çoğunluğu ile başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Karşımıza çıkarılan Japonya örneği vardır. Yineleyelim. Japonya saksıda, kendi koşulları dışında yetiştirilen bir çiçektir. Japonya, iki önemli görevi yerine getirmektedir. Batı etkisini büyük direnç gösteren Asya'ya bir Asya ülkesi olarak bu etkinin taşınmasında aracılık yapmaktadır. Böylece Batı etkisini Asya'da daha kolayca benimsenir kılmakla görevlidir. İkinci görevi ise endüstrinin Doğu toplumları için de tek çözüm olduğunu ve bunu başarmaları için hiçbir engelin bulunmadığını kendi örneğiyle kanıtlamaktır. Unutmayalım.

Japonya, petrol kaynaklarından yoksun olduğu gibi önemli petrol üretim merkezlerinden de uzak bulunmaktadır. Buna karşılık son petrol bunalımından Amerika ile birlikte pek etkilenmemiş görünmekte ve Batı Avrupa ülkelerinin gerilediği bir yerde ilerleyişini pekiştirmektedir. Bu üzerinde durulması ve açıklanması gerekir bir olaydır. Öte yanda ise endüstrileşmenin ve böylece günümüz uygarlığına geçebilmenin birinci ve yeterli koşulu sayılan sermaye birikimini petrol üreticisi ülkeler en geniş bir biçimde gerçekleştirmiş oldukları halde Japonya'nın aksine nedense endüstrileşme girişimlerinde hiçbir başarı sağlayamamaktadırlar.

Kısacası endüstrileşme, önce endüstri devrimini gerçekleştirememiş toplumlarda görülen olayları açıklamak ve bu olaylara yön vermek görevini yerine getirmektedir. Söz konusu toplumlara bir amaç olarak sunulmaktadır. Fakat bu amaca ulaşabilmesi için sorunların nasıl çözümlenebileceği aydınlığa kavuşturulmayacaktır. Bu nedenle endüstrileşme girişimleri bir toplumsal gelişme biçimi değil yalnızca bir toplumsal değişme siyaseti olarak kalacaktır. Ve yine aynı nedenle endüstrileşme girişimleri Batıdışı toplumların gelişmelerinden çok Batı ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan değişimleri kapsayacaktır. Endüstrileşme ve bu girişimlerin başarıya ulaşması koşul ve yolları bilinmemektedir. Ancak bu çaba uğruna bazı toplumların kendi kişiliklerinden vazgeçmeleri istenmektedir.

XIII

Endüstri Devrimi

Batı'da görülen endüstri olayını kendi tarihi koşulları içinde değerlendirmekte yarar görüyoruz. Bu nedenle de konu üzerinde sıkça duruyoruz. Ancak böylece Batı-dışı toplumlarda endüstrileşme çabasının ne anlama geldiğini anlayabilmemiz ve niçin bu çabaların başarıya ulaşmadığını açıklayabilmemiz olanağı ortaya çıkacaktır. Endüstri olayı üzerinde bize öğretilen, söylenenleri birlikte gördük. Bu konuda belli eleştiriler ortaya attık. Önemli olanın açıklamalarda yalnızca eksikliklerin ve yanlışlıkların ortaya çıkarılmasıyla sınırlı olmadığını biliyoruz. Sorunun doğru anlaşılması yolunda bir çaba da gerekli olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için tartışmaya günümüz endüstri olayını başlatan endüstri devrimiyle tartışmaların başlatılması ve yine olayın tarih içine yerleştirilmesi zorunluluğu vardır. Sık sık yineliyoruz. Bu yalnızca endüstri olayı ile sınırlı değildir. Hangi toplum olayı olursa olsun, anlayabilmek ve açıklayabilmek ancak söz konusu olayı tarih içine doğru yerleştirmekle gerçekleşebilmektedir. Bir toplum olayının tarih içine yerleştirilmesi, elbet önce belli bir kronoloji içine yerleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Ve yine dönemin toplumsal koşul ve sorunlarıyla ilişkisi içinde olayın bir açıklamaya kavuşturulması olayı tarih boyutu içine yerleştirmemizi sağlayacaktır. Bu nedenle endüstri olayı konusunda da sağlıklı bir yargıya varabilmemiz için mutlaka aynı yönde bir çaba gerekmektedir. Endüstri devrimini, endüstri olayının belli bir dönemde nitelik değiştirmesi ve söz konusu dönemde ortaya çıkmış toplum sorunlarına çözüm getirmesi olarak değerlendirmek durumundayız.

Endüstri devriminin yalnızca tekniğin gelişmesi ve teknik birikimle olayın açıklanması yeterli olmamaktadır. Bu nedenle endüstri devrimini gerçekleştirdiği dönem ve ortamı tanımlayan olayları doğru saptayabilmek zorunluluğu vardır. Endüstri devriminin gerçekleştiği dönemde Batı'da hangi sorun ve koşullar bulunduğunu araştırmamız ve bu sorunlara

endüstri olayının var olan koşullardan yararlanarak ya da bu koşulların aşılmasına izin vererek ne tür bir çözüm getirdiği sorusunu gündeme getirmemiz zorunludur. Endüstri devrimi bu sorunlara bir çözüm getirebildiği için tarihteki önemini kazanmıştır. Bu önemi endüstrinin kendisinde ve özünde bulunan erdemlerle açıklamak olanağı yoktur. Bu saptamadan sonra endüstri devrimi öncesi Batı koşullarını ve Batı'nın karşı karşıya bulundukları sorunları kısaca değerlendirebiliriz. Biz, Yeni Çağ'ın İstanbul'un Türkler eline geçmesiyle başladığına değindik. Konu üzerinde önemi sonucu sık sık duruyoruz. Bu tutum, yalnızca Batı'ya karşı Doğu merkezli bir açıklama girişimi sonucu değildir. Başka tarihler de önerilmiş olsa bile, üstelik bu tarihler de ancak İstanbul'un Türkler eline geçişiyle bir anlam kazanır, Batı da Yeni Çağ başlangıcında Türklerin İstanbul'u ele geçirmeleri olayını görmektedir. Ayrıca İstanbul'un Türkler eline geçişi olayı bize Batı'daki olayları daha iyi anlayabilmemize, endüstri devrimiyle başlayan yeni ilişkiler düzenini kavrayabilmemize izin vermektedir. Olayı abarttığımız sanılmasın. Söz gelişi İtalya'da ortaya çıkan Rönesans olayı ile İstanbul'un Türkler eline geçişi arasında bağlantı kurma girişimleri bilinmekte ve sıkça tanık olunmaktadır. Yalnızca Rönesans değil Yeni Çağ'ı açıklar çoğu olayla bağlantıyı kurabilmek olasılığı vardır. Ve bu bağlantı içinde olayları daha iyi kavrayabilme olanağı bulunmaktadır.

Rönesans olayına değindik. Gerçekten söz konusu olay Batı'da Yeni Çağ başlangıcını yönlendiren olaylardan birisi olmuştur. Bizans'lı papazların İstanbul'un Türkler eline geçmesi sonucu kentten ayrılıp İtalya'ya sığındıkları zaman yanlarında getirdikleri kitapların etkisinden söz edilmektedir. Batı kültürü kaynaklarının böylece İtalya'ya taşınmış olmasına değinilmektedir. Bu açıklama yetersiz de olsa bize Batı'nın da İstanbul'un Türkler eline geçişiyle Yeni Çağ başlangıcı arasında bir bağlantı kurma istek ve çabasını göstermektedir. Papazların taşıdıkları kitaplar ile kurulmak istenen bağlantı gerçekte bir başka düzeyde karşımıza çıkmaktadır. Rönesans, sözcük anlamıyla yeniden doğuş demektir. Antik dünyanın yeniden doğuşundan söz edilmektedir. Antik dünya içinde Roma'nın değil, Yunan'ın yeniden doğuşu gündemdedir. Yunan uygarlığını tanımlayan iki önemli özellik, bizim değerlendirmemizde, İstanbul'un Türkler eline geçmesiyle birlikte İtalya'da toplanmış bulunmaktadır. Bu özelliklerin birincisi Doğu'yla yapılan ticarettir.

Bu ticaret daha Bizans döneminde İtalyan şehir devletleri aracılığıyla yürütülmektedir. İtalya Batı ticaretinin merkezi durumundadır. Deniz ticaretini Batı adına düzenleme görevini yüklenmiştir. Bizans alanı içinde kalmış eski Yunan siteleri Orta Çağ boyunca bu görevi yerine getirmez durumdadır. Dönemin en önemli ticaret şehri Bizans'ta İtalyan tüccarlarının kolonileri ünlüdür. İstanbul'un ticareti bile İtalyan tüccarlar aracılığıyla yürütülmektedir. Bu ticarete İtalyanlarca yön ve biçim kazandırılmaktadır.

Yunanlılığı belirleyen ikinci önemli özellik Yunanistan'ın yalnızca Batı ticaretinin örgütlendiği merkez olarak kalmaması Doğu ile sınırdaş olması ve Doğu'nun önünde Batı'nın askeri ve savaşçı gücünü de temsil etmesidir. Bizans'ın yıkılması ile birlikte İtalya, Batı'nın ileri karakolu durumuna gelmiştir. İtalyan donanmaları Batı'nın Doğu'ya, Osmanlı'ya karşı en önemli askeri silahı olmuştur. İtalya hem Batı'nın tüccarları hem de Batı'nın savaş öncü birlikleri olarak tarihte eski Yunan'ın konumunu yeniden yüklenmektedir. İtalya'da başlayan yeni akımın Rönesans adını alması ilgi çekici ve önemlidir. Yeni bir çözüm ve aşamadan söz edilmemektedir. İtalya'da gerçekleşen eski bir konumun yeniden canlanmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu nedenle İtalya'da Rönesans akımı çok önemli sayılmasına karşın gelişmeleri belirleyen olay olmaktan uzaktır. Bu dönemde Batı'nın asıl canlılığını temsil eden İtalya ilerideki gelişmelere ayak uyduramamıştır.

Yeni Çağ'ın başlangıcını açıklamak için önümüze sürülen bir başka olay ya da olaylar dizisi, teknik buluşlardır. Öncelikle barut, pusula ve matbaadan söz edilmektedir. Bu buluşları da İstanbul'un Türkler eline geçişiyle bağlantılı bir değerlendirmeye almak olasıdır. Bu tür bir yakınlaştırmayı yapmamıza izin veren ilk söyleyebileceğimiz neden, bu adı geçen üç buluştan hiçbirisinin gerçekte yeni bir buluş olmamasıdır. Üçü de daha önce tanınan, bilinen olaylardır. Ancak İstanbul'un Türkler'in eline geçmesiyle birlikte Batı'da ortaya çıkan yeni koşullar içinde yeni anlamlar kazanmış, yeni uygulama alanları bulmuştur. Bu nedenle yeni buluş sayılmaktadırlar. Oysa bilindiği gibi barut Orta Çağ'da Araplar tarafından kullanılmaktaydı. Vikinglerin yolculuklarında pusuladan yararlandıklarını biliyoruz. Matbaa ise ilk kez Çin'de kullanılmıştır. Bunların hiçbirisi yeni buluş değildir. Bu olayların Batı'da yeni bir ağırlık ve önem kazanması yeni buluş sayılmalarına yol açmıştır. Buna izin veren de

Batı'da İstanbul'un Türkler eline geçmesiyle ortaya çıkan yeni koşullardır. Ne oldu ve niçin Batı'da ayrı bir önem kazandılar? Barut, bilinmekte ve belli bir etkinliği daha önce de gözlense bile herhangi bir silahtan farklı değerlendirilmemektedir. Savaş teknikleri üzerinde etkili olmuş olsa bile etkisi bununla sınırlı kalmıştır. Ama barut, Fatih'in toplarıyla İstanbul'un surlarının yıkılmasına yol açmasıyla birlikte barutun anlamı değişmiş, etkisi savaş tekniklerinin dışına taşmıştır. İstanbul'un surları dönemin en güvenli koruma yapılarıdır. Şato duvarlarının en mükemmel biçimini oluşturmaktadır. İstanbul surlarının bir saldırı önünde yeterli olmadığı Fatih'in topları önünde ortaya çıkınca Batı savunmasının örgütlenmesi işini yüklenmiş soyluların önerdiği şato duvarları gerisine saklanma siyasetinin iflası olmuştur. İstanbul'un surlarının dayanamadığı saldırı önünde soyluların şatolarının duvarlarının bu saldırıya dayanabilmesi olanaksızdır. Barutun toplum yaşamı içinde yeni bir anlam kazanması da bu olay sonundadır. Artık feodal çözüm, beylerin önerdiği savunma siyaseti geçersiz olmuştur. Batı'nın varlığını şato duvarları gerisinde sürdürebilmesi olanağı kalmamıştır. Mutlaka yeni bir çözüm aranması gereği ortaya çıkmıştır. Batı böylece kendisini çevreleyen ve sınırlayan duvarların dışına çıkmaya başlamıştır. Bu duvarların dışına çıkınca bazı yeni durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Önce surların dışındaki nüfusu, Batı'dan atılmış nüfusu dışlamak olanağının ortadan kalkmıştır. Duvarlar yıkılınca feodal çerçeve dışında kalmış nüfus Batı'ya katılacak, sızacaktır. Şato dışı, şato içi ayırımı duvarlarla birlikte ortadan kalmış oluyordu. Batı bir nüfus artış ve baskısı ile karşı karşıyadır. Şato duvarlarının, çok dar bir alanın dışına çıkıldığı andan sonra sınırlı bir çerçeve içinde belli bellek noktaları ile yön bulmak kolaylığı kalkınca geniş alanda yönü bulabilmek, kestirebilmek için bu konuda yol gösterebilecek bir araca gerek duyulmaktadır. Ve pusulanın o tarihten bu yana Batı toplumunun tümü için gerekli bir araç olarak değer ve anlamı değişmiştir.

Batı Orta Çağ boyunca küçük feodal birimlere bölündüğü zaman birlik ideolojisini kilise aracılığıyla yaymak ve korumak olanağı vardır. Birimlerin küçük boyutları oluşu pazar ayinleri ile papazın vaazlarıyla sözlü biçimde birlik ideolojisinin temel öğelerini geniş kitlelere aktarılması sağlanabiliyordu. Geniş kitlelere çok sayıda küçük birimler aracılığıyla ulaşılabilirdi ve ideoloji birkaç kaba hatlarıyla canlı tutulabiliyordu. Fakat küçük birimlerin yıkılması sonunda daha geniş birimlere temel

olabilecek yeni bir birlik de oluşmayınca yine aynı ideolojiyi eski yolla geniş kitlelere ulaştırmak olanağı ortadan kalkmıştır. Bu nedenle matbaaya gerek duyulmuş ve matbaa yeni gereklere yanıt verebildiği için Batı'da yeni bir çağın başlangıcını belirleyen araçlardan birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Hemen belirtelim. Matbaanın ortaya çıkışı ile kilisede anlayış değişikliği aynı dönemlerde gerçekleşmektedir. Bu anlayış değişikliğinin sözcülüğünü Calvin ve Luther yapmışlardır. Matbaanın da Gutenberg ile Almanya'da yaygınlaşması ilgi çekicidir. Üzerinde durmayı gerektiren bir konudur. Matbaa ile birlikte bir konuyu daha vurgulamak gerekir. Matbaa ile basılan ve yayılan kitap İncil'dir. Çok sayıda basılmıştır. Matbaanın asıl görevi Hristiyanlık dininin canlı tutulması ve yaygınlaştırılması olmuştur. Yoksa bugün anladığımız biçimde bir kitap üretimi söz konusu değildir. Ancak XIX. yüzyıldan önce matbaa gerektirir büyük yazarlara tanık olunmamaktadır. Matbaa gereksinimi doğrular çok satmış yazar ve yapıtlarına başlangıçta tanık olunmamaktadır. Bu nedenle matbaanın Batı'da yaygınlaşmasını Batı'da Yeni Çağ başlangıcında içinde bulunduğu koşullarla açıklamak gerekmektedir. Bu durumda Batı'nın karşısında önemli sorunlar çıkmıştır. Bunlardan biri ve başlıcası, Doğu-Batı ilişkilerinde kesin bir biçimde denetimin Doğu'ya kaptırılmasıdır. Eski ilişkiler içinde Roma'yı yeniden canlandırma olasılığı ortadan kalkmıştır. Bir başka sorun ise geniş bir ek nüfusun Batı'ya katılmasıdır. Feodal sınırlar dışında kalmış nüfus Batı'ya eklenmiş bulunmaktadır. Batı, eski kalıplar dışında yeni bir çözüm arama gereği önündedir. Bütün bunlar hepimizin bildiği gibi Batı'yı yeni ticaret yolları aramaya itmiştir. Batı, Doğu denetimi dışında yeni ticaret yolları peşindedir. Amaç, Hindistan'a ulaşmaktır. Fakat Hindistan yerine yeni ülkelere, Amerika'ya gidilmiştir. Bu yeni ülkelerle, Amerika ile ilişkiler İspanyollar aracılığıyla kurulmuştur. İspanyolların Doğu ile ilişkiler konusunda deneyleri çok sınırlıdır. Arap yayılcılığı sonunda bir ilişki içine girilmiş ve İspanyolların bu ilişkilerde başarıları İberyaya yarımadasında Arapların bire kadar kırılması olmuştur. Tanıdıkları ilişki biçimi insan kırımından öteye gitmemektedir. İlişkiyi denetim altına alma, bu denetim altında dengenin sürdürülmesi deneyleri bulunmamaktadır.

İspanyollar, Amerika kıtasına ulaştıkları zaman büyük zenginlik kaynaklarıyla karşılaşmışlardır. Ama bu zenginlik üretimini sağlayan halkları bir soykırımına uğratmışlardır. Başka bir ilişki biçimi

tanımamaktadırlar. Böylece Batı'da endüstri devrimini gerekli kılan bir başka sorun ve koşul ortaya çıkmıştır. Batı'da Yeni Çağ başlangıcında bu sorun ve koşulları belirleyen olayların başında Batı'nın çok önemli zenginlik kaynaklarına ulaşmış olması bulunmaktadır. Ama bu zenginlik kaynağının işletilmesi ve yinelenmesi bu zenginliği üreten halkların bir soykırıma uğraması sonucu kendiliğinden gerçekleşmemektedir. Önce bu kaynakların işletilmesi ve sürekli kılınması sorunu Batı'nın önüne çıkmıştır. Bir başka sorun da ele geçirilen bu zenginliğin Batı'ya aktarılması, daha doğru bir deyişle Batı'ya mal edilmesidir. Zenginliğin toplumsallaştırılması gerekmektedir. Batı'da söz konusu dönemde bunu sağlayacak bir sınıf bulunmamaktadır. Bu zenginliğin toplumsallaşması ya da sermayeye dönüşmesi gerekliliği bulunmaktadır. Aksi durumda elde edilen bu zenginliğin hiçbir anlamı olmamakta, hiçbir işe yaramamaktadır. Bir başka sorun ise ek nüfus sorununun çözülmesi, bu nüfusun da toplumsallaştırılmasıdır. Özetlersek geniş kitleleri kendisine katan belli bir üretim çabası içinde zenginliğin sermayeye dönüşmesi gerekmektedir. Bu üçlü soruna endüstri devrimi bir çözüm getirmiştir. Endüstri devriminin anlamını Batı denetimini sürekli kılmak, aktarılan zenginliği Batı'ya mal edebilmek ve ek nüfusa toplumda bir yer ve görev kazandırmakla kazanmıştır. Endüstri devrimi bu nedenle Batı'da bir ileri aşama oluşturmaktadır. Ve Batı dünya egemenliğini pekiştirmekteki rolü nedeniyle en üst üretim biçimi olarak tanıtılmaktadır. Yineleyelim. Endüstri devriminin hangi koşullar altında hangi sorunlara karşılık getirmek amacıyla gerçekleştiğinin saptanmasıyla endüstri konusunda söylenmiş sözleri de bir yere oturtabilmek olasıdır. Bu durumda endüstrileşmenin Doğu ülkelerindeki anlamı da anlaşılmaktadır. Doğu'da endüstrileşme, Batı egemenlik ilişkilerinin gerektirdiği biçimlere uyum sağlamak olmaktadır. Doğu'da endüstrileşmede toplumun sorunlarını çözüm söz konusu değildir. Söz konusu olan toplumun Batı ile ilişkilerinin düzenlenmesidir. Endüstrileşmede başarı kazanmak Batı dünya egemenlik ilişkilerinde belli görevler yüklenmek ve bu görevleri yerine getirmek anlamına tanık olunmaktadır. Bu nedenle bu başarıya İsrail'de, Japonya'da tanık olunmaktadır. Sorun nedir Doğu'da önce konu yalnızca teknik boyutuyla ortaya konulmaması, olayın toplumlar arası ilişkiler açısından da ele alınması gerekmektedir. Bu düzeyde yeni arayışlar içine girilmesi zorunludur. Başarılı endüstri kendi başına getirmemektedir.

XIV

Batı Değişim Çizgisi

Geçen bölümde endüstri olayını tarih koşulları içinde açıklamak çabası içinde olduk. Endüstri olayını tanımlayan belli özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerin tarih boyutu içinde kazandığı anlamları, bağlı oldukları olayları birlikte tartışmakta yarar gördük. Bu tartışmalardan akılda tutmamız gereken ilk şey, endüstrinin kendi başına ve kendiliğinden oluşmuş bir olay olmadığıdır. Günümüz endüstri olayı belli koşulların ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz endüstrisi kendi yasalarından çok tarihi olaylarla açıklanabilir. Günümüzü belirleyen olayların başında endüstri devrimi gelmektedir. Bu durumda ister istemez endüstri devrimini belirleyen koşulların tarihi belirleyen olaylar olup olmadığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Eğer tarihi bu koşullar belirlemişse geleceği de bu söz konusu olayların belirleyip belirlemeyeceği yine mutlaka tartışmamız gereken bir konudur. Batı'nın günümüzde koşulların üzerine çıktığı söylentisi yaygınlaşmıştır. En azından konuyu tartışmak, konuyla ilgili soru sormak durumundayız. Batı'da endüstri devriminin niteliklerini belirleyen, genel endüstri olayından ayıran özelliklerin ancak toplumlar arası ilişkiler içinde anlaşılabilceği, bir anlam kazanabileceği görülmektedir. Biz, söz konusu ilişkilere Doğu-Batı ilişkisi ve çatışması demektediriz.

Toplumlar arası ilişkiler boyutu, endüstri devrimi için yadsınamamaktadır. Günümüzde endüstri üretiminin evrenselleşmesinden, dünya pazarlarından söz edilmektedir. Bütün bu söylenenler endüstri devriminin toplumlar arası boyutunun farklı biçimlerde dile getirilişinden başka bir anlam taşımamaktadır. Endüstrinin günümüzdeki gücü ve başarısı da bu boyutta, toplumlar arası ilişkiler boyutunda karşımıza çıkmaktadır. Bize söylenen endüstrinin günümüzde kazanmış olduğu güçle, evrenselliğiyle bugünkü ilişki düzeni

kurulabildiğidir. Günümüz toplumlar arası ilişkiler düzeniyle günümüz endüstrisi arasında bir bağ vardır ama aksine kurulu toplumlar arası ilişkiler düzeninin endüstriye bugünkü anlam ve boyutu kazandırmıştır. İlişkilerin yeni alanlara yayılıp evrensel bir nitelik kazanması ve kendi kendisine yinelenememesi Batı'nın endüstri aracılığıyla çözüm aramaya itmiştir. Bu çözümü Batı'ya sağlanabildiği için de endüstri günümüze damgasını vuran olay olmak özelliğini kazanmıştır. Endüstri olayının kaynağı toplumlar arası ilişkilerse tarihin kaynağı da toplumlar arası ilişkiler olmaktadır. Yine tarihin kaynağı toplumlar arası ilişkiler ise endüstri devrimini bu ilişkilerde görülen değişikliklerle açıklamak yarar ve zorunluluğu bulunmaktadır. Tarihi gelişme, toplumsal değişme Batı tarihi ve Batı gelişme çizgisi öne sürülmektedir. Batı tarihinden, Batı gelişme çizgisinden bizim de öğreneceğimiz çok şey vardır. Bizim itirazımız bu yaklaşımın toplumlar arası ilişkileri dışlaması ve konuyu taraflardan birisi, Batı ile sınırlamasıdır. Batı tarihi ile ilgili gelişme çizgisi önerisi biliyoruz. Batı tarihinin dönemlendirmeleri, aşamaları çalışmalarımızda da kullanılmaktadır. Tarihin Eski Çağ, Orta Çağ, Yeni Çağ'a bölünmesi okul kitaplarımıza dek girmiştir.

Bu gelişme çizgisi bir yanda yaygınlaştırılmak istenirken öte yanda Batı iç mekanizmasıyla açıklanmaktadır. Önerilen gelişme çizgisi Batı tarihiyle öylesine kesişmektedir ki tutulan bu yol herhangi bir tedirginliğe yol açmamaktadır. Oysa bizim önerimiz, Batı gelişme çizgisine de toplumlar arası ilişkilere bağlı bir açıklama getirmektir. Batı'nın kendi çerçevesi içinde tarihi açıklamasında belli güçlükler bulunmaktadır. Bu nedenle Batı tarihle ilgili betimlemeleri aşip sorunları açıklayabilmekten uzaktır. Batı açıklamalarında belli eksikliklere her zaman tanık olunmaktadır. Bu durum açıklamayı toplumlar arası ilişkiler düzeyinde aramaya itmektedir. Eğer söz konusu düzeyde bizi ilgilendiren olayları daha iyi kavrayabilmemiz söz konusu ise açıklamalarımızı toplumlar arası ilişkiler üzerine kurmamızdan daha doğal bir şey olamaz. Batı açıklamalarının yetersizliği çeşitli olayların değerlendirilmesinde kendisini belirgin bir biçimde duyurmaktadır. Bu durumda bizim yapmak istediğimiz de bu açıklamalara bir yenisini katmak olarak görülebilir. Hemen belirtelim, açıklama sayısını çoğaltmak amaç değildir. Açıklamalar çoğaltılınca belki sonunda geçerli açıklamayı elde etmek olasıdır. Ama bu kez de hangi açıklamanın geçerliliğine karar vermekte sorunlarla karşılaşacağız.

Getirilen açıklamanın geçerliliği, özellikle tarihle ilgili açıklama ve kuramlarda, tarihte kanıt getirmek güçlüğü de göz önünde tutulduğu zaman belli temel olayların daha iyi anlaşılmasına yardımcı ölçüsünde olacaktır.

Sorunlarımızı anlamamıza ve bir yere oturtmamıza izin vermesi açıklamayı geçerli saymamıza izin vermektedir. Günümüz koşullarında açıklamalarda bu özellik bizim için yeterli olmaktadır. Başka özellik ve nitelikler arayarak geleceği bugünden bağlamamıza gerek yoktur. Sorunların değişmesine bağlı olarak açıklamaların yanlışlığı değil ama yetersizliği ortaya çıkacaktır. Bilimde ilerleme de başka yolla elde edilmemektedir. Bizim çabamız, hiçbir zaman Batı açıklamaları önünde bilgiçlik yarışı olmamıştır. Bu yarış bir yerde Batı bilimi ile uyuşma, katkıda bulunma anlamını taşıyacaktır. Bizim söylediğimiz kendi sorunlarımızın anlaşılmasında Batı açıklamalarının yetersiz kalmaktadır. Elimizde bugün kullanıma sunulmuş Batı kavram ve kuramlarıyla sorunlarımızı yeterince kavrayamamıyoruz, önemlisi sorunlarımızı çözmekte güçlüklerle karşılaşmaktayız. Bu durumda yeni araştırmalara girmek en doğal davranıştır ve en doğal hakkımız sayıyoruz. Batı açıklamaları, Batı ile sınırlı açıklamalar önemli güçlükler içermektedir. Öncelikle ilkel toplumdaki uygarlığa geçiş konusunda sorunlar bulunmaktadır. İlkel toplumlarda farklılaşma, toplum içi ve toplumlar kendi aralarında, söz konusu olmayınca belli toplumların başardığını niçin öbür toplumların başaramadığı sorusuna yanıt bulmakta güçlük vardır. İlkel toplumda Batı'yı öbür toplumlardan farklılaştıran ve yine Batı gelişme çizgisine işlerlik kazandırdığı öne sürülen olaylar henüz söz konusu değildir. Bu nedenle uygarlığa geçiş sıçramasını ve bu geçişin değişik toplumlarda farklı biçim kazanmasını toplumun kendi iç mekanizmalarıyla açıklamak olanaksızdır.

Yine bizim ilgimizi çeken toplumlar arası ilişkiler dışı kalmış olan ilkel denilen toplumlardan hiçbirisinin belli bir ilerlemeye giremeyişi ve ilkel konumlarını korumalarıdır. Bu da gelişme gücünü toplumların kendi özlerinde taşıdıkları ya da toplum gelişmelerinin kendi iç mekanizmalarının ürünü olduğu konusunda kuşku duymamıza neden olmaktadır.

Söz konusu toplumlar, ancak XIX. yüzyıldan bu yana toplumlar arası ilişkilere katılmaları sonucu şöyle ya da böyle bir değişme içine girmiş

bulunmaktadırlar. Bu değişiklikler Batı'nın etkisi ya da Batı'nın yol açtığı toplumlar arası ilişkilerle gerçekleşmektedir. XIX. yüzyıldan bu yana gözlenen bu gelişmeler toplumlar arası ilişkilerle açıklanmaktadır. Aynı ilişkiler bize endüstri devrimini de açıklamaya izin vermişti. Tarihin temelini toplumlar arası ilişkilerin oluşturduğu görüşü en azından akılda tutulması gerekli bir varsayımdır. Öte yanda toplumlar arası ilişkiler olmadığı zaman yazılı belgelerin çözülemeyişi de ilgi çekicidir.

Eski uygarlıklardan bizlere kalan belgelerin okunabilmesine, ancak en az iki ayrı toplumu ilgilendirir karşılıklı andlaşmaların karşılaştırılmasıyla olanak bulunabilmektedir. Bu nedenle eski Hint yazısı günümüze dek okunamamıştır. Bilindiği gibi Hindistan da en önemli uygarlık merkezlerinden birisidir. Hindistan da ancak toplumlar arası ilişkilere katılmakla tarihe katılabilmiştir. Afrika'nın, Avustralya yerlilerinin uygarlık düzeyi ne iklim ne de yeteneksizlikleri nedeniyle belli bir çizgiden öteye geçememiştir. Toplumlar arası ilişkiler dışına düşmüş olmaları günümüzdeki görüntüye yol açmıştır Kuzey Avrupa, barbarlık dönemini ancak bu ilişkilere katılmaya başladıktan bu yana geride bırakabilmiştir. Orta Asya, İpek Yolu'yla toplumlar arası ilişkilere katıldığı zaman belli bir düzeyde olmuştur. İpek Yolu'nun işlerliğini yitirmesiyle bir gerileme içine girmiştir. Örnekleri çoğaltmaya gerek yoktur. Saydığımız örnekler toplumlar arası ilişkilerin tarihte oynamış olduğu rolün önemi konusunda bir görüş edinebilmemize yeterlidir. Elimizde en geniş bir açıklamaya dayalı, üzerinde tartışabileceğimiz Batı gelişme çizgisi bulunmaktadır. Kendi görüşümüzü doğrulayabilmemiz içinde Batı gelişme çizgisinin bu çerçevede açıklanabilir olduğunu kanıtlayabilmemiz gerekmektedir. Biz en azından soruyu gündeme getirmek istiyoruz. En azından söz konusu gelişme çizgisinin başlangıcında köleliğe geçişi açıklayacak Batı ile sınırlı bir olay saptayabilmek olanağı bulunmamaktadır. Batı'da bir uygarlığa kaynaklık edecek bir zenginlik de yoktur. Böyle bir zenginliğe kaynaklık edebilecek bir üretime de tanık olunmamaktadır. Oysa Batı'da barbarlıktan Yunanlılığa geçilmiştir. Kölelikte köle sahiplerini Doğu-Batı ilişkileri açısından açıklamak olasıdır. Yabancı kaynaklı ve zorunlu olmayan bir ilişkinin Batı'ya kazandırdıkları karşısında Batı içinde edinilen konum, Yunan köleci düzeninin temelini oluşturmaktadır. Köle de aynı biçimde bir açıklamaya kavuşabilmektedir. Doğu ile ilişkilerin düzenlenmesine bağımlı olanların bu ilişkileri elinde tutanların

kayıtsız egemenliğini benimsemeleri sonunda Batı'da kölelerle ve köleci düzenle karşılaşmaktadır. Kölenin önerebileceği herhangi bir çözüm bulunmamaktadır. Ve Batı'da gelişme de köleler aracılığıyla gerçekleşmemiştir. Köle emeğiyle üretilen zenginlik Batı sınırları içinde önem taşımamıştır, değerlendirilmektedir. Ürettiği zenginliğe dayanarak kölelerin yeni bir düzenleme önermeleri söz konusu olmamıştır. Feodalizm, kölelerin çabalarının ürünü değil, toplumlar arası dengenin değişmesi sonucu Batı'da egemen düzen olmuştur. Toplumlar arası dengede değişiklik de toplum dışı öğelerin etkinlikleri sonucudur. Yine feodalizm kölelik dönemi Batı sorunlarına bir çözüm anlamını hiç biçimde taşımamaktadır. Yeni toplumlar arası ilişkiler koşuluna Batı'nın sağladığı uyum, bu uyumda kazandığı yeni bir biçimden başka bir anlamı olmamıştır. Bu nedenle Batı uygarlığında Roma İmparatorluğu kaynaklarından vazgeçilmesine karşın köleliğe oranla ileri aşama sayılmıştır. Kölelik düzeninin çöküşü de kendi iç çelişkilerinden çok yeni toplumlar arasın ilişkilere yanıt verememesinden kaynaklanmıştır. Yeni toplumlar arası ilişkilere uyum için gerekli koşulları sağlayanlar yine toplumda ayrıcalıklı bir konumda olmuşlardır. Öbürleri onları izlemek durumunda kalmıştır. Batı içinde çekişme olmadığını söylemiyoruz. Ama bu çekişme yeni bir siyaset önerme biçimini kazanmamıştır.

Ama yönetimin daha insafli olması dileğiyle halk ayaklanmalarına tanık olunmuştur. Halkın iyice bunaltıldığı dönemlerde belli tepkiler baş göstermiştir. Yeni Çağ ile birlikte durumun değişir. Bu değişiklik toplumlar arası ilişkilerin yürütülmesinde Batı'nın payı ve rolü ağırlık kazanmıştır. Bu payın karşılığının istenmesi Batı içi çekişmeye yeni boyut kazandırmıştır. Ama yeni bir siyaset, başka deyişle Doğu-Batı ilişkilerine yeni bir biçim öneremeyen sosyalizmin de başarı kazanması kendi koşullarıyla olası değildi. Ancak toplumlar arası görülebilecek yeni gelişmelerde Batı tarihinde bir aşamaya, bir sıçramaya tanık olunabilecektir. Bu durumda Doğu-Batı çatışmasının temel ve belirleyici olduğu sonucunu çıkarmamızda herhangi bir engel yoktur. En azından Batı ve Batı ile yakın ilişkide olan geleneksel Doğu için Doğu-Batı çatışması tarihte belirleyici olmuştur. Aynı toplum yapısına karşın ayrı toplum kimliklerini de başka yolla açıklamakta güçlük vardır. Söz konusu kimliklerin ayrı bir toplum aşamasını ya da yapısını değil toplumlar arası ilişkilerde farklı konumu dile getirmektedir. Doğu-Batı çatışmasında

aynı cephede bulunmak toplumlara yapı benzerliğini kazandırmaktadır. Ama aynı cephede farklı rol ve görev ise söz konusu topluma kimliğini oluşturmaktadır. Böylece Batı uygarlığı ama Fransız, İngiliz ya da İsveç toplumundan söz edebilmekteyiz.

Toplumların tarihte izlemiş oldukları serüven, toplumların yapısında ve kimliğinde belirleyici olmuştur. Toplumlar bu serüvenin zenginliği ve çeşitliliğine bağlı bir ilerleme içinde olmuşlardır. Yine belirtelim. Tasamız, yeni bir kuram oluşturmak değildir. Sorunlarımızın kaynağının bilinmesi ve hangi düzeyde çözüm aranması gerektiği sorusunun yanıtlanması zorunluğu bizi yeni açıklamalara itmiştir.

XV

Doğu Toplamları

Toplumsal değışmeden söz ediyoruz. Önce toplumda bir değışmenin varlığını belirtmek zorundayız. Eğer sorunlarımız varsa ve bu sorunlarımızın çözümü çabası içindeyssek, bu çabaya sırt çevirmiyorsak mutlaka toplumda değışmenin olabilirliğini savunmak zorundayız. Sorunların çözümü, toplumda belli bir durumun, dengenin değışmesinden başka bir şey değildir. Toplumsal değışmenin varlığına karşı çıktığımız zaman sorunlarımızın aşılmaz, kalıcı olduğunu benimsemek zorunda kalırız. Bu durumda ayrıca sorunlar da sorun olmaktan çıkmakta, doğrudan doğruya bir açmaz biçimini kazanmaktadır. Bu nedenle toplumsal değışmenin varlığını vurguluyoruz. Ve toplum sorunlarının çözümünü de kapsar bir süreç olması sonucu, baştan bu yana belirtiyoruz, sosyolojinin en önemli konularından birisi ve başlıcasını toplumsal değışme oluşturmaktadır. Sorunların çözümü için toplumsal değışmenin varlığı birinci koşuldur. Ama toplumsal değışmenin varlığı bir başına yeterli değildir. Bu değışmenin ayrıca insan istekleri doğrultusunda gerçekleşmesi gerekmektedir. Aksi durumda sorunların çözümü olabileceği toplumda bir çözölme, bir çöküş, bir kokuşma da olabilecektir. Giderek sorunların artması, çekilmez bir çizgiye ulaşması da olasıdır.

Toplumsal değışme ama insan isteği doğrultusunda bir değışmeyi savunuyoruz. Batı sosyolojisi, temelde yakın değışmelere tanık olunsabıle, konuya biraz farklı yaklaşmaktadır. Toplumsal değışmenin belli zorunlu bir biçimi olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle bir başka koşul da bizim kendi sorunlarımıza kendi isteklerimiz, başka deyişle toplum çıkarımıza uygun çözüm getirebileceğimiz savıdır. Sorunun çözümünde söz sahibi olmamız da bu koşula bağlıdır. Batı, tüm evrensellik savlarına karşın sorunları kendi çerçevesi içinde çözmeye çalışmıştır. Yine bu çabasında kendi gücüne dayanmakla yetinmiştir. Önce toplumlar arası ilişkiler

düzeyinde elde edebilecekleri kuşkulu, buna karşın yitirecekleri önemli olması nedeniyle sorunları söz konusu düzeye taşımaya yanaşmamıştır. Batı bu yolla belli başarılar da elde etmiştir. Bu nedenle Batı iç sorunlara öncelik tanımaktadır. Toplum içi mekanizmalara açıklamalarında ağırlık vermektedir. Elbet tarihini birliğine karşı çıkmak kolay değildir. Bu durumda Batı kendisini, kendi mekanizmasını evrenselleştirme çabasına girmiştir. Batı tarihinin dünya tarihini belirlemesi ya da tek örnek tarih olması yoluyla tarihin birliğine bir temel kazandırılmak istenmiştir. Bizim için aynı durum söz konusu olabilir mi? Önce bizim toplum mekanizmalarımızın günümüz koşullarında tarihe yön verebileceğini düşünebilmek gerçekten zordur. Batı sosyolojisinde toplumsal değişme konusunda belli açıklamalar bulunmaktadır. Biz bu açıklamalara karşı başka bir öneri geliştirme çabasıdayız. Hemen belirtelim. Batı'nın dünya tarihini açıklaması bir yana Batı'nın kendisi de anlamını ancak dünya tarihi içinde bulabilmektedir.

Son dönem bizi yanıltmasın. Batı günümüzde dünya tarihine yön verir görünmektedir. Bu durum, Batı'nın özünden kaynaklanır bir olay değildir. Tarihin gerçek dinamizm kaynağı toplumlar arası ilişkilerde denetimi Batı'nın elde tutmasının, bu ilişkilere etkin bir biçimde karışabilme olanağını bulmuş olmasının sonucudur. Ve bugün Batı'nın toplumlar arası ilişkiler üzerinde kurmuş olduğu denetim de yine tarihin bir ürünüdür.

Batı, Doğu ile olan ilişkilerinde varolmuş ve biçim kazanmıştır. Doğu da geniş ölçüde bu ilişkilerden etkilenmiştir. Doğu da elbet bu ilişkilerden etkilenmiş ve bu ilişkilere bağlı bir gelişme içinde bulunmuştur. Doğu ve Batı, her ikisi de tarihin birliği içinde varolmuşlardır. Her ikisinin benzer aşamaları geçme zorunluğu yoktur ama Doğu ve Batı aynı hareket içinde varlıklarını kazanmışlardır.

Tarihin birliği yadsınamaz. Aynı ilişkilerden etkilenmişler. Aynı çatışma içinde olmuşlardır. Fakat her ikisi karşılıklı tarafları oluşturmuşlardır. Bu nedenle eş benzerlikleri her iki tarafta bulabilmek olanaksızdır. Söz gelişi bir tarafın başarısı zorunlu bir biçimde öbür tarafın başarısızlığı anlamını taşımıştır. Bu bakımdan birlik hiçbir zaman benzerlik anlamını taşımamaktadır. Batı tarihinde toplumsal değişimleri saptamamız olasıdır. Batı tarihi, Doğu-Batı ilişkilerinde denge değişikliğine yakından bağlı olmuştur. Denge değişikliğine bağlı Batı biçim değiştirmektedir.

Başlangıçta Doğu ile olan ilişkilerde varlığını kazanması ve bir gelişme içine girip bu ilişkilerde üstünlük kazanması Batı tarihinde gelişmeleri belirlemiştir. Sonradan Batı'nın bu üstünlüğü yitirmesi dönemi başlamaktadır. Bu gelişme de iç nedenlerden değil, yabancı kavimlerin baskısı sonucu olmuştur. Orta Çağ sonrası yeni toplumlar arası ilişkiler düzenini kurma başarısını göstermesi Batı'ya tarihte bir devrim yapma olanağını kazandırmakdır. Batı'nın dünya tarihinde başardığı tek devrim de bu olmuştur. İç ayaklanmalar, hoşnutsuzlar hiçbir biçimde gerçek devrim olmamıştır. Bu olay günümüzde Endüstri Devrimi adıyla anılmaktadır. Bugün de bu ilişkileri geliştirse, güçlendirse de aşmak olanağı ve gücünü Batı bulamamıştır. Son birkaç yıldır aşmak girişimlerinden artık vazgeçildiği açıkca söylenmektedir. Bu gelişmeyi Doğu aynı doğrultuda izlemedi ama söz konusu ilişkilerde denge değişikliği elbet Doğu toplumlarını da etkiledi. Toplum değişmelerinin kaynağında toplumlar arası ilişkilerde kurulan egemenlik önünde Doğu ve Batı'nın takındığı tutum farklı özellikler taşımaktadır. Bu egemenlik doğrudan Doğu'yu da ilgilendirmesi nedeniyle hiçbir tepki, yeni tutum alış ve biçim kazanışların bulunmadığı düşünülemez. Benzerlik söz konusu değildir. Kendi özel koşulları sonunda Doğu ve Batı belli farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıklara bağlı olarak toplumlar arası ilişkilerde egemenliğin el değiştirmesi Doğu ve Batı'da benzer tutumlara yol açmamaktadır. Bu nedenle toplumsal değişme Doğu'da ve Batı'da farklı bir görüntü taşımaktadır. Batı'daki değişimin benzeri Doğu'da görülmediği için Doğu'da değişimin söz konusu olmadığı söylenemez. Durgun toplum ve benzeri kuramlar ortaya atılmıştır. Benzer değerlendirmeler, sorunların yanlış ve tek yanlı değerlendirmeler olmaktan öteye gitmemektedir. Doğu değişmelerini ortaya koymak, dile getirmekte zorluk vardır. Kolaya kaçıp Batı ölçüleriyle belli yargılara yaslanarak işten sıyrılmaya çalışılmaktadır. Bizim gibi Doğulu olma özelliği bulunan toplumlarda bunun sakıncaları vardır.

Önce işe Doğu toplumlarının özelliklerini belirtmekle başlayalım. İlk söylenecek Doğu'nun kendi kendisini yaratabilme özelliği taşımasıdır. Bu fırsatı Doğu tarihte bulmuştur. Doğu uygarlığı da elbet yine toplumlar arası ilişkiler ürünüdür. Ancak Doğu uygarlıklarının doğuşuna yol açan ilişkiler, göçebe-yerleşik toplumlar arası ilişkiler toprak tükenmesi sorununa çözüm getirmeye izin vermekle tarım devrimine, kent

devrimine, gerçek bir sıçramaya yol açmıştır. Daha sonraki gelişmeler göçebe-yerleşik ilişkilerini temel ilişkiler olmaktan çıkarmıştır. Başka deyişle toplumlar arası ilişkilerin Doğu-Batı ilişkileri biçimiyle etkinlik kazanması, göçebe-yerleşik ilişkilerini geriye itmiştir. Doğu, Batı'ya gerek duymadan uygarlığını kurmuş, belli bir kimlik kazanmıştır. Doğu-Batı çatışması olmasa idi göçebe-yerleşik ilişkisi tarihte çok farklı bir görünüm kazanabilirdi. Doğu'nun Batı'ya gerek duymadığının bir başka kanıtı Doğu uygarlıklarıyla ortak özellikleri bulunan Kolomb öncesi Amerika uygarlıklarıdır. Batı, doğrudan ve açıkça Doğu ile olan ilişkilerinin ürünü olmuştur. Doğu uygarlıklarının gereksinimini duyduğu hammaddenin sağlanmasında örgütlenmesi, Batı uygarlığının temelini oluşturmuştur. Bu ilişkilerde Doğu artı-ürününe el koyma olanağını elde etmesi sonucu Batı'nın bu örgütlenmesini koruması olanağı çıkmıştır. Bu nedenle Batı, Doğu'ya her zaman bağımlı kalmıştır. Batı kendi başına sorunlarına çözüm getirememektedir. Batı'yı bugün de tanımlayan özellikler buradan kaynaklanmaktadır. Ve tüm gelişmelere karşın Batı kimliğini koruması da bu yüzdendir.

Doğu'nun bir başka özelliği Doğu'nun gerçek, esas zenginlik yaratıcısı taraf olmasıdır. Bu yüzden çekişmede kendi yapısını daha ısrarlı koruyabilmek başarısını gösterebilmiştir. Bu nedenle Doğu'da belli bir süreklilik gözlenebilmektedir. Temelin Doğu olması, kendisine bir süreklilik kazandırmaktadır. Doğu, karşılıklı ilişkilerde Batı'ya daha az bağımlı kalmıştır. Ayrıca zenginlik Üretiminde fazla biçim bulunmamaktadır. Oysa zenginliğe el koyuş çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu nedenle Doğu-Batı ilişkilerinde koşullarının değişmesiyle Batı biçim değiştirmektedir. Doğu da değişme yok değil ama başka türlü olmuştur. Önce değişme zenginlik üretim merkezlerinde gerçekleşmemektedir. Doğu-Batı ilişkilerinin yaşamsal önem kazanması, merkezler dışında ve yanında bu ilişkileri Doğu adına denetleyen yeni merkezlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doğu'da gözlenen birinci değişiklik, Batı soygununa karşı Doğu üretimini savunmayı üstlenen yeni devletlerin, asker devletlerin ortaya çıkışıdır. Zenginlik üretimini elinde tutan Doğu, Batı ile olan ilişkilerinde ortaya çıkacak sorunlara kendi yapısını bozarak, değiştirerek yanıt aramayacaktır. Buna karşılık bu değişiklik siyasette görülmektedir. Bir ikinci dizi değişiklik, Batı'ya karşı koşullara uygun yeni siyasetlerin oluşturulması olmuştur. Asur ve İran, bu siyasetlerin

oluşturduğu ilk önemli Doğu asker devletleridir. Bu devletlerin sözcülüğünü yaptıkları siyaset Doğu'yu Batı'ya karşı silâhla korumak olmuş, daha öteye gitmemiştir. İslâmiyet bu konuda ikinci önemli aşamayı oluşturmaktadır. İslâmiyet ile birlikte Doğu'nun siyasi birliğinin kurulması mümkün olmuştur. Üçüncü önemli değişiklik ve aşama Osmanlı ile görülmektedir. Osmanlı gerçekten Doğu siyasetinde önemli devrim olmuştur. İlişkilerin örgütlü bir biçimde denetim altına alınması Osmanlı ile görülmektedir. Yalnızca Doğu'nun savunması ve Batı ile boğuşma ile yetinilmemiştir. Osmanlı, Doğu'nun siyasi birliği yanında toprak bütünlüğünü sağlamayı başarmıştır. Doğu'da değişikliklerin siyasi düzeyde aranması gerektir. Yeni siyaset ve siyasi merkezlerin ortaya çıkışı, Doğu'da toplumsal değişikliklerin en önemli sonuç ve göstergesi olmaktadır. Bu genel değişme çerçevesi içinde toplumlarda bu değişiklik nasıl duyuldu? Değişiklik genel çerçeve ile sınırlı kalmamıştır. Toplum düzeyinde de farklı değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklik de Doğu-Batı ilişkilerinde yüklenilen görevle biçimlenmektedir. Doğu'da üretim merkezlerinin görev değişikliği söz konusu değildir. Doğu uygarlıklarına temel oluşturma görevlerini sürdürmüşlerdir. Çin, binlerce yıllık bir uygarlıktır. Doğu üretim merkezleri tarihte binlerce yıl özelliklerini korumayı başarmış ülkeler olmuştur. Ama buna karşın Asur, oynadıkları rolün aşılması nedeniyle tarihten silinmiştir. İran varlığını sürdürebilmiştir ama İran da bir değişikliğe uğramış, öncü konumdan cephe gerisine düşmüştür.

Türk tarihini ele aldığımız zaman önemli değişikliğe tanık olmaktadır. Türkler, İpek yolu üzerinde Doğu-Batı ilişkilerinde aracı konumdan Osmanlılıkla öncü konuma geçmişlerdir. Orta Asya Türklerinin aracı rolleri olmuştur. Tarih dışına düşmemişlerdir. Ama asıl kimliklerini göçebe-yerleşik çatışmasına borçludurlar. Başka deyişle İran-Turan çatışmasından Doğu-Batı çatışmasına geçmişler. Bir dünya imparatorluğu oluşturmaya başarmışlardır. Bu rollerinde değişiklik ile Batı ile iş birliğine geçilince Türk tarihinde yeniden önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliğin temeli de Doğu-Batı ilişkilerindeki rolümüzün değişmesinden başka bir şey değildir. Eğer bugün sorunlarımız varsa çözümünü de Doğu-Batı ilişkilerinde yeni bir konum, yeni bir rolle gerçekleştirebilecektir. Son dönem koşulları içinde Doğu'yu ele aldığımız zaman birkaç önemli sorun karşımıza çıkmaktadır. Eski dönemlerde Batı egemenliği sırasında da Doğu gerçek üretici olması yüzünden bu değişiklikleri daha kolayca

gögüslemiş, kimliğini koruyabilmiştir. Dengeyi günün birinde kendi lehine değiştirebilmiştir. Günümüzde ortaya çıkan yeni durum, Batı'nın tarihte gerçekleştirdiği tek devrim dediğimiz, Batı'nın geliştirdiği yeni ilişkilere dayanarak egemenliğini Doğu üzerinde kurmasına dayanmaktadır. Batı egemenliği tarihte ilk kez gerçekleşmiş değildir. Ama bu egemenliğin çok farklı sonuçlara yola açmasının nedeni Doğu'nun kimliğini kazandığı ve koruduğu ilişkilerden farklı yeni tür ilişkileri Batı'nın dayatmasıdır. Bunu bize endüstrileşme, endüstri devrimi olarak tanıtmaktadır. Bu olay endüstrinin gücünden gelen bir şey değildir. Endüstri aracılığıyla Doğu'ya yeni tür ilişkiler dayatılması olayıdır. Endüstri eski ilişkiler içinde kaldıkça Batı üstünlüğü de söz konusu olsaydı Doğu'nun kendi kimliğini feda etmesi için herhangi bir neden bulunmazdı. Yeni ilişkiler, toplum kimliğine kaynaklık edilen ilişkiler olması yüzünden Doğu benzer bir kimlik bunalımına yol açmıştır. Sorun endüstrileşme değil kimlik sorunudur. Doğu'nun ne yapması gerekir? Batı'nın elinde bir olanak vardı, yararlanmadı. Yeni ilişkilerle yeni bir denge, yeni bir dünya kurulması işini gerçekleştiremedi. Batı bu olanağı kullanmadı. Batı bu yeni ilişkilerde de kendi üstünlüğü uğruna Doğu-Batı ayrımını korumayı yeğledi.

Doğu'nun üretici kimliği ve elinde tuttuğu zenginlik ve insan kaynakları sorunların aşılmasında kendisine ayrıcalıklı bir konum kazandırmaktadır. Doğu bu kaynak ve zenginliklerine dayanarak Doğu-Batı çatışmasını aşan yeni bir ilişki düzenini önerebilir. Doğu-Batı ilişkilerinin biçimlendiği yerlerden birinde bulunmaktayız. Bu öneri Çin'den değil, bizden gelebilir. Tarihe biçim kazandıran, kaynaklık eden toplumlar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin Doğu-Batı çatışması biçimi olmuştur. Bu çatışmanın sonucu her iki tarafta aynı olmamıştır. Farklı görüntü içindedir. Bütün bu farklılığa karşın tarihin birliğini Doğu-Batı çatışması oluşturmaktadır. Açıklamaların sorunlarımızı anlamamıza ve çözüm bulmamıza izin vermesi koşulunu yeniden anımsatalım. Çözümüne izin vermez açıklama, yetersiz açıklamadır.

XVI

Toplumsal Değişme ve Sosyoloji

Konumuzu tartışmaya başladığımız zaman toplumsal değişme olayının sosyoloji için ne denli önemli olduğuna değinmiştik. Önce sosyoloji, toplumdaki çeşitli çalkantı ve değişiklikler önünde insanların bilinçlenmeleri ve bu değişiklikleri kavrayabilmek isteklerinin bir sonucudur. Toplumdaki değişimleri anlayabilmek ve açıklayabilmek ise, toplum yasalarını sezinleyip bu yasaları ortaya çıkarabilmeyi gerektirmektedir. Sosyolojinin çabası da bundan başka bir şey değildir. Başka deyişle sosyoloji, doğrudan toplumsal değişmelerden yola çıkarak toplum ve toplum olaylarının işleyişini ve gelişmelerindeki yönelmeleri bize tanıtmayı üstlenmiştir. Sosyoloji, yalnızca bununla da yetinmemiştir. Yasalarını ve işleyiş düzenini kavradığı toplum olaylarının gelişmelerinin denetim altına alınması ve bu gelişmelere istenilen yönün verilmesi çabasına da girişmiştir. Toplumsal değişme konusu sosyoloji için iki yönlü bir önem taşımaktadır. Bir yanda sosyoloji, toplumsal değişme olaylarının gözlenmesi ile bilimsel donanımını sağlamaktadır. Sosyolojinin donanımını, doğrudan doğruya toplumsal değişme konusunda çıkarılan bilimsel sonuçlar oluşturmaktadır. Öte yanda ise sosyoloji, toplum içinde yer ve önemini konu üzerindeki uzmanlığına dayanarak toplumsal değişimde kazanacağı etkinlikle elde edecektir.

Toplumsal değişme olaylarında görülebilecek gelişmeler bir yerde sosyolojinin zenginleşmesine yol açarken öte yanda da sosyolojide gerçekleşecek ilerlemeler insanların toplumsal değişimleri daha yakından denetleyebilmelerine izin vermektedir. Toplumsal değişme, sosyolojinin temel konusudur. Gerçi bir "sociologie statique"den, bir kurumlar sosyolojisinden söz edilmektedir ama bütün unlar toplumlardaki gelişme içinde kurulu dengelerin araştırılmasından başka bir şey değildir. Bu tür ayrımlar sosyolojide Auguste Comte'tan bu yana bir gelenektir.

Ancak kurumlar konusunda değerlendirmelerimiz doğrudan toplumsal değişme konusundaki tutumumuza ve yargılarımıza bağlıdır. Temel konusu olması nedeniyle toplumsal değişme üzerinde sosyoloji geniş bir biçimde durmuş ve konuyla ilgili çok sayıda açıklama getirmiştir. Bütün bu çabasına karşılık sosyoloji konuyu tüketmiş değildir. Bir bakıma bu sosyolojinin şansısıdır. Konunun tükenmesi durumunda sosyoloji, elde edilmiş bilgileri aktarmakla ya da doğrulamasını yapmakla yetinen bir bilim konumunda olacak ve hiçbir yeni araştırmaya gerek kalmayacaktır. Konusunu tüketmemiş bulunması sosyolojiye canlılığını korumak ve yeni araştırmalar yapmak olanağını hazırlamaktadır. Konusunu tüketmemesinin ötesinde sosyoloji, toplumsal değişme üzerinde çok değişik ve farklı açıklamalar geliştirmiştir. Bunlar farklılıklarının ötesinde birbirleriyle uyumsuz ve karşıt görüşler olmuştur. Bu durum bizler için önemli bir üstünlük sağlamak ve böylelikle konuyu değişik açılardan ele almak ve konuyla ilgili kendi açıklamamızı getirmek fırsatı doğmaktadır. Sözü ettiğimiz bu durum, belki sosyolojinin zenginliğini ve üstünlüğünü oluşturmaktadır ama yine bu durumun bir kargaşalığa, hiçbir anlaşma olanağının bulunmadığı bir sağırlar diyaloguna dönüşmemesi gerekmektedir. Aksi durumda bilimlerin başlıca koşullarından birisi olan bilgi birikimi hiçbir biçimde gerçekleşemeyecektir. Her çabamızda Amerika'yı yeniden keşfetmek zorunda bulunacağız. Bu koşullarda bir bilimden söz edebilmek ve en azından tartışmalara ortak bir temel sağlayabilmek için farklı ve birbirleriyle uyumsuz görüşlerin neden ve kaynaklarını belirleyebilmemiz gerekmektedir. Toplumsal değişme, karşımıza toplumsal düzen ve toplumsal düzende sürekliliğin karşıtı bir kavram olarak çıkmaktadır. Her toplumsal düzen, söz konusu düzenin sağladığı üstünlüklerin toplum içinde belli bir dağılımını da birlikte getirmektedir. Düzenin sürekliliği, bu üstünlük dağılımının da belli bir sürekliliği ile eş anlam taşımaktadır. Bu açıdan baktığımızda bütün toplumsal değişmeler toplumda sıra dizilişinde de yeni gelişmelere neden olmakta ya da en azından bu olaya olanak hazırlamaktadır. Bunun sonucunda toplumsal değişme önünde toplum içinde bir oy birliğinin bulunması söz konusu olmamakta ve toplumsal değişme konusunda açıklamalarda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkların nedenleri açık seçik ve tartışma götürmez bir biçimde ortaya konulduğu zaman ancak tartışmaya yeni yaklaşımlar önerebilmek olanakları ortaya

çıkacaktır. Aksi durumda öne sürülecek yeni açıklamalar, keyfi ve kişisel yargılar olmaktan kurtulamayacaktır. Tartışmanın sürdürülebilmesi için yine başka koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Önce konu ile ilgili öne sürülmüş görüşlere karşı çıkmak ya da başka ve farklı bir açıklama getirebilmek için toplumsal değişme konusunda en azından genel çizgilerde bir oy birliği zorunluluğu bulunmaktadır. Aksi durumda konu üzerinde değişik görüş öne sürmemiz bir yana farklı şeylerden de söz etmemiz olasıdır. Toplumsal değişimleri nasıl değerlendirirsek değerlendirelim varlığını yadsıyamamız olanağı yoktur. İlerleme kuramlarına karşı çıkılmış, toplumların gelişmelerinde bir ilerlemenin olabileceği kuşku ile karşılanmıştır. İlerleme kuramları, elbet belli zayıflıkları içinde taşımaktadır. Önce ilerleme kavramının kolayca bir değer yargısına dönüşebilmesi bazı güçlükler neden olmaktadır. Yine aynı kavram tarih olaylarına tek yönlülük ve tek düzelik kazandırmakta ve tarih olayları bütün canlılıklarından uzak mekanik olaylar dizisi biçimine bürünmektedir. Ayrıca söz konusu kurama göre toplumların geleceklerini de peygamber sezgisini andırır bir biçimde kestirmemiz olasıdır. Bu da elbet tartışma götürür bir konudur. Üstelik aynı kurama bağlı kalarak ne toplumlar arası ne de toplum içi farklılaşmaları açıklayamayacağız. İlerleme kuramına karşı çıkanlar, görüşlerini destekleyecek örnekleri tarihte bulmakta zorluk çekmeyeceklerdir. Büyük bir geçmişe karşılık gerileyip ve sonradan tarihten çöküp giden uygarlıkların sayısı az değildir. İlerleme konusuna getirilmek istenen açıklamalar bir yana tarihte bir ilerlemenin olmadığı görüşünü benimsememiz güçtür. Gerçekte tartışmaya ilerlemeden ne anlaşıldığının ortaya konulmasıyla başlamak gerekmektedir. İlerleme toplumlarda kendiliğinden ve mekanik bir olay olmamış ve bütün toplumlarda aynı yönde gerçekleşmemiştir. Bu yüzden de tanımlanması güç bir olaydır. Ancak tarihte bir birikimin söz konusu olması ve insanlığın geçmişteki deneylerinden en geniş sonuçları çıkarabilme yeteneği, yeryüzünde yaşanan süre ölçüsünde deneylerinin zenginleştiğini ve bu zenginleşmeye bağlı olarak karşılaşılan sorunlara daha üst düzeyde çözümler arandığını düşünmemize izin vermektedir. Tarihi gelişmeden söz ediyoruz. Tarihi birikimin sonucu bir değişme ve gelişme olması gerekir. Değişmenin söz konusu olmadığı yerde bir birikimden söz edilemez. En azından tarihi birikime yol açan ve tarihi birikimin neden olduğu bir değişme

yadsınamaz. Biz toplumumuzdaki olay ve gelişmelerin değerlendirilmesi sırasında mutlaka kendi tarihimizin özelliklerinin göz önünde tutulması gerektiğini söylerken ya da bütün toplum olaylarının belli koşullara bağlı olduğu bizlere öğretilirken eski ile yeni arasındaki bağlantı vurgulanmakta ve geleneklerin toplumsal değişmeler içindeki yeri belirtilmektedir. Toplumsal değişme konusunda çıkarların farklılıkları nedeniyle değişik açıklamalar yanında farklı özellikler ve gelenekler sonucu farklı değişmelerle de karşılaşılabilir. Bütün bu farklılıklar ve çeşitlilikler içinde ortak bir yön bulmak zorunluluğuna değinmiştik. Önce toplumsal değişimin varlığı konusunda bir anlaşma sağlamak olanağımız bulunmaktadır. Sosyolojinin kendisi bu inancın ürünüdür. Bu bakımdan sosyolojinin sınırları içinde kaldığımız sürece bu konuda bir güçlük olmayacaktır. Sosyoloji ile toplumsal değişme arasındaki ilişkiye başta da değinmiştik. Eğer toplumsal değişme söz konusu olmasaydı sosyoloji hiçbir biçimde açıklama ve değerlendirmelere yönelmiş bir bilim olmaz, yalnızca bazı ölçme ve saptamalarla yetinen bir bilim olarak kalırdı. Değişmez niteliklerini korur bir olay ya da kurumu anlayabilmek onu ölçmekle, tanımlayıp betimlemekle olasıdır.

Olaylar açıklamalarını bu işlemlerde bulabileceklerdir. Oysa sosyoloji, ölçme ve saptamaların ötesinde açıklamalar getirme çabasında olan bir bilimdir. Bu nedenle sosyolojinin dayandığı temel varsayım toplumsal değişimin varlığıdır. Sosyolojinin yalnızca temeli değil amacı da toplumsal değişme ile ilgilidir. Sosyoloji, önemini toplumsal değişmeyi denetim altına alabileceği ve gelişmelere istenilen biçim ve yönün verilmesine katkısı olacağı savıyla kazanmıştır. Bu yüzden sosyolojide ilk oy birliğini sağlayabileceğimiz konu, belki de toplumsal değişimin varlığıdır. Sosyolojide tartışmalar bundan sonra başlamaktadır. Sosyoloji toplum olayları bilgisini düzenli bir biçimde sağlamayı ve bu bilgiler aracılığıyla toplum ve toplum olayları üzerinde etkili olmayı amaçlamaktadır. Bu da toplum olaylarının özellik ve niteliklerinde belli bir değişikliğin amaçlanmasından başka bir anlam taşımamaktadır. Sosyoloji, karşımıza böylece ikinci bir varsayım daha çıkarmaktadır. Toplumsal değişme, bazı kural ve yasalara bağlıdır. Bu yasa ve kurallar, belli bir çaba sonunda ya da böyle bir çaba sonunda bile olsa elde edilebilir. Toplum olayları önünde kitlelerin bilinçlenmesinden söz edilmiştir. Sınıf bilinci denilmiş, bilinçlenme yolunda çabadan dem vurulmuştur. Bu da

şaşırtıcı değildir. Aksi durumda sosyolojinin gerekliliği tartışma konusu olmaktadır. Sosyoloji bir üçüncü varsayımını daha öne sürmektedir. Toplum olayları üzerinde etkili olabilmek olanağı ancak bazı koşulların yerine getirilmesiyle elde edilebilmektedir. Olaylar önünde bilinçlenmeleri sonunda kitleler toplum gelişmelerinde etkin bir rol oynayabilecektir. Ya da sosyolojinin toplum kural ve yasalarını ortaya çıkarmasıyla toplumsal değişme denetim altına alınabilecektir. Gerçekte çok farklı şeyler söylenmemektedir. Kısacası sosyoloji toplumsal değişme ile yakından ilgili ve belli bir toplumsal değişme biçimini amaçlamış bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojinin toplumsal değişmenin varlığına temelden bağlı oluşu ve konuyla ilgili kaçınılmaz bir biçimde öne sürmek zorunda olduğu üç temel varsayımının bulunması tartışmalarda çeşitli karşıt görüşlerin ortaya atılmasına karşılık belli bir birliğin varlığını sağlayabilmiştir. Sosyolojinin toplumsal değişmeyle bu denli yakın ilişkisi gerçekte toplumsal değişme önünde olumsuz bir tutum takınılmasını engellemektedir. Gerçi sırasında ilerleme kuramına karşı çıkmıştır ama bütün bu karşı çıkışlar gelişmenin ilerleme kuramında tek çizgi, sürekli ve toplumun tüm öğelerini kapsar biçimde gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. Toplamların farklı kesitlerinde ya da farklı toplumlarda belli bir ilerlemenin söz konusu olduğu gözden kaçmamakta, düzenli ve sürekli olmasa ve bir sıçrama biçimine bürünse de bir gelişmeye tanık olunmaktadır. Ancak bazı değer yargıları bu görüntü ve gelişme önünde tutumumuzu etkileyebilmektedir. Toplum ve toplum yaşamının onarılmaz kötülüklerinden söz eden düşünürler çıkmıştır. Bu düşünürler durumun bilincine varılıp insanın kendisine ya da Tanrı'ya dönmesiyle mükemmele erişebileceğini savunmaktan geri kalmamışlardır. Toplum yaşamında bir ilerlemenin söz konusu olup olmadığı tartışması bir yana insanların mükemmele ulaşmak için bir çaba içinde bulundukları ve bu yönde çalışmaktan geri durmadıkları bir yerde herkesin oybirliğinin sağlandığı konu olmaktadır. Başka konular sırasında da insanoğlunun canlılar arasında doğa ile en az uyum sağlayan varlık olduğuna değinmiştik. Doğa ile uyum konusunda bu yetersizlikleri doğa ile doğrudan kurulacak ilişkilere sürekli müdahale etmek zorunluluğunu doğurmuştur. İnsanoğlu tarih boyunca kesintisiz sorunlarla karşılaşmış ve sürekli olarak bu sorunların üstesinden gelmek zorunda olmuştur. Tarih boyunca varlığını sürdürebilmesini de sorunların üstesinden

gelebilmek başarısına borçludur. Yineleyelim. İnsanlık tarihi konusunda çeşitli değerlere göre değişik yargılar bulunmaktadır. Ancak en azından sorunların çözümlenmesi yolunda önemli bir çaba olduğunu kabul etmek zorundayız. İnsanoğlu bu çabası içinde toplum yaşamına ve uygarlık düzeyine geçebilmiştir. Kötümser görüşler doğrudan uygarlık ve toplum yaşamının aksaklıklarıyla ilgilidir. Toplum yaşamının adil olmadığından, insanların yeteneklerini gereğince geliştiremediğinden, belli uyumsuzlukların varlığından yakınılmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım biçimi Batı'da sanıldığından da yaygındır. Sosyolojide birey ve toplum başlığı altında özetlenen görüşler ve birey ve toplumu birbirilerinin karşısına getiren yaklaşımlar aynı düşünceden yola çıkmaktadır. Toplum yaşamının kişiye bazı kısıtlamalar ve sınırlamalar getirmiştir ama bu belli bir şeyin bedeli olmuştur. İnsanın tarihi boyunca karşılaştığı sorunların çözümü ve doğa ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi, toplum yaşamı karşılığında bireyin elde ettiği üstünlüklerdir. Bu açıdan konuya yaklaşıldığı zaman insanlığın tarihi boyunca çok önemli başarılar elde ettiğini söyleyebiliriz. Toplumsal boyutları dışında teknik tarihini ya da tıp tarihini ele aldığımız zaman bu başarının hiç de küçümсенir olmadığını görebilmekteyiz. Toplum yaşantısı da büyük bir gelişme içindedir. Toplum yaşamı özünde kötü sayıldığı için bu gelişme belki sırasında küçümсенmiştir ama toplum yaşamında bir gelişmenin varlığı yadsınamayacak kadar açıktır. Önce toplum ilişkileri geçmişte görülmemiş biçimde karmaşıklaşmış ve yoğunlaşmıştır. Toplum yaşamından hoşnut olunsun ya da olunmasın toplumda bütün ilişkilerin, bu görev bir egemenliğin kurulması ve sürdürülmesi bile olsa, bir görevi yerine getirdikleri unutulmamalıdır. Toplumda egemenlikler belli görevlerin yerine getirilmelerine yardımcı oldukları için bulunmaktadır. Gerçi insanların başkaları üzerinde egemenlik kurma eğilimlerinden söz edilmekte, toplum düzeni insan doğasıyla açıklanmak istenmektedir. Bu açıklamaları kabul etsek bile bu kez de kurulan egemenliğin öbür kişilerce niçin benimsendiğini açıklayamayız. Her halde yine insan doğasından söz etmek olanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle toplum ilişkilerinin karmaşıklık ve yoğunluk kazanması toplumun giderek daha çok görevi daha mükemmel bir biçimde yerine getirdiğini bizlere göstermektedir. Sorunların yalnızca teknik görünüşleri ile ele alınmalarına karşıyız. Ancak burada tartışmayı çerçevemizin dışına taşırmamak için burada teknik görüntü ile yetineceğiz.

Günümüzde teknik alanda gerçekleşen sıçramayı bilmezden gelmek olanağı yoktur. Ve gerçekten insanlığın teknik alandaki kazançlarını yadsımak olanağı bulunmadığı için sürekli konunun bu yönü öne sürülmektedir. Bu kazancı benimseyip ancak buna karşılık ödenen bedelin yüksek oluşundan yakınmak da bir anlam taşımamaktadır. Elde edilen başarı hiçbir biçimde bedeli önceden belirlenebilecek bir başarı değildir. Fatura ağır olabilir. Karşı çıkılabilecek tek şey, elde edilen bu başarıdan ödenen bu ağır faturaya karşılık en iyi, en verimli bir biçimde yararlanılamadığı ya da aynı bedel karşılığında daha büyük bir başarı elde edilebilme olanağının bulunması olabilir. Bu durumda teknik alanla ilgili olması nedeniyle öne sürülen bu görüşlerin kesin bir biçimde kanıtlanması gerekmektedir. Günümüzde Batı düzenine yöneltmiş tek ciddi eleştiri de bu yönde yapılmıştır. Günümüz kurulu düzeninin eldeki olanaklardan en iyi biçimde yararlanamamasından, gelişen üretim güç ve olanaklarına kurulu ilişkiler içinde karşılık verilememesinden yakınılmış ve bu durumun günümüz endüstri toplumlarının temel çelişkisini oluşturduğu öne sürülmüştür. Sorun gerçekleştirilmiş ilerlemelere günümüz düzeninin ayak uyduramamasından kaynaklanmaktadır. Doğa önünde önemli başarılar elde edilmiş ve toplum ilişkilerinde ve uygarlık aşamalarında belli bir düzeye ulaşılmıştır. Hiçbir kişi bütün insanlığın ortak mirası olan bu başarılardan vazgeçmeyi düşünemez. Ve toplum yaşamında ve tarihte geriye dönüş olanağı yoktur. Geriye geçmişte karşılaşılmış sorunların çözümlerinden vazgeçmeden dönülemez. Çözölmüş bir sorunu, öncelikle toplum yaşamında çözölmemiş saymanın olanağı bulunmamaktadır. Çıkar yol olarak elde edilmiş olanak ve üstönlükleri korumak ve geçmişteki serüvenden günümüzdeki başarılarla ulaşıldığına göre aynı çizgi üzerinde çabayı sürdürmek gösterilmektedir. Konuyla ilgili çeşitli kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramların en bilineni Auguste Comte'un sözcülüğünü yaptığı düzen ve ilerleme kuramıdır. Kurulu düzen içinde ilerleme amaçlanmaktadır. Tarihi gelişme çizgileri yine gündemdedir. Önerilen sorunların aynı gelişme çizgisi içinde yeni aşamalarda çözümlenmesidir. Sorunun kaynağını gelişen olanaklara kurulu ilişkilerin yeterince karşılık verememesi oluşturmaktadır. Geriye dönüş söz konusu değildir. Yeni bazı sorunlarla karşılaşılınca bu sorunların ancak bir üst düzeyde aşılması düşünülebilir. Bugün elde edilmiş bulunan üstönlük ve olanaklarımızın ulaşmış olduğı düzey,

artık bizlere sorunlarımızın üzerine bilinçle gitmek ve sorunların kesin çözümlerine ulaşmak fırsatını vermektedir. Tutulmuş yolu bırakmak söz konusu değildir. Değişmeden anlaşılan tutulan yolda bir adım daha atmaktan, ilerlemeden başka bir şey olmamaktadır. Amaçlanan insanlığın doğa önünde kazandığı başarıyı sürekli kılmak ve bu başarının sürekliliği içinde değişmektir. Başarının nedenlerini ortaya çıkarıp açıklayarak başarıyı sürekli kılmak ve bu başarı sonucu elde edilmiş olanakları en iyi bir biçimde değerlendirmek tüm çabaların tek hedefidir. Yineleyelim. Elbet başarılar insanlığın ortak mirasıdır ve hiçbir biçimde vazgeçilmesi söz konusu değildir. Ancak sorunun ortaya konuluş biçimi tartışmayı gerektirmektedir. Olayların tarihi boyutu göz ardı etmek ve konuyu yalnızca teknik görüntüsüyle tanıtmak günümüzdeki bazı üstünlükleri de oldukları gibi benimsemek anlamına gelmektedir. Eğer bir gelişme ve bir başarı varsa bu insanlığın bütün tarihi boyunca gösterdiği çabanın ürünüdür; yoksa serüvenin sonunda günümüzde geçici olarak karşımıza çıkan dengelerin değil. Günümüzde elde edilmiş başarıların söz konusu biçimde kutsallaştırılması günümüzdeki güç dağılımını da kutsallaştırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Batı'da bu çerçeveyi aşamamıştır. Bizlere düzene karşı çıkan ve üstünlükleri tartışma konusu yapan görüşler olarak tanıtılanlar da aynı düzen ve üstünlükleri kutsamaktadır. Aynı düzen içinde aynı Üstünlüklerin sonuçlarından yararlanmak çekişmesi bizlere toplumsal değişme olarak tanıtılmak istenmektedir. Bu nedenle de bu kuramlar bütün iç tutarlılıklarına, güçlü mantıklarına karşılık sorunların çözümü olamamıştır. Unutmayalım. Günümüzde bu görüşler ellerine güçlü Devlet aracını geçirmelerine karşılık beklenen sonuçlara ulaşamamıştır. Bu durumda bizler için soruları yeni baştan sormaktan başka yol kalmamaktadır. Soruların yeni baştan sorulması ise hiç de bizlere inandırılmak istendiği gibi insanlığın ortak mirasına karşı çıkmak demek değildir. Yeni sorunların varlığı soruların yeni baştan sorulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Sorular bugüne değin değişiminin ürün ve sonuçlarının dağılımı konusunda yoğunlaşmıştır. Oysa soruyu doğrudan doğruya değişme konusuna yöneltmek gerekmektedir. Böylece konu daha değişik bir boyut ve anlam kazanacaktır. Ve yine böylece toplumsal değişimin gerçek itici güç ve eğilimlerini ortaya çıkarmak olanağı elde edilecektir. Sorun salt bir paylaşım sorunu değildir. Hangi ölçüyü getirirseniz getirin, eğer

gerçeklerle kesişmiyorsa yalnızca paylaşıma dayalı sağlıklı dengeler elde etmek olanağı yoktur. Değişmenin gerçek itici güçlerinizin ortaya çıkarılması ve değişmeye, hiç de elde edilmiş başarılarla sırt çevirmeden, yeni bir yön kazandırılması gerekmektedir. Bizim bu konuda önceliklerimiz bulunmaktadır. Günümüzden hiçbir biçimde sorumlu olmadığımız gibi sonuçlarından yararlanılması konusunda da herhangi bir üstünlüğümüz bulunmamaktadır. Üstelik geçmişteki yerimizle soruna bir açıklama getirebilmek olanağına sahibiz. Sonuca ulaşabilir miyiz? Hiç kuşku olmasın, gerçek açıklamalarına kavuşan sorunlar kaçınılmaz biçimde çözümlerini getirirler. Yanlış açıklamaların hiçbir biçimde sonuç getirmemesi bunun açık kanıtıdır. Aksi durumda tek seçenek olarak Batılılaşmak yine karşımıza sürülecektir. Batılılaşmak, günümüz düzeninden yeni bir pay almaktır. Bu olanak elde edilemeyince yapılan iş, Batılılaşmak yerine Batılılaşmanın savunuculuğunu yapmaktan öteye gitmeyecektir.

XVII

Sonuç Yerine

Toplumsal değişme, sosyolojinin temel konusudur. Toplumsal değişmelerin bir açıklamaya kavuşmasıyla toplum yasaları aydınlığa çıkabilecek veyine böylece toplum ve tarih, bir açıklamaya kavuşabilecektir. Toplumsal gelişmelerin bir açıklamaya kavuşması ve toplum yasalarının bilinmesiyle toplumsal değişmelere egemen olunabilecektir. Kural ve yasaların bilgisiyle topluma istenen, özlenen yön verilebilecek ve bu amaçla gerekli koşullar hazırlanabilecektir. Görüldüğü gibi sosyolojide bütün sorunlar böylece çözümlenmiş olmaktadır. Bundan ötürü toplumsal değişme, sosyolojinin temel sorunudur. Konuyu tartışmamız, bir yerde, önemli sorunları geride bıraktığımız anlamına gelmektedir. Başka deyişle sosyolojinin en azından günümüzde yüklendiği amaçların gerçekleştiği anlamını taşımaktadır. Oysa sosyoloji, sorunlarını henüz çözümleyemediği gibi günümüzdeki amaçlarını da gerçekleştirememiştir. Bu da bize sosyolojinin en azından toplumsal değişme konusunda henüz gerekli açıklamaları getirmekten uzak ve bu alanda söylediklerinin de tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili son söz söylenmemiştir. Yineliyoruz. Sosyolojinin eksiklikleri bulunmaktadır. Fakat bu, aynı zamanda sosyolojinin zenginliğini de oluşturmaktadır. Bu durum konuları tartışabilmemize, konular üzerinde söz söylememize izin vermektedir.

Sosyoloji, öbür bilimlerin aksine yalından karmaşığa, basitten zora sorunlarını çözerek bir ilerleme içine girmemiştir. Bu da sosyolojinin üstünlüğünü oluşturur. Aksi durumda toplum yaşamında nasıl davranmamız gerektiğini bizlere öğreten din benzeri bir öğreti niteliğini kazanacaktı. (Yanlış saptamalar ve değerlendirmeler sonucu sosyolojide böyle bir eğilim elbet bulunmaktadır. Özellikle sosyolojinin ilk dönemlerinde böyle bir eğilime tanık olmaktadır. Bu nedenle sosyoloji

başlangıçta ahlâk ve eğitim konularına yakınlık göstermiştir.)

Sosyoloji, aksine önemli sorunlarla karşı karşıya gelmeye (Bu koşul gerekli ama yeterli değildir) ve bu sorunlar anlaşılır bir biçim kazanmaya (sorun biçiminde karşımıza çıkmaya) başlayınca bilimler arasındaki yerini almıştır. Sorunların ortaya konulmasıyla, sorunlara çözüm getirilemezse bile, ilk gerçekler bir açıklamaya kavuşmaktadır.

Sosyolojinin ilerleyişi daha geniş ve daha üst düzeyde sorunları göğüslemesiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle biz, bütün çalışmalarımız sırasında sorunların ortaya konulmasına öncelik tanıyoruz. İlk çabamızın sorunlarımızın doğru bir biçimde ortaya konulmasına yönelmesi gerekmektedir. Bu aynı zamanda Türk sosyolojisinin varlığının birinci koşuludur. Belirttiğimiz gibi toplumsal değişme, sosyolojinin en önemli sorunudur. Öbür sorunlar çözümlendiği için toplumsal değişme konusuna el atılmış değildir. Fakat toplumsal değişme konusunda sürdürülecek tartışmalar sonunda sosyolojinin çoğu sorunlarına bir açıklama bulunabilecektir.

Konuyla ilgili tartışmalar sonuçlanmamıştır. Bu yüzden konu üzerinde bir oybirliği söz konusu değildir. Bu durumda bizim için izlenebilecek iki yol bulunmaktadır. Bu yollardan birincisi tartışma içinde kendi açıklamamızı getirmektir. Ya da karşımızda tartışmayı kendi gelişmesi içinde izlemek, tartışmanın koşul ve niteliklerini ortaya koymak yolu bulunmaktadır. Biz ikinci yolu seçtik. Konumuzla ilgili tartışmalar günümüzde de sürmektedir. Ayrıca tartışmanın boyutları ve buna bağlı olarak uyuşmazlıklar öbür konulara oranla daha büyük çaptadır. Tartışmanın ve uyuşmazlıkların böylesine boyutlara ulaşması, elbet öncelikle konunun öneminden kaynaklanmaktadır. Konunun önemi yalnızca biraz önce belirttiğimiz gibi sosyolojinin başlıca sorunlarını kapsaması ve amaçlarının gerçekleşmesine katkılarıyla sınırlı değildir. Toplumsal değişmelere getireceğimiz açıklama, toplum kesitleri için bir sıralama, bir değer sıralamasına yol açmaktadır.

Toplumsal değişme, her şeyden önce mekanik ve kendiliğinden gerçekleşir bir olay değildir. Aksi durumda bizlerin konu ile ilgili bilgiye gerek duymadan toplumsal değişmenin sonuçlarıyla yetinmemiz olasıydı. Oysa toplumsal değişme insan çabasının bir ürünüdür. Mekanik değil, toplum ve tarih içinde gerçekleşen bir olaydır. Toplum ise çok yönlülük gösterir. Bir yanda sürekli bir değişim ve bu yönde bir eğilim

söz konusudur. Öte yanda ise tarihi bir birikim ağırlığını duyurmaktadır. Toplum yaşamında yine bir yanda çatışmalar ve öte yanda da toplumun birlik ve varlığını sağlayan dengelerle aynı anda karşı karşıyayız.

Çatışma ve değişimler yanında toplumda belli dengeler de söz konusudur. Ve temelde toplumsal değişme de belli bir dengeden başka bir dengeye geçişten başka bir şey değildir. Dengeler, belli zaman ve durumda toplumların varlıklarını sürdürebilmelerini sağlarlar. Başka deyişle dengeler, toplumların karşılaştıkları sorunlara buldukları çözümlerdir. Saydığımız nedenler (toplumların varlığının sağlanması ve sürdürülmesi, sorunlara çözüm) bu dengelerin aynı zamanda bir çıkar düzenini içermesine de yol açar. Sorunlara çözüm bulmak, toplumun varlığını sağlamak toplum içinde Önemli, hem de çok önemli bir roldür. Bu da toplum içinde bazı ayrıcalıkları birlikte getirir. Her toplumsal değişme, sorunlara yeni bir çözüm önermektedir. Yeni çözümün mutlaka eski çözümü aşan özellikleri bulunacaktır. Ya da eski çözümün yeni koşullar önünde geçerliliğini yitirmesiyle kurulu dengelerin çözülmesi sonucu bir toplumsal değişmeye tanık olunmaktadır. Her iki durumda da bazı toplum kesitleri ayrıcalıklarını eski denge ya da çözüm ile birlikte yitirmektedir. Toplumsal değişme, son çizgide, yeni koşullara uymak ve sorunlara yeni çözümler getirmektedir. Toplumların gelişmeleri de bu yolla sağlanmaktadır. Ve yine böylece toplum ve tarihte öncülüğün el değiştirmesi olayına tanık olunmaktadır. Toplumsal değişmeler, bu nedenle toplum ve tarihte öncülük konusuyla çok yakından ilgilidir. Toplum ve tarihte öncülüğün getireceği üstünlük ve ayrıcalıkları düşünebilmek güç değildir. Toplumsal değişme bu üstünlük ve ayrıcalıklara bağlı yeni bir dengeye ve yine başka türlü söylersek toplumda ve tarihte yeni bir çıkar dağılımına yol açmaktadır. Çeşitli kesitlerin toplum içindeki yerleri de soru konusu yapılması nedeniyle konumuzla ilgili tartışmalar böylesine Önemli uyumsuzluklara neden olmaktadır. Ve yine aynı nedenle belli kesitler konuyla ilgili bazı görüşleri savunurken öncelikle kendi çıkarlarını savunmayı gözetmektedir.

Toplumsal değişme, soyut ve havada bir tartışma konusu değildir. Toplumsal değişmeyle ilgili bazı kavramlar ortaya atılmıştır: Toplumsal ilerleme, kalkınma ya da gelişme. Bu amaçlara kim karşı çıkabilecek? Ancak gerçek tartışma bu kavramlar üzerine değil bu amaçların nasıl gerçekleşebileceği ve bu işleri kimlerin yürüteceği konusundadır.

Endüstrileşme deniliyor. Geleceğe endüstri aracılığıyla bir biçim verilebileceği söyleniyor. Endüstrileşme de, günümüzde herkesin oybirliği ile benimsediği bir amaç olmuştur. Endüstri olayının Batı'ya belli üstünlükler kazandırdığına değindik. Buna rağmen yine de Batı'da endüstri tartışma konusu olmaktadır. Eğer bugün Batı içinde bir tartışma sürdürülüyorsa bu geleceğe verilecek biçim konusunda değildir (İlk kez taraflar çözüm konusunda uyuşmaktadır). Tartışma öncülüğün kimde olacağı konusundadır. Öncülüğün hem toplum içinde hangi sınıfta ve hem de yeryüzünde hangi devletler grubunda olacağı konusunda tartışılmaktadır.

Toplumsal değişme konusundaki tartışmalar, günümüzdeki görünümü ile, toplum içinde toplum sınıflarının ve toplumlar arası düzeyde ise devletlerin öncülüğü ele geçirme çekişmesine dönüşmüştür. Toplum sınıflarının ve devletlerin kendi denetimlerini kurmak ve kendi siyasetlerini uygulamak amacıyla sürdürdükleri bir tartışma niteliğini kazanmıştır. Bu yüzden tartışmalarımız sırasında bizlerin sorunun bu yönünü de unutmamamız gerekmektedir. Belli bir değişmeden, ilerleme ya da gelişme anlamına bir değişmeden herkes yanadır. Hiç kimse çöküşü amaçlamamaktadır. Sorun, değişmenin kurulu denge içinde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ya da değişmenin yeni bir denge gerektirip gerektirmediğidir. Gerektirdiği söylendiği zaman eski dengenin yeni duruma yanıt veremediği için sürmeyeceğinin, yeni bir dengenin zorunlu olduğunun gösterilmesi ve yeni dengenin değişme doğrultusunda ve değişmeyi kolaylaştırıcı olduğunun kanıtlanması koşulu vardır. Yalnızca gelişmeyi kolaylaştırıcı değil aynı zamanda toplumun bu değişme içinde varlığını sürdürmesine izin vermesi, kısacası iki yönlü sorunları çözebilen bir denge olması gereklidir. Bir yanda değişmelerin yol açtığı sorunlara çözüm getirirken öte yanda toplumsal varlığın sürekliliğine ve belli bir birikime izin vermelidir. Ve böylece bir ilerleme söz konusu olabilecektir. İlerleme bir şeye göredir. Ancak belli bir süreklilik ve belli bir birikimle ilerlemeden söz edebiliriz.

Kısacası toplumsal değişme, aynı zamanda tarihte ve toplum içinde öncülük sorununu da birlikte getirmektedir. Konunun gereğince anlaşılabilmesi için iki sorunun birlikte ele alınması zorunludur. Aksi durumda sorun eksik kalmakta ve dolayısıyla açıklamalar yetersiz olmaktadır. Bu nedenle toplumsal değişme ile toplumsal yapıyı birlikte ele

alan bir kuramın gerekliliğinden söz ettik. Ve yine aynı nedenle Batı içinde konuların birlikte değil ayrı ayrı ele alınması eğilimi ile karşılaşmaktayız. Auguste Comte'da "dynamique sociale" ve "statique sociale" ayırımını biliyoruz. Aynı eğilim ayrı yıllarda okutulan "Kurumlar Sosyolojisi" ya da "Sosyal Tabakalaşma" ve "Değişim Sosyolojisi" dersleri örnekleriyle artık üniversitelerimiz ders programlarına da yansımaya başlamıştır. Batı, öncülük sorununu ve çözüm konusunu karşılıklı ilişkiler içinde ve göreceli ele almak isteğinde değildir. Bugün varmış olduğu düzey ve çizgide artık kesin sonuçlara ulaşılabilceği inancını taşımaktadır. Bunun için tek gerekli olan önerilerin geçerliliğinin ve sağlamlığının kanıtlanması ve benimsenmesidir. Bu tutum çözüme ve çözüme bağlı öncülüğe bir mutlaklık kazandırmaktadır. Çözümün göreceli olmaktan çıkarılması en azından bu eğilime destek olmaktadır. Bunun sağlanabilmesi için de çözümün geçerliliğini kendi içinde bulması zorunludur. Bu yüzden sorunlar ayrı ayrı bir başlarına ele alınmakta ve çözüm bu çerçevede içinde bulunmaya çalışılmaktadır. Sonuçta toplumsal değişim ile ilgili görüşler kurallar biçiminde karşımıza çıkarılmaktadır. Sosyoloji de bu kuralların daha iyi anlaşılmasına ve öğretilmesine yönelik bir çaba olarak tanımlanacaktır. Sosyolojinin bir bilim görüntüsü kazanma çabaları da bu tür girişimleri desteklemektedir. Sosyolojinin bir bilim olmak niteliğini öbür bilimlere benzemekle kazanacağı görüşü yaygındır. Belli bilgiler vardır. Bu bilgilerin anlaşılabilir, öğretilabilir olabilmesi çabasında bir sistemleştirmeye gidilmekte ve böylece bilgiler bir bilim çerçevesi içinde sistemlilik kazanmaktadır. Bizim burada söyleyeceğimiz sosyolojinin belli kutsal yasalara değil bizim olayları kavrama çabamıza dayalı olduğudur. Tarihe ve topluma dışarıdan aşılınmış, toplumların izlemek zorunda olduğu kurallar dizisi bulunmamaktadır. İnsanlığın kendi serüveni içinde ortaya çıkmış bazı eğilimler, düzenlilikler vardır. Bu serüvenin balı olduğu ve bağlı olduğu gibi yine kendisinin yol açtığı koşullar söz konusudur. Kutsal yasalar bilgisiyle toplumu ve bu arada toplumsal değişmeyi açıklamak yerine insanlığın serüvenini kavrayıp genel eğilim ve düzenlilikleri ve karşılaşılan koşulları aydınlığa çıkarmak sosyolojinin asıl tasası olmalıdır.

Toplum olayları, toplum ve tarih içinde gerçekleşmektedir. Belli kutsal yasalar yoktur ama olayların toplum ve tarih içinde gerçekleşmesi bize olayları izleyebilmek, anlayabilmek ve açıklayabilmek (anlamak

ve açıklamak da gerçekte bir olayı tarih içinde izlemekten başka bir şey değildir) fırsatını vermektedir. Olaylar böylece rastgele ve keyfi olmaktan çıkmaktadır. Olaylar toplumsal ve toplumlar arası ilişkilere bağlıdır. Bu nedenle söz konusu ilişkiler içinde ve tarih boyunca serüveni izlenerek olayları anlayabilmemiz, açıklayabilmemiz olanağı olmaktadır. Yapılması gereken toplumsal ve toplumlar arası ilişkileri ve tarihi boyutu da kapsayacak bir açıklama girişiminde bulunmaktır. Bu girişim içinde sorunlarımızın saptanması ve sorunlarımızın saptanmasıyla birlikte sorunların aşılabilmesi olanakları ortaya çıkabilecektir. Belli bir değişme içindeyiz. Aksi durumda bir tarihten söz edemeyeceğimiz gibi herhangi bir sorun da bulunmayacaktı. Değişmeyen olay, sorun olamaz. Sorunun ilk gerekli koşulu değişme ve bu değişme içinde çözümlenir olmasıdır. Değişmeyen, çözümlenmeyen bir olay, sorun değil ancak kader olur. Değişme içindeyiz. Toplumlar arası düzeyde de bir değişme söz konusudur. Yalnızca toplumun kendisiyle sınırlı bir olayla karşı karşıya değiliz. Bu nedenle önce toplumlar arası düzeyde gerçekleşen bir değişmeye ayak uydurabilmemiz söz konusudur. Bu, bizim başlıca sorunumuzdur.

Gelişmelerin dışına düşmek, tarihin dışına düşmek anlamına gelecektir. Buna hiçbir biçimde boyun eğmeyiz. Önce bu yüzden sorunlarımızı toplumlar arası düzeye yerleştirmek ve çözümü düzeyde aramak zorundayız. Bu yolda bir çabamız da bulunmaktadır. Söz konusu ettiğimiz Batıcılışma çabamızdır. Batıcılışma bir yerde bizlere yeryüzündeki gelişmelere ayak uydurmak olarak tanıtılmıştır. Konunun bu açıdan da ele alınıp değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Batıcılışma, türkiye'nin içinde bulunduğu çaba ve yaşadığı toplumsal değişme girişimidir. Açıklaması, toplumlar arası düzeyde oluşmaktadır. Kendimizle sınırladığımız, Türkiye'nin öbür ülkelerle olan ilişkilerini gözardı ettiğimiz zaman konu gereğince anlaşılmayacaktır. Sorun toplumlar arası düzeye yerleştirilmeden yeterince anlaşılamayacağı gibi tarihimiz içine oturtmadığımız zaman bu söz konusu girişimimizde başarı olanaklarımız ve elimizdeki güç de yeterince kavranamayacaktır. Sonuçta saydığımız bu nedenlerden ötürü Değişim Sosyolojisi bizde bir takım kural ve yasaların öğretisiyle yetinemez. Konuyu toplumlar arası düzey ve tarih içine oturtmak zorundadır.

KONUMUZLA İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAYINLANMIŞ KİTAPLARDAN BAZILARI

Akkayan, Taylan, *Göç ve Değişme*, I.Ü.E.F., 1979.

Appelbaum, Richard P., *Toplumsal Değişim Kuramları*, İş Bankası Kültür Yayınları, Tarihsiz.

Güvenç, Bozkurt, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, H.Ü., 1976.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Ankara Sosyal Bilimler Derneği, 1972.

Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme*, Bilgi, 1972.

Sorokin, Toynbee, *Toplumsal Değişim Üzerine Denemeler*, A.Ü.S.B.F., 1964.

Tezcan, Mahmut, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, A.Ü.E.F., 1984.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 1959.

YAYINEVİMİZDEN ÇIKAN BAYKAN SEZER KİTAPLARI

- . Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları
- . Sosyolojinin Ana Başlıkları
- . Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları
- . Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı
- . Sosyolojide Yöntem Tartışmaları
- . Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi
- . Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı
- . Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri
- . Основные Проблемы Турецкой Социологии & Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları